

Od Hromnic až do Tří králů

Zvyky a tradice obcí na Znojemsku

Obsah

Tato publikace je vydána jako jeden z výstupů projektu „Oživení tradic a folklóru na jihu Moravy", zaměřeného na podporu a posilování regionální identity. Vznikla ve spolupráci s Jihomoravským muzeem ve Znojmě a obcemi sdruženými v místní akční skupině Živé pomezí Krumlovsko-Jevišovicko. Text zpracoval Mgr. Jiří Mačuda, Ph.D., etnolog a pracovník Jihomoravského muzea ve Znojmě. Za spolupráci a za poskytnutí fotografií děkujeme městysům Blížkovice a Vémyslice a obcím Ctidružice, Hluboké Mašůvky, Morašice, Petrovice, Přeskače, Tvořihráz a Vedrovice. Projekt je spolufinancován Evropskou unií, Evropským zemědělským fondem pro rozvoj venkova.

Děkujeme rovněž stavební firmě OSP, spol. s r.o., která vydání publikace finančně podpořila.

Jitka Schneiderová
manažerka místní akční skupiny

Obřadní a sváteční pokrmy

Obyčejové a sváteční pokrmy byly vždy stálou a po dlouhou dobu také neměnnou součástí jednotlivých obřadních a slavnostních příležitostí. V našem prostředí hovoříme především o obyčejích výročních a rodinných. Zatímco výroční čili kalendářní obřady a obyčeje obvykle pravidelně přísluší k určitému datu v průběhu celého roku od jara až do zimy, obřady a obyčeje cyklu rodinného spojujeme s některými důležitými mezníky v životě člověka, a to zejména s jeho narozením, svatbou a úmrtím. Dokonce ani v současnosti si některé kalendářní svátky nedokážeme bez určitých pochoutek představit, a proto si o obřadních pokrmech povíme něco více.

O obřadním a obyčejovém pečivu

Mezi obyčejovými a svátečními pokrmy dominovalo především pečivo. To mělo v lidové tradici kromě funkce sytící rovněž nemalý kultovní a obřadní význam. V prvé řadě šlo o chléb, který byl základní součástí každodenního i svátečního jídelníčku a v minulosti často patřil také k pokrmům obřadním. Není divu. Chudý člověk těžce dobývající své živobytí jej vnímal jako symbol veškeré obživy a tím i hojnosti, a proto jej bezmezně uctíval. Již zadělávání těsta a pečení se původně neobešlo bez různých tabu a příkazů. Rovněž vytahování chleba z pece mělo určitá pravidla. Pokud by neopatrné hospodyni chléb sesedl nebo se „trhl“, tj. jeho tvar se deformoval, nebo se u něj vytvořil „brousek“ čili vlhký kruh ve středě, považovalo se to za předzvěst nezdaru, nemoci či dokonce smrti v rodině. Umět dobře zadělat a upéct chleba patřilo také k základním povinnostem nevěsty.

Před krájením se bochník žehnal jedním nebo třemi křížky nožem na spodní kůrce – to proto, aby ho neubývalo. Krájet se musel rovně. Říkalo se, že „kdo se nesrovnává s chlebem, nesrovnává se ani s lidmi“. Jestliže kousek chleba spadl na zem, člověk jej zvedl, políbil a poprosil za odpuštění, rovněž drobečky se posbíraly a snědly. Chleba nesměl nikdy ležet na stole obráceně, vždy jen tak, jak se peče. Jinak se to pokládalo za jeho znevážení. Úcta k chlebu se přenášela i na stůl, kde ležel, a proto se na něj nesmělo sedat.

Chléb se vždy nabízel příchozímu jako to vůbec nejcennější, co v domě bylo. Pohoštění chlebem mělo přinést zdar jak hospodáři, tak hostím. Tomuto zvyku se blíží rovněž obyčej vítat nevěstu od oddavek chlebem. Jestliže mladá žena uměla chléb dobře ukrojit, měla být i dobrou hospodyní, a proto jí tento úkol tchyně znesnadňovala tím, že jí nabízela dřevěný nůž. Podat chléb do rukou nevěsty na druhou stranu znamenalo totéž, co popřát hojnost a požehnání novomanželům.

Také přítomnost chleba při štědrovečerních zvycích měla zajistit zdar celé rodině. Chléb zůstával na stole po celé svátky jako symbol dostatku, ale také z toho důvodu, aby zabezpečil úrodu v příštím roce. Obecně se předkládal dobytku, než se šlo večeřet, někde se pro něj pekl dokonce zvláštní bochník. Drobky od večeře posloužily jako dar zemi, zbylé se házely do plamenů „dušičkám“, nebo aby oheň neškodil.

Roli chleba však v rodinném a výročním zvykosloví později převzaly jiné druhy pečiva, např. vánočky a nověji pak bábovky, které se nakonec pekly ke každé sváteční příležitosti v průběhu roku.

Nejjednodušším a patrně i nejstarším druhem obřadního pečiva byly placky z nekynutého čili přesného těsta, jež se pekly v troubě a posléze na plotně. Později se za stejným účelem připravovaly placky také z těsta chlebového. Jiným druhem obřadního pečiva byly vánoční nebo velikonoční oplatky pečené v kovových kleštích. V oblasti jižní Moravy byly oblíbené trdelníky. Nejstarší způsob jejich přípravy představovalo kapání těsta na dřevěný válec, jímž se otáčelo nad otevřeným ohněm. Později se pekly na dřevěných válečcích v troubě a konečně se na kovových trubičkách smažily v omastku. Šlo o ryze sváteční pečivo přejaté ze sousedního Rakouska, kde bylo původně cukrářským výrobkem.

Z podobného těsta jako nudle, zadělávaného však více žloutky a smetanou, se dělalo rovněž sváteční smažené pečivo různých plochých tvarů, vykrajované nožem nebo rádýlkem. Nejčastěji bývá označováno jako boží milosti, na Znojemsku jej však znali spíše pod názvem „křehotinky“. Šlo o typické masopustní pečivo a přinášelo se i šestinedělkám „do kouta“. Řídkým těstem podobným tomu palačinkovému se rovněž obalovala a smažila květenství černého bezu nebo akátu. Toto pečivo se původně připravovalo zejména ke svatodušním svátkům, později se z něj stal pouhý pamlsek oblíbený především mezi dětmi. Z těsta litého na pánve se u nás v menší míře připravovaly palačinky a omelety, v kuchařských knihách z 19. století uváděné jako „lité štrúdle“. Naše venkovské hospodyně však upřednostňovaly spíše další sváteční pečivo, lívance z kynutého těsta, které se mazaly povidly, sypaly tvarohem a pokapávaly smetanou.

K obřadním a slavnostním příležitostem se v široké míře připravovalo pečivo z bílého těsta. Jeho rozšíření souvisí s dostupností pšeničné mouky a kvasnic, ale i s hospodářským a sociálním vzestupem vesnických vrstev. Typickým slavnostním pečivem z kvalitního těsta jsou koláče různých velikostí a tvarů lišící se rovněž náplní a formou zdobení. Výraz „koláč“ se ovšem na Znojemsku dlouhou dobu mezi širšími vrstvami neužíval. V minulosti se však u nás pravděpodobně pekly velké koláče obdobné plackám z pšeničné mouky. Ty ale vymizely zároveň s odstraněním pecí nebo ještě předtím, aniž se z nich vyvinuly kulaté koláčky pečené na plechu, které známe dnes např. z Hané. Někteří autoři a pozorovatelé však přesto běžně zaměňovali posvícenské a svatební buchty či vdolky za koláče, čímž pro současné čtenáře bezděky způsobili určité zmatky. Na Moravě jsou koláče vůbec často označované jen jako vdolky nebo buchty. Ty zde mimo jiné patřily i k základnímu pohoštění pracovníků při některých sezónních pracích na usedlosti, byly také součástí odměny, a to zvláště u žen, např. při doderné.

Buchty byly po chlebu rovněž druhým nejběžnějším pečivem. Někde byly pečivem všedních dnů, jinde jen svátečním, a to podle toho, jaké byly kvality, k jaké příležitosti se pekly a jak majetná byla rodina. I v chudších rodinách se jich na svátky a na posvícení peklo pět až sedm plechů a upečené se skládaly na zem na rozprostřenou žitnou slámu k vychladnutí. Buchty byly velké, z kynutého těsta, obdélníkovitého nebo čtvercovitého tvaru, a pekly se na pekáči těsně vedle sebe. Ty velké byly žádanější a připravovaly se k lepším příležitostem, pro nádeníky se dělaly velké jako „cihly“. Vdolky bývaly ze stejného kynutého těsta jako buchty a lišily se od nich jen tvarem. Původně se nemastily a pekly se po jedné straně v troubě bez plechu. Odtud měly i svůj kulatý tvar. Později se pekly také na plátech sporáku po obou stranách a smažit se začaly až tehdy, když bylo v domácnostech dostatečné množství potřebného tuku. Vdolky se mazaly svrchu povidly, častěji se však přikusovaly k polévkám, luštěninám, omáčkám a později i ke kávě.

K podzimnímu svátku sv. Martina se v domácnostech pekly tzv. martinské rohlíky. Byly ze stejného těsta jako buchty a plnily se na sladko různými náplněmi. Ke svátku Všech svatých a Dušiček bylo zvykem péct pečivo zvláštních tvarů a názvů, které souviselo s kultem mrtvých. V našem kraji se však alespoň v pozdějším období uplatňovalo spíše v německých obcích.

Chléb se v minulosti řadil k nejvýznamnějším obřadním pokrmům

Cukroví se na vánočním stole běžně objevuje až po 2. světové válce

Velkou vánočku lidé nakrojili až ke snídani na Boží hod vánoční

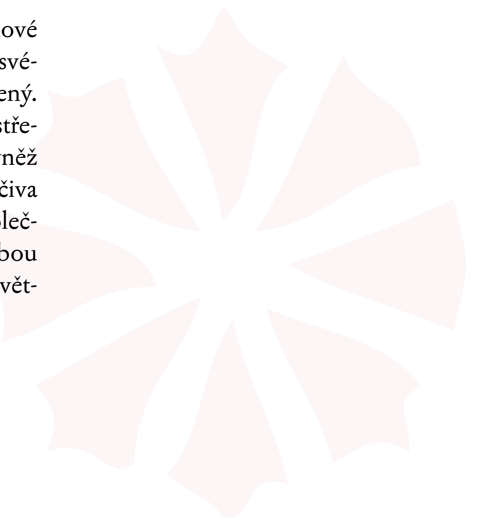
Boží milosti se smažily především v období masopustu

Doma i u pekařů se z kynutého těsta podobného tomu rohlíkovému zhotovovalo pečivo pro mikulášskou nadílku, nejčastěji v podobě čertů. Vánočce se ještě počátkem 20. století krajově říkalo „houska“ nebo „štrycla“. V našem prostředí šlo především o pečivo ve formě pletýnky a kromě velkých vánoček se pekly i malé pro všechny členy domácnosti. Později se při jejich přípravě užívaly keramické formy, což zjednodušovalo náročné tvarování do dvou i tří vrstev pletýnek. Zprávy o vánočkách sahají do 17. století, je však více než pravděpodobné, že jsou pečivem mnohem starším. Starým typem obřadního pečiva jsou také masopustní koblihy čili šišky, s krajovými rozdíly ve velikosti, přísadách a náplních. Smažily se mnohdy už na tzv. Tučný čtvrtek (viz kapitola Masopust), a to pro vlastní spotřebu i pro účastníky masopustních průvodů, kteří je sbírali do koše nebo napichovali na rožeň.

Starým, všeobecně rozšířeným velikonočním pečivem byl mazanec ve tvaru bochánku, v němž hospodyně před pečením obvykle vykrojila tvar kříže. Pekl se z bílé mouky a kromě chuťových přísad je pro něj příznačné především velké množství vajec. Vejcem se žlutil i jeho povrch, což bývá spojováno s magickým úsilím přivolat sluneční svit. Ve městě pekli mazance specialisté, a to již ve 14. století. K dalšímu velikonočnímu pečivu patřily zvláště všeobecně rozšířené „jidášky“, které se však v průběhu 19. a 20. století vyskytovaly v mnoha tvarech. Ve velikonočním období se připravovalo rovněž drobné pečivo ve tvaru ptáčků. To sice na Znojemsku spolehlivě doloženo nemáme, zřejmě však v minulosti bývalo součástí „letečka“, které se během obchůzek se smrtkou udrželo pouze v Olbramkostele. Základem mu byl pramen těsta svinutý do uzlíku, rýhami se znázornil ocas, hrozinkami oči.

K různým svátečním příležitostem se v keramických, později i plechových formách pekly bábovky čili „kuglufy“. Do lidového prostředí pronikaly až v 18. století, brzy se však rozšířily a nakonec nahradily velké obřadní pečivo, především svatební a výslužkové. Jako bábovky se označovaly i formy jiných tvarů, ryb, raků, prasátek, děťátek, srdcí aj. Pečivo ve tvaru ryby nahrazovalo rybu skutečnou, na Nový rok se peklo prasátko, děťátko zase při příležitosti svateb a narození dítěte. Ve 20. století byl již všeobecně rozšířený také beránek z kynutého těsta pečený ve dvoudílné keramické formě. Nahrazoval starý zvyk pojídat skutečného beránka, symbol Ježíše Krista, na Boží hod velikonoční. Zvláštním druhem pečiva je také preclík, který se v různých formách uplatňoval především v obyčejích postního období a Velikonoc. Rozměrné dožínkové koláče ze Znojemska spolehlivě doložené nejsou. Zato o malých svatebních čtyřhranných koláčcích plněných tvarohovou, makovou, ořechovou nebo povidlovou náplní se dozvídáme z Jezeřan-Maršovic ležících na samém severu současného znojemského okresu.

Široké uplatnění má v lidovém obřadnictví také pečivo ve tvaru věnce, kterému se obecně přikládala zvláštní moc, což mělo kořeny ve staré víře v magickou sílu kruhu. Ve formě věnce se často pekly především zdobné svatební koláče, které máme doloženy i v našem regionu. Zvláštní úlohu plnilo také velké pečivo o svátku sv. Štěpána a na Nový rok, kdy čeleď u sedláků vystupovala, nebo naopak nastupovala do služby. Obřadní funkci měly i perníky, kupované zejména na trzích. Perníkové pečivo dostávaly k mikulášskému svátku malé děti a perníkové srdce bylo závazným darem z lásky, který svému děvčeti o posvícení kupoval její vyvolený. V novější době přecházelo do lidového prostředí různé pečivo z měšťanské kuchyně a rovněž ono v některých případech plnilo funkci pečiva obřadního. Například zázvorky se na vsi společně s dalším cukrovím staly v prvé řadě ozdobou vánočního stromku a na slavnostní stůl se ve větší míře přesouvaly až po 2. světové válce.

Svěcení pokrmů v Morašicích, 2014

K jarnímu obřadnímu pečivu patřili rovněž ptáčci ze sladkého kynutého těsta

Výroční obyčeje

Lidský život byl v minulosti určován více než dnes výročními obyčeji dělenými podle čtyř ročních období. Výroční neboli kalendářní zvyky, obřady a obyčeje se konaly v úzkém propojení se svátky křesťanských světců, vázaly se však také na cyklus života přírody v průběhu roku a v pozdějších dobách rovněž na občanské státní svátky, např. na První máj.

Výroční obyčeje se vyznačují poměrnou stálostí. Předávaly se totiž prostřednictvím tradice, což mimo jiné vedlo také k zachování jejich kontinuity. Na druhou stranu musíme přiznat i opačné tendence způsobující postupné přejímání nových jevů, které souvisely především s historickými, sociálními i kulturními změnami ve společnosti. Pro výroční obyčeje je příznačné také to, že se v nich v průběhu věků neustále mísily jevy archaické sahající hluboko do předkřesťanské minulosti, s prvky novými, jež vycházely především ze strany církve, ale i omezujících opatření světské moci. Proti určitým obyčejům navíc často vystupovali místní kněží a učitelé, kteří je mnohdy považovali za nežádoucí a pověrečné přežitky.

Koloběh kalendářních obyčejů řídila především jednotlivá roční období. Nejdříve se rok dělil pouze na dvě základní periody, tj. na letní a zimní polovinu. Postupně se počet ročních období rozšířil na čtyři, lidová tradice však paralelně užívala také členění na osm ročních dob. Jednalo se o pozimek čili předjaří, jaro neboli vesnu, podlétí, léto, polétí, podzimek čili podzim, předzimu a zimu. Počátky daných ročních dob rolník spojoval s význačnými svátky křesťanských světců, např. jaro začínalo na sv. Josefa (19. 3.) a předzima na sv. Martina (11. 11.). Toto původně staročeské dělení se na venkově udrželo až do konce 19. století. V zemědělských společnostech počátek ročního cyklu dříve souvisel s počátkem zemědělského roku. Výroční obyčeje však ovlivňoval rovněž oficiální kalendář, který však do 16. století prošel několika změnami. Původní starořímský kalendář související s počátky zemědělského roku nejprve nahradil Julius Caesar tzv. kalendářem juliánským (46 př. n. l.), který později převzala i církev, a jímž se počátek roku přesunul z jarního do zimního období. Zásadní změnu přinesla až reforma a přijetí dodnes používaného gregoriánského kalendáře roku 1582, kdy se jednotlivé výroční obyčeje přiřadily k přesnému datu. Ovšem změny kalendářů ovlivňovaly nejen přesnost měření astronomického roku, ale i jeho počátek samotný. Ve starém Římě nový rok slavili 1. března, což bylo nejblíže původnímu vnímání jarního novoročí. Za Julia Caesara byl za počátek roku stanoven 1. leden. V církevní tradici za první roční den nejprve považovali 6. leden, tj. svátek Zjevení Páně, od poloviny 4. století 25. prosinec, tedy Kristovo narození. Až gregoriánský kalendář přesouvá s konečnou platností termín nového roku zpět na 1. ledna, čímž se prakticky navrací do dob Caesarových. Při pochopení původních významů jarních obyčejů však činí potíže rovněž posuvné svátky církevního kalendáře, jejichž termín se každým rokem mění v závislosti na výpočtu data Velikonoc.

Badatelský zájem a jeho počátky

O moravských lidových obyčejích se dozvídáme ještě z historických spisů o Moravě Jana Středovského z roku 1710, Mariana Ullmana z roku 1762 a Josefa Heřmana Agapita Gallaše z konce 18. a první polovice 19. století. Cenné údaje vztahující se také ke Znojemsku ve své sbírce *Moravské národní písně s nápěvy do textu vřaděnými* z roku 1860 zachytil František Sušil. Systematický zájem o lidové zvyky a obyčeje se na Moravě formoval ve 2. polovině 19. století. Tehdy vznikaly základní práce Františka Bartoše, např. článek publikovaný roku 1892 v Českém lidu *Pověry a zvyky lidu moravského při hospodářství* a kniha Moravský lid z roku 1892, který se věnoval celému moravskému území, ale také první díla zaměřená na určité regiony. K nim patřila rovněž kniha Josefa Dufka z roku 1893 *Naše Horácko jindy a nyní*. Rodily se též první práce zaměřené na konkrétní lidové obyčeje, mezi nimiž se proslavily např. ty zabývající se obchůzkami královniček, jež v letech 1889 a 1891 sepsala Lucie Bakešová.

V první polovině 20. století se v našem kraji výročními obyčeji zabývali především národopisní pracovníci Josef František Svoboda (*Životem s moravským Horákem minulého století* vydaná roku 1940), Vratislav Bělík (především tři svazky *Horácké chasy* z let 1965–1967) a Bohuslav Pernica (*Rok na moravském Horácku a Podhorácku* z roku 1950). Z německé strany to byla v prvé řadě práce Antona Vrbky *Sitten und Gebraüche im südwestlichen Mähren (Landberzirk Znaim)* poprvé publikovaná v oborovém časopise Zeitschrift für österreichische Volkskunde v roce 1896 a monografické dílo sestavené vrboveckým kronikářem Hansem Zuckrieglem, které vyšlo tiskem pod názvem *Urbau: die Geschichte eines Dorfes im mährisch-österreichischen Grenzland, erlebt und dokumentiert von den Urbauern* teprve v roce 1989. Z tohoto období pochází také většina drobných a často útržkovitých zpráv otištěných či zapsaných v jednotlivých svazcích Vlastivědy moravské a v regionálních kronikách, denících a časopisech (zejména ve sborníku od Horácka k Podyjí a znojemských novinách Znaimer Wochenblatt a Znaimer Tagblatt). Za zmínku stojí také vlastivědný sborník *Moravsko Krumlovsko a Hrotovicko* vydaný roku 1925, v němž nalezneme cennou kapitolu Karla Holoubka *Zábavy, zvyky a obyčeje našeho lidu*.

Ve druhé polovině 20. století vyšla řada studií a sborníkových či monografických prací z pera moravských etnografů, kteří se v nich zaměřili také na genezi a současný stav jednotlivých obyčejů v dobových i regionálních souvislostech. K nim patří například obsáhlé práce Antonína Václavíka *Výroční obyčeje a lidové umění* z roku 1959 nebo Václava Frolce *Vánoce v české kultuře* (1988), ale i podnětné články Richarda Jeřábka (např. článek *Masopustní maska „pobřebenáře" v mezinárodním kontextu* publikovaný v Národopisných aktualitách roku 1968) či Josefa Tomeše (např. článek *Vánoční obyčeje na Valašsku*, který vyšel rovněž v Národopisných aktualitách z roku 1968). Mezi sborníkovými a časopiseckými články týkajícími se našeho regionu nalezneme např. práce Heleny Bočkové (*Geografická diferenciace výročních obyčejů na jihu a západě Českomoravské vrchoviny* publikovaná ve Sborníku prací z jihočeského národopisu v roce 1987), Miroslavy Ludvíkové (*Obchůzky se smrtkou na severním Znojemsku* z Časopisu moravského zemského muzea 1968–1969) a Evy Večerkové (např. *Jízda králů v jihomoravském pohraničí* otištěná v Malovaném kraji z roku 1981 a *Lidové obyčeje německého etnika na Znojemsku* ze sborníku Jižní Morava vydaného roku 2012).

Vratislav Bělík (1900–1988)

1. Počátky jara

K nejvýznamnějším jarním obyčejům patřil v prvé řadě masopust a také obřady a obyčeje spojené s velikonočním cyklem. K jarnímu období se však v minulosti vázaly i další výroční svátky. Zima se v lidové tradici setkávala s létem již na **Hromnice** (2. 2.) považované často za první jarní den. Jaro již bylo cítit ve vzduchu, započal nový zemědělský rok, a tak se lidé snažili dozvědět, jaké je v něm čeká počasí. Zřejmě ne náhodou se ke 2. únoru pojí i nejvíce lidových pranostik. Na Hromnice se v kostelech světily rovněž voskové svíce, obyčejné i zdobené, známé jako „hromničky". Ty lidé zapalovali za velkých bouří, aby do jejich stavení neuhodil blesk. Rozžíhali je rovněž u lože umírajícího, a pokud zemřel, hořela „hromnička" v jeho blízkosti až do doby, než byl nebožtík uložen do rakve a vynesen na márách z domu. V německých obcích „hromničky" navíc hořely ještě v noci o svátku Všech svatých a také o svatbě.

Na **svatého Blažeje** (3. 2.) věřící přicházeli do kostela pro tzv. "blažejské požehnání". O den dříve posvěcené „hromničky" kněz zapálil a přikládal je všem věřícím pod bradu, aby je nebolelo v krku a nekazily se jim zuby (české i německé obce). Místy chodili chlapci s „rechtorem" po koledě. Ze Znojemska však o obdobných obchůzkách spolehlivě doložené zprávy nemáme, přestože je uváděna blažejská koleda z Podhorácka, naneštěstí však bez bližšího územního zařazení. Den sv. Blažeje byl totiž v západní i střední Evropě také žákovským svátkem, o němž hovoří i středověké prameny. V minulosti příjmy učitelů sestávaly z nevysoké pevně dané částky peněz, ze stabilně stanoveného množství naturálií, ale též z vedlejších příjmů pocházejících převážně z pečení oplatek a z darů získaných během koledování, k němuž patřilo i to na sv. Blažeje a sv. Řehoře. Celá sbírka náležela učiteli, koledníci byli ovšem za sbírku pro učitele vždy odměněni pohoštěním, ale také drobnou mincí. „Chození s blažejem" převažovalo na Hané, v Čechách se konaly jen obchůzky svatořehořské. S Řehořem se ovšem chodilo také v západních krajích Moravy, tedy i na Podhorácku, a na Brněnsku, místy se udržovaly koledy obě. Obecně však platilo, že tam, kde se chodilo o sv. Řehoři, blažejské obchůzky neprobíhaly. A to je zřejmě i pravý důvod, proč se o nich v našem kraji žádné bližší zprávy nedochovaly. Jinde se ovšem blažejské obchůzky udržely až do počátku 20. století.

„Blažeje svatého, biskupa velkého,
my dnes jeho svátek ctíme a veselí jsme z toho.
Pročež, rodičové, kteří dítky máte,
do školy je posílejte, umění jim dejte…"
(*Z Podhorácka*)

Na **svatou Hátu** (5. 2.) se v kostelech světívala voda a chléb. Ten, kdo takový chléb snědl, byl po celý rok chráněn před „štípáním" hadů. Kousek chleba se dával na strop za trám, aby ochraňoval dům před bleskem. Svěcenou vodou hospodyně místy kropila obydlí, lila se do studně, aby se v ní nedržely žáby a na jaře jí kropili obilí určené k setí, aby jej „nepožírali červi". Sv. Agátu (Hátu) všeobecně považovali za ochránkyni před ohněm. Na **svatou Dorotu** (6. 2.) se po obcích zpívaly koledy a hrály hry ovlivněné staročeskou písňovou legendou o této světici. Do jinak vážných her byly vkládány i veselé vložky, které se vyskytovaly v mnoha variantách. Takovéto hry máme spolehlivě doložené z Horácka a Brněnska, je však zřejmé, že se provozovaly také ve vsích našeho regionu. Koledníci obchůzky a hry o sv. Dorotě se místy udržely až do počátku 20. století.

Hrkání v Grešlově Mýtě, 2014

Velikonoční výzdoba ve Tvořihrázi, 2014

2. Masopust (Ostatky)

Masopust býval veselým obdobím tanečních zábav a radovánek, které přišly na řadu po svátku Tří králů a táhly se až do počátku předvelikonočního půstu. V lidové tradici se však pojem masopust vztahoval spíše na poslední dny tohoto období začínající Tučným čtvrtkem a končící maškarním úterkem. Tomu odpovídá také krajové označení těchto svátků, ostatky, tj. ostatní, poslední dny masopustu, kdy se obrazně snědlo vše, co od sklizně minulého roku v hospodářství zůstalo. Zatímco ostatky nebo-li „vostatky" slavili v severní části Horácka, na Podhorácku a na Horácku západním bylo běžnějším pojmenování masopust.

Přípravy na konec masopustu začínaly již ve čtvrtek, kterému se proto přezdívalo tučný. Toho dne bývaly všude po vesnici v jednom kole „pryglíky" (v místním dialektu označuje „trdlo", na němž se připravovaly vyhledávané trdelníky), nabíječky (plnily se jí jitrnice a další zabíjačkové pochoutky) a krumholce (sloužil jako rozporka, na kterou se zavěšovalo zabité prase). Zabíjeli se vepři, smažily se koblihy a křehotiny, pekly se trdelníky a jiné dobroty. Večer dostávala čeleď tučnou večeři, jinak ve všech třech ostatkových dnech výslužku, obyčejně buchty a koblihy.

Maškarní průvody a reje masek provázejí konec zimy a začátek jara od nepaměti a vztahují se k počátkům nového zemědělského roku. V masopustním veselí se po dlouhou dobu uchovávaly také prvky kultu mrtvých vyplývající ze snahy zajistit si a ochránit budoucí úrodu – právě v zemi pochovaní předkové dokázali v představách lidu „zajistit", aby rodila.
V českých obcích maškarní průvody obcházely jednotlivá stavení obvykle v úterý. Jinak tomu nebylo ani ve vsích ležících blíže Znojmu. Průvod vyrazil z místního hostince a během své obchůzky od domu k domu mládenci brali vše, na co přišli. V čele šli muzikanti, které v chudších dědinách zastupoval výrostek s harmonikou. Za nimi následovala prastará maska symbolizující plodivou sílu, tj. medvěd „Masopust" ověnčený hrachovinou. Nad medvědem práskal bičem pastýř dobytka a pobízel jej k rychlejší chůzi. Když se medvěd svalil, skoták mu za asistence ostatních pomáhal postavit se opět na nohy. Mezi maškarami nechyběl ani čert, který prohánël rozpustilé smíšky a mazal je sazemi, přičemž měl spadeno zvláště na hospodyně. Ty z medvěda otrhávaly hrachovinu a dávaly ji pod kachny a husy, aby lépe seděly na vejcích. S čertem chodil kominík a za nimi tančila v masopustním průvodu celá řada dalších maškar. Nejbujněji si vedl žid. Na hlavě měl starý klobouk, na něm za prýmkem peroutku, obličej měl zakrytý škraboškou, na zádech měl obrovský hrb, přes rameno pytel a hůl. Z vysokých bot se mu nahýbaly pestré nohavice. Kolem pasu a nohou měl plátěné třásně a odpadky od tkalcovského stavu. Znal mnoho veselých škádlivek a posměšků a obveseloval jimi mladé i staré. Prodával, kupoval a smlouval. Měl s sebou i míru a měřil jí sousedům na šaty. Kupoval kožky, žebral o koblihy

Z masopustního průvodu v Morašicích, 2013

a buchty a podával je bábě, jež ho provázela. Peněžité dary ukládal do dřevěné pokladny. Zdá se však, že žid i přes svůj posměšný charakter zřejmě navazoval na pradávné masky předků, kteří se v tomto přelomovém období na konci zimy a na počátku letní polovice roku načas pomyslně navraceli mezi živé.

Maškary navštívily všechna stavení, zatančily si s čeládkou, hospodářem i hospodyní. Za to dostaly „osyp“, obyčejně půl nebo celou míru ovsa a něco z kuchyně od slavnostního stolu. Oves maškary následně prodaly, aby měly večer čím vyplatit muziku. Ta s oblibou hrála také známou ostatkovou píseň „Letěla husička, letěla z vysoka“:

„Letěla husička, letěla z vysoka,
přišel na ni střelec,
trefil ji do boka.
Trefil ji do boka, do pravé noženky,
nemohla doletět,
spadla do voděnky.
Spadla do voděnky, všecku ji vypila,
aby ji hospodská
nelila do vína.“
(Oblíbená píseň ze Znojemska, již zpívaly maškary po obchůzce při vstupu do hospody)

Zábava trvala až do půlnoci, kdy masopust vystřídal půst. Běda děvčeti, které by se bylo po dvanácté hodině objevilo v kole. Říkalo se, že by si pro něj přišel čert v podobě myslivce. Běda hochu, který by byl děvče v kole zdržoval. Nikdy by prý svou milou již nespatřil. O půlnoci dohrála hudba, světla byla stažena, hudebníci povstali a basista se dal do usedavého pláče.

Masopust v Blížkovicích, 2014

Masopustní koblihy

Z hospody vyšel průvod pochovávající masopust v podobě basy.

Na druhý den masopust skončil a veselé barvy tanečních šatů vystřídaly tmavé šerkové sukně, nastoupilo období předvelikonočního půstu. Pijani a karbaníci se zříkali svých vášní a celá obec započala s dlouhými přípravami na Velikonoce. Na ranní mši v kostele nikdo nescházel, ale přestože věřící odcházeli domů s „popelcem“ na čele, ještě dlouho nemohli zapomenout na bujné veselí předešlých dnů, což se odráželo také v některých obyčejích Popeleční středy známých i v našem regionu.

O masopustních pochoutkách

Jak je vidět, masopustní veselí mělo oproti uzavřenému rázu některých dalších obyčejů, mezi nimiž vynikaly především Vánoce, zřetelně společenský charakter. Přestože se na konci masopustu hostiny nepořádaly pro všechny, byla k nim v podstatě přitažena celá vesnice. Mnohem důležitější než pohoštění však byla výše popsaná obchůzka maškar, výhradně dospělých mládenců, vybírajících potraviny a drobné peněžité dary. Maškary k chudým nechodily. Za-

vítaly raději tam, kde se na jejich příchod řádně připravili. Hospodyně pro ně vždy nachystaly talíř šišek, které se sbíraly do velkého koše na záda, dále maso, hlavně uzené, napichované na šavle, vejce a peníze. V Příměticích uzené na šavle nabodávali „hotaři“, tedy mládenci představující hlídače vinic. Maškary se neštítily ani krádeží, které však místní trpěli, ostatně se s nimi i tak trochu počítalo. Co se vybralo, to se i snědlo. V Plavči se vejce prodala a utržené peníze propily.

Od moravskoslezského pomezí až na Znojemsko a dále na Třebíčsko bývaly oblíbeným masopustním pečivem trdelníky, které se vyskytovaly nejen u moravských Němců, ale i v sousedních oblastech Rakouska. Na Znojemsku jim místní Němci říkali „Prügelkrapfen“, v českých obcích byly známy jako „trdláče“ – podle rožně čili trdla, na němž se dříve pekly. Z nejlepšího těsta s mnoha žloutky se rozválela placka a nařezala na dlouhé úzké pruhy, které se navinuly na otáčivý váleček zvaný „pryglík“. Nad řeřavými uhlíky, prý z březového dřeva, se pak asi půl metru dlouhé trdelníky pomalu pekly za neustálého otáčení, maštění a sypání ořechy. Hotové se krájely na prstence zvané „krůžalky“ a skládaly na talíř. Později se k navíjení užívalo kratších dřevěných kolíků a trdelníky se pekly v troubě, jak je tomu místy dodnes v některých českých vesnicích. Nejčastěji se však smažily na plechových trubkách, na které se těsto lilo a hotové zdobilo. Vždy zůstávaly neplněné. Když chodili o masopustě chlapci po vesnici vybírat potraviny, navlékali si na hůlky, nahrazující původní rožně, jako symbol masopustu 2 až 3 trdelníky. Ty se však pekly i pro všechny slavnostní příležitosti roku. Cenily se o křtinách, přinášely rodičce do kouta a byly vyhledávanou pochoutkou při svatebních hostinách.

Masopust v Hlubokých Mašůvkách s dříve neodmyslitelnou maskou medvěda, 1964

Masopust v Blížkovicích, 2014

Na ostatky se smažily také velké koblihy, u nás zvané šišky, ale ani ony nebyly jen masopustní specialitou. V méně slavnostní formě se podávaly i v běžnou neděli odpoledne, nebo na žňový oběd. Šišky byly bez nádivky, řidčeji s povidly. Když se začaly vařit z ovoce marmelády, nadívaly se třešňovou nebo meruňkovou zavařeninou. Mimo masopust byly koblihy při všedních příležitostech nakonec vytlačeny smaženými vdolky, při svátečních cukrovinkami.

Boží milosti se smažily obvykle právě o masopustě, když se čekali hosté a bylo k jejich přípravě dostatečné množství tuku, který zůstal po smažení koblih. Ke smažení se používalo téměř výhradně sádlo. Boží milosti je však novější označení, které místní obyvatelé převzali ze spisovné češtiny. Na celém území okresu se jim původně říkalo *„křehotine“* či *„křehotinke“*, na Moravskokrumlovsku také *„křehóčke“*. Kromě masopustu se smažily rovněž ke křtinám, nosily se do kouta, jedly se o dodrané, popř. když bylo mnoho vajec, jak se říkávalo např. v Petrovicích. Křehotinky se dělaly z „holého“ nekynutého těsta z mnoha žloutků, často čtyř, a ze smetany. (Z Mramotic a Trstěnic máme zmínky o těstě kynutém, prý aby byly křehotiny skutečně křehoučké. Jde však spíše o novější variantu tohoto pokrmu.) Vroubkovaným kolečkem se v okrouhlé nebo čtyřúhelníkové tence vyválené placce vykrájely rovnoběžné linky, těsto se trochu spletlo dohromady a pak vhodilo do sádla, samo nebo na vařečce, později také ve zvláštní formě tvaru naběračky. V Tavíkovicích se vykrajovaly i hvězdice. V Jevišovicích se používalo kulaté tvořítko a do kolečka se ještě vypíchly čtyři dírky. Usmažené se obalovaly v cukru a skořici. Obdobné pečivo znali v německém příhraničí jako „Mürbchen“ a v Dolním Rakousku pod názvem „Schneeboin“ čili „sněhové koule“. Pro zajímavost, s božími milostmi zřejmě souvisí

Masopustní průvod v Morašicích, 1957

také chrásty, které se v minulosti připravovaly na Luhačovicku. Jelikož Rusové pečou v období masopustu mimo své tradiční „bliny“ čili palačinky také pečivo zvané „chvorosty“, které má prakticky stejný tvar a připravuje se téměř z totožného těsta jako naše boží milosti, můžeme předpokládat, že křehotiny patří k tradičnímu obřadnímu pečivu velmi starého data.

Přestože byl půst na Popeleční středu ovlivněn těsnou blízkostí masopustu, starší lidé na jeho dodržování důsledně dohlíželi. Pokud zůstaly koblihy, zamkly se do truhly a jedly se až ve čtvrtek, třebas ztvrdly. Závěrečná hostina se neslavila tentýž den zároveň ve všech vesnicích. Obvykle se konala v úterý večer nebo až ve čtvrtek, jinde dokonce i na Popeleční středu. Hostiny se však vždy pořádaly v hospodě. Maso se uvařilo, jestliže se však hostina konala o Popeleční středě, pak jedině tajně. Vejce se jedla vařená s chlebem, později také s rohlíky. Vybraný pytel šišek se rozdělil mezi všechny účastníky průvodu. V Bohuticích na pohoštění přispěla také hospodská, která chasu podělila šiškami, křehotinami a trdelníky. Počínání dospělé mládeže napodobovaly na Popeleční středu děti. Obcházely s maškarou a vše, co dostaly, prodaly. Peníze daly majiteli chaloupky, kde si uspořádaly svou vlastní zábavu, protože do hospody přístup neměly. V Jevišovicích chodili chlapci již v pondělí ráno po „škárkách“. Toto další krajové pojmenování masopustu bylo odvozeno od bohaté výslužky ze zabíjačky, které se na Moravě kdysi říkalo „šperky“ nebo „škarky“ a posílala se těm, kteří se nemohli zúčastnit společných masopustních oslav. Výslužka obvykle sestávala z ovaru, jitrnic, jelit a škvarků, později v ní nechyběl ani kousek tlačenky nebo uzená klobása. Zmínění chlapci si ze dřeva udělali hodně dlouhé šavle, obcházeli obcí a zpívali:

„Panímámo, panímámo, černej šorec máte,
esli vy nám, esli vy nám košček slanin dáte.
Pod šable, pod šable, aj pod obušky,
my všecko bereme, aj plané hrušky.
Esli nám nedáte, všecky hrnce vám potlučem,
co v polici máte.“

Na vysvětlenou k obsahu písně: Zatímco na Slovácku je šorec zadní sukně, která se obléká na spodnici, na severu Znojemska hovoříme o sukni obyčejné, která se nosila na všední den.

Hospodyně jim za to dávaly slaninu, koblihy, buchty i jablka a chlapci si vše nabodávali na šavle. V Přímětících pořádali masopustní hostinu pro chasu stárek se stárkovou. Byla na úrovni běžného svátečního oběda, tj. maso s knedlíkem a se zelím, pivo nebo víno, a samozřejmě také nezbytné masopustní šišky.

O ostatkovém právu

Ještě počátkem 20. století byly na Moravskokrumlovsku a Znojemsku obce, kde se zachovávala obřadnost při volbě nových stárků i při výplatce nových stárkových. V Dolních Dubňanech a ještě déle v Jamolicích se udržel dokonce i zbytek ostatkového práva pro děvčata a stárkové. Noví stárci byli zvoleni v neděli před ostatky. Stárkovské právo, jako výsadu pravomoci, přebíral stárek při hodové nebo masopustní obchůzce obřadní formou od starosty společně se souhlasem k pořádání akce. Jeho pravomoc platila po celý následující rok, ovšem právo užívat svůj nový úřad nabyl pouze poté, co byl obřadně spárován se svou stárkou. To se však dělo až po deseti dnech o výplatce v masopustní úterý, kdy stárci přinášeli právo do domu nové stárkové. Právo tedy bylo v neděli odpoledne před volbou nových stárků načas předáno zbytku dřívější chasy, tj. stárkovým a řadným děvčatům. Děvčata proto zahajovala ostatky sama v neděli odpoledne. Do tanečního sálu hostince nastoupila v párech seřazených podle stáří, vybrala si taneční partnery a nechávala si zahrát své oblíbené písničky. Pondělní taneční zábava patřila naopak ženatým. V úterý jamolické dívky zavádění opakovaly, do sálu ovšem první nastupoval ten nejmladší ze všech dívčích párů. Stárkovské právo obvykle představovala nazdobená šavle, ferule nebo důtky. Právo stárkových mělo podobu odlišnou. Šavle byla dřevěná, oblečená v bílé sukýnce a přikrášlena zeleným věncem z krušpánku. Důtky bývaly zase ozdobené barevnými pentličkami namísto řemínků.

Popeleční středa

Popeleční středa, rovněž Popelec nebo Škaredá středa, je mezníkem mezi masopustem a půstem a připadá na 46. den před Velikonoční nedělí. Jde o první den postní doby v římskokatolickém liturgickém kalendáři. Přestože kněz na ranní mši značil čela věřících popelem, jímž maloval kříž na znamení kajícnosti, na vesnici doznívalo nespoutané veselí masopustního úterka. Po tiché mši chodili muži do hostince „spláchnout popelec“ a v některých obcích našeho kraje se zábavě nevyhýbaly ani vdané ženy.

Masopust v Hlubokých Mašůvkách, 1964

Masopustní průvod v Petrovicích, 2014

Zejména v Jamolicích „ženské řádily“. Nejprve se vydaly přivítat mladé nevěsty „do babského cechu“ a potom zamířily rovnou do hospody, aby „oholily“ přítomné muže. Mladé ženy navštěvovaly v jejich nové domácnosti, aby jim popřály šťastné manželství a přivítaly je mezi sebe. Za to byly samozřejmě pohoštěny buchtami, čajem i sladkou kořalkou a neodmítaly ani drobný peněžitý dar. Tak obešly celou vesnici, a když se setmělo, přišla řada na muže. V hostinci si vyhlídly prvního z novomanželů a daly se do holení. Jedna mu zastrčila ubrousek pod bradu, druhá mu „namydlila“ tváře půlkou bramboru, třetí ho „oholila“ dřevěnou břitvou a nakonec mu všechny společně do obličeje nasypaly mouky. Za takovéto „holení“ musel nešťastník ještě zaplatit. Ty muže, co nepřišli do hospody dobrovolně, ženské obcházely po domech a v pozdějších hodinách si některé rozveselené tetičky troufly dokonce i na starší „ženáče“. V neděli po Popeleční středě si ženy uspořádaly za vydělané peníze hostinu. Na závěr masopustního období však bývala „pijana“ žen obvyklá i v dalších vesnicích. Nejčastěji připadla však již na čtvrtek po Popeleční středě. Například v Morašicích mívaly ženy „pijanu“ v některém domě, kde pro ně, kromě pití, bylo přichystáno také pohoštění.

Masopust v německém prostředí

Tradiční zvyklosti konce masopustního období s tanečními zábavami a obchůzkami s maškarami měla i v německých obcích na starosti místní chasa čili „Irtenburschen“. Přestože hlavními organizátory byli vesničtí mládenci, podstatnou část výloh na masopustní zábavy nesly dívky čili „Meintscha“, partnerky chasníků, kteří si své tanečnice podle starých zvyklostí od rodičů vyprosili o hodech. Dívky své příspěvky skládaly v pondělí v místním hostinci obřadní

formou, která měla různé podoby. Většinou se vyplácel rozmarýn, přičemž se peníze vhazovaly na dva na sebe srovnané talíře, v Mackovicích je děvčata položila k rozmarýnovému keříku. V Horním Břečkově vzal chasník svou tanečnici nejprve do kola a přitančil s ní ke stolu, kde vhodila svůj penízek do připraveného talíře. Dívka, která zaplatila nejvíce, získala rozmarýn, popř. šáteček, jenž se přeplácel např. v Želeticích. Po první světové válce tento obyčej dostal novou, soutěživou formu a dívka, která složila nejvyšší peněžitý příspěvek, měla právo na věcný dar, např. na kyvadlové hodiny nebo stahovací lampu.

Masopustní úterý, středa, ba i čtvrtek, byly ve znamení obchůzek chasníků s maškarami. Mládenci dostávali v jednotlivých staveních za odměnu nadívané masopustní koblihy čili „Faschingskrapfen", vejce, cukroví, maso, uzeniny a víno. V domech je navíc očekávalo i malé pohoštění, obvykle koblihy s čajem a sklenička dobrého vína. Tam, kde se chasníci v domě vyznali, brali si bez ostychu z komory sami vše, co se jim hodilo. Symbolem celého masopustního období byl v německém příhraničí tzv. „Faschingsnarr", maskovaná postava se začerněným obličejem v obráceném kožichu a s povřísly kolem pasu, která nesla v čele průvodu vak na ukládání masa a zvonila rolničkou na hůlce. V domech, kde žily dívky mládenců, kteří se průvodu účastnili, vybírala různé dary na čtvrteční hostinu chasy. Ta se konala vždy v hospodě. K dalším maškarám v průvodu patřil také kůň, jezdec na koni, šašek v jednodílném obleku ze samých záplat, žid v obráceném kožichu a mladík přestrojený za ženu. Do masopustních obchůzek se např. v Mackovicích zapojovali též školáci, kteří na zašpičatělou hůl napichovali darované koblihy, jež poté společně snědli.

Masopustní průvod v Morašicích, 1959

Na Popeleční středu se v každé venkovské hospodě konalo tradiční pohoštění zvané „Haringschmaus", u něhož se scházeli místní muži a při hraní karet jedli slanečky. Prosolení sledi se k nám běžně dováželi již od středověku a cenově byli dostupní také chudším vrstvám. V některých domácnostech se nakládali do octa a cibule. Od hostinského dostával zdarma slanečka nebo zavináče každý návštěvník. Ve Znojmě se obdobné hostiny konaly i v restauracích.

Pro chasu však masopust končil až ve čtvrtek, kdy jim hostinská připravila v hospodě pohoštění. Jelikož mládenci obcházeli vesnice obvykle dvakrát, také hostiny uspořádali hned dvě. Zatímco ve středu se přichystalo postní pohoštění z darovaných vajec známé jako „Eierschmauss", ve čtvrtek naopak z darovaných uzenin. Ty místy ještě téhož dne maškary vybíraly tam, kde měly svá děvčata, a tak si k již dříve získaným darům do hospody přinášely ještě další čerstvé maso, uzené, klobásy, ale také víno. Proto se čtvrtku přezdívalo „tučný a žravý", německy „foasta Pfista". V Konicích si uzené maso nabodávali na tyč a víno slévali do poháru o obsahu 40 litrů, který označovali jako „Irtenkrug". Nakonec za chlapci do hostince dorazila i děvčata, a tak v pozdních hodinách přišel nezřídka ke slovu rovněž veselý tanec. Masopust se však z načatého soudku piva zapíjel až v neděli. V některých vesnicích se mládež o nedělích setkávala k obveselení ve vybraných domech. Pila se káva, vařené víno a dojídaly masopustní koblihy a také cukroví, především trubičky čili „Rollkrapfen" nebo „Ringelkropfen". Když zábava skončila, chasa zaplatila za pohoštění i ostatní výlohy a „pohřbíval se" masopust. Ve Vrbovci a okolních obcích však figurínu masopustu zvanou „Todermann" symbolicky „pochovávali" ještě zvečera na Popeleční středu. Zajímavý zvyk máme doložený z Dyjákovic, kde muži v hospodě o masopustu obrazně „propíjeli" plevel a bodláčí, aby na polích nerostlo a neškodilo budoucí úrodě. Z takovýchto posezení se následně navraceli domů ve značně podroušeném stavu.

3. Velikonoční období

Velikonoce jsou odpradávna svátky obnovy života v přelomovém čase konce zimy a počátku jara. Lidové Velikonoce se formovaly v symbióze rolnických tradic nového hospodářského roku a křesťanského obrazu ukřižovaného Ježíše Krista a jeho zmrtvýchvstání. Křesťanské Velikonoce navázaly jednak na židovský Pesach, svátek na památku odchodu Židů z egyptského otroctví do země zaslíbené, který se slavil v první den jarního úplňku, ale také na předkřesťanské oslavy konce zimy a počátku jara. Výpočet Velikonoc byl poprvé stanoven na církevním koncilu v Niceji roku 325. Od 6. století se slaví o prvním úplňku po jarní rovnodennosti, která je stanovena na 21. března. Je to tedy svátek s posuvným termínem a odvíjí se od něj také výpočet oslav masopustu, ale i letničních obyčejů. Termín Velikonoc každoročně připadá na některé datum od 22. března do 25. dubna.

Předvelikonoční půst

Předvelikonoční půst trvající čtyřicet dnů (do nichž se ale nezapočítává ani jedna z šesti předvelikonočních nedělí, které římskokatolická církev za postní dny nepovažuje) až do Božího hodu se vyznačoval jednoduchým bezmasým jídelníčkem. Nemastilo se sádlem, ale máslem. Původně častější domácí rostlinné oleje, především konopný a z jader, se u nás přestaly používat v průběhu 19. století a novější doklady o nich máme pouze z nedalekého Židlochovicka. U pokrmů tohoto období se magický význam na druhou stranu vytrácel většinou poměrně brzy. O pučálce se hovoří pouze v souvislosti s obchůzkami na sv. Řehoře,

Velikonoční kraslice z Morašic, 2005

a tak jediným typickým postním jídlem zůstala kaše. Ta se jedla také v sobotu před svatodušními svátky a v tzv. kvatembrové, jinak též suché dny, jimiž jsou středa, pátek a sobota, které se v církevním roce opakují čtyřikrát, a to v týdnu po třetí neděli adventní, po první neděli postní, ve svatodušním týdnu a po svátku Povýšení svatého Kříže (14. 9.). Kaše se u nás připravovala nejčastěji z krupice a jáhel, později také z rýže. Její význam se však v obřadním jídelníčku s postupem času výrazně pozměnil. Krupičná kaše pomaštěná máslem a oslazená medem původně náležela k slavnostním a obřadním pokrmům. V zápisech z německého prostředí se o ní hovoří ještě při svatebních hostinách, v českých obcích se naposledy vzpomíná v 80. letech 19. století jako sváteční pokrm na Vánoce. Je zvláštní, že toto kdysi významné obřadní jídlo lidé postupně přestali považovat za něco slavnostního a spojovali si jej spíše se stravou dětí a nemocných. Ve 20. století na ni jako na „hladové jídlo" pohlíželi dokonce i staří pamětníci, a tak se s kaší u nás v pozdější době setkáváme již jen v sestavě jídelníčku postního období. Kromě dodržování půstu nebyly pořádány ani zábavy s hudbou a tancem či hlučné svatby.

Především v německých obcích se pekly také vyhledávané postní preclíky čili „Fastenbrezen". Ve městech preclíky pekli a prodávali již od středověku tzv. „preclíkáři". Původ tohoto pečiva je ovšem zahalen tajemstvím a snad i proto o nich kolují různé legendy. Přinejmenším existence pojmu však dokládá jeho oblibu již hluboko v prvním tisíciletí našeho letopočtu. Označení samo je odvozené z latinského „brachium", tj. paže, protože jeho základní tvar založené ruce skutečně připomíná. Z tohoto slova pochází také německé „Brezel" a právě s jižním Německem preclíky spojujeme nejčastěji. Není divu. Preclík se v německy hovořících zemích vyskytuje v těch nejrůznějších formách a velikostech a navíc si našel pevné místo v místní lidové tradici. V našem kraji byly preclíky především typickým postním jídlem a dlouho se prodávaly i jako dietní strava nemocným. Původně bylo preclíkové těsto kynuté. Ovšem při pečení nesmělo být příliš nadýchané, a proto se po vytvarování spařovalo v horké vodě, nebo se zpracovávalo v noci, kdy v chladnu těsto hůř kyne. Také v českém prostředí patřily preclíky k velikonočnímu pečivu. O první postní neděli, místy zvané Liščí, matky malých dětí pekly preclíkové kroužky s mákem a solí, navlékaly je na vrbové proutky a zavěšovaly dětem na strom. Děti je samozřejmě s nadšením hledaly. Na Berounsku se těm nejmenším říkávalo, že je pro ně zanechala liška ze své svatby, jinde je měla na zahradě prostě poztrácet. V okolí Vysokého Mýta ve východních Čechách si chlapci o mrskutu zavěšovali preclíky na své „žíly" a hráli o ně podobně jako s vajíčky.

Středopostí

Minulý postní neděle zvané „Pučálka", „Černá" a „Kýchavná" a ihned po nich přišla na řadu neděle „Dražebná", latinsky zvaná „Laetare". Středopostí, které se slavilo ve středu o čtvrté postní neděli, bylo důležitým mezníkem předvelikonočního období, kdy se uvolňovala do té doby přísně dodržovaná postní pravidla.

Vynášení smrtky

Pátá velikonoční neděle je v českém lidovém prostředí všeobecně známa jako Smrtná. Když zima končila, vynášela se Morana a do vsi bylo přinášeno léto. Chození se smrtkou bylo výhradně dívčím obyčejem a mělo společenský charakter obchůzek, při nichž byly jejich účastnice odměňovány. Nejstarší zprávy o vynášení smrti v českých zemích pochází až ze 14. století. Regionálně se u nás takovéto figuríně říká „Smrtolka" a v Morašicích „Mořena", v obcích, kde bylo vynášení obnoveno až po několikaleté odmlce je známa pouze jako „Smrtka". Původně se jednalo o figuru vytvořenou z menšího víchu slámy přehnutého na polovinu, jehož přehyb se převázal, čímž vznikla hlava. Druhým typem byla figura s tělem ze slámy a s hlavou z hadrů. Hlavy smrtek se vždy zabalovaly do plátna, na které děvčata namalovala, nebo vyšila oči, nos a ústa. Tělo bylo připevněno na kříž ze dvou tyčí, jindy pouze na tyči jediné. Na hlavě mívala smrtka dětskou háčkovanou čepičku, oblečena byla do dvou až tří bílých sukýnek, dětské košilky a kabátku. V Petrovicích, Horních Dubňanech a Rešicích ji strojily do kroje, tj. do bílých rukávců a sukně. Pokud byla k dispozici stará kordulka, zástěra a šátek, smrtku oblékly i do nich. Dívky strojily figury s pomocí matek, nebo

Smrtolka z Petrovic, 2014

svobodné, popř. tělesně postižené ženy. Organizaci celé obchůzky měla na starosti nejstarší děvčata, kterým se u nás říkalo např. „párovačky", „poručnice", v některých obcích ovšem i „páni" nebo „kaprhálové", v čemž se zřejmě odráží pozdější vliv organizovaných chlapeckých obchůzek hrkačů, o nichž si povíme níže. Nejenže měly „párovačky" s organizací obchůzky nejvíce starostí, k jejich povinnostem patřila navíc péče o malé děti účastnící se v průvodu a také rozdělování darů.

Obchůzka začínala obvykle po rozednění a končila v poledne. Dívky vyšly z domu, kde se „Smrtolka" strojila, popř. z určitého místa v obci, na kterém se po domluvě sešly. Děvčata byla vždy svátečně oblečena, v Olbramkostele nosila bílé šaty, v Bohuticích bílé naškrobené sukně a černé kacabajky podobně jako „druženke" čili družičky. Během obchůzky děvčata nosila figuru od domu k domu, mezi staveními šla mlčky a co možná nejrychleji. Nesly ji vždy dvě dívky v čele průvodu, jednotlivá děvčata se však měnila tak, aby smrtku nesla vždy ta, která měla v určitém domě své příbuzné. Pouze v Dolních Dubňanech a v Jamolicích „Smrtolku" zavinutou v peřince ozdobené barevnými stuhami a šňůrami ze skleněných korálků, které jí navlékaly na krk, nosila jedna dívka, ostatní šly za ní. (Podle některých pramenů se na Moravskokrumlovsku vynášení smrtky účastnila všechna děvčata v obci, přičemž ta nejstarší „Smrtolenku" obvykle nesla, mladší kráčela za nimi v párech seřazených podle stáří.) Dívky zpívaly a nazdobenou figurou pohupovaly do rytmu. Jejich zpěv se však podle slov pamětnic spíše blížil recitaci. V Dolních Dubňanech dívky nechaly „Smrtolku" v peřince pochovat každému v domě, aby takto přivítal jaro a přitom zpívaly:

„Smrtolenko smrtelná,
kdes tak dlouho byla?
U studánky, u rubánky
ruce, nohy myla.
Čím ses utírala?
Šátečkem, kvítečkem,
pěkným lupínečkem."
(Píseň při vynášení smrti z Dolních Dubňan)

Když děvčata dozpívala, byla podarována hospodyní. Mezi dary nikdy nechyběla vejce a peníze, velmi často se však objevovala také mouka. V Rybníkách si např. děti vyprošovaly „trošku moučky na křehoučky", tj. na boží milosti. K dalším darům patřilo rovněž pečivo, sušené i čerstvé ovoce, ořechy, sádlo, krupice, sůl či povidla. Tradice se v neporušené formě udržela nejdéle na severu okresu, kde děvčata chodila ve větších skupinách a nakonec si uspořádala hostinu. Hlavním pokrmem byly nekynuté placky „nekesánke" s povidly a smažená vejce. Peněžité dary si dívky rozdělily mezi sebou stejným dílem. V pozdějším období se však pohoštění měnilo a podávala se při něm již jen bábovka s kávou nebo čajem, popř. se v obchodě kupovaly cukrovinky.

Poté, co obchůzka skončila, následovalo odstrojení „Smrtolky", kterou poté vhazovaly do vody. Když se figury smrtek začaly dělat složitější, uschovávaly se do příštího roku. Na původní význam obchůzky se ve 20. století lidé již nepamatovali. Pouze ve Višňové po skončení obchůzky smrtku kropily vodou, v čemž můžeme spatřovat pozůstatky očistného rituálu nebo magického zajišťování deště. Také o obřadu přinášení letečka, který po vynesení smrti obvykle následoval, z našeho území zprávy nemáme. Pouze v Olbramkostele se v čele průvodu nosil zelený smrček, zatímco smrtku nesly dívenky vzadu. Zdá se, že v průběhu staletí došlo na Znojemsku k propojení obou těchto obřadů a nakonec na vynášení léta upomínala pouze

Děvčata se smrtolkou v Přeskačích, 2014

redukovaná podoba daného obyčeje, která se až do 20. století navíc dochovala pouze v jediné zdejší obci. V Dobřínsku a Rybníkách však měli ještě „Smrtoláka" ze slámy, který byl nezdobený, neobcházelo se s ním a topil se v říčce Rokytné ještě týden před Smrtnou nedělí. Je patrné, že se původní důležitý obřad vážící se k jarní rovnodennosti postupem času změnil na pouhou obchůzku. Také věk účastnic obyčeje se snižoval. Ještě kolem roku 1890 obcházela obcemi osmnáctiletá děvčata a ta desetiletá za nimi pobíhala, od 2. světové války se do obchůzek zapojovaly dokonce i dívenky předškolního věku. V některých obcích se nakonec obchůzek účastnily pouze děti z chudobných rodin, čímž bylo vynášení smrti degradováno na pouhou „žebrotu". I přesto se v některých obcích znojemského okresu vynáší smrtka nepřetržitě dodnes, jinde byly tyto obchůzky postupně opět přivedeny k životu. Přestože jde v současnosti pouze o zábavu našich nejmenších, dávný obyčej přetrvává i nadále, a dotváří tak společně s předvelikonočním hrkáním a pomlázkou jedinečný kolorit jarního venkova.

Květná neděle

Květnou nedělí začínal pašijový týden. Na Podhorácku chodila děvčata s lítem od Dražebné neděle do Květné. Tento obyčej, při kterém děvčátka přinášela do vsi ozdobený stromek, v podstatě navazoval na obřad vynášení smrti. Na Moravskokrumlovsku o něm zprávy sice chybí, zdá se však, že byl v minulosti dobře znám i zde, čemuž napovídají již zmiňované pozůstatky tohoto obyčeje v Olbramkostele. Na návsích se o Květné neděli objevovaly také stařenky a stařečci, kteří putovali od domu k domu, modlili se a koledovali.

„Stojí kostel na skáli – Kriste Ježíši!
Pána Krista mrskali – Alleluja! Zdrávas Marija!
Mrskali ho dutkama – Kriste Ježíši!
Až z něho kryf kapala – Alleluja! Zdrávas Marija!
Marija ju sbírala – Kriste Ježíši!
Do zahrady ju sela – Alleluja! Zdrávas Marija!
Vyrostl z ní bílý květ – Kriste Ježíši!
Ten je dražší nežli svět – Alleluja!
Zdrávas Marija!
(Koledování z Újezda u Běhařovic)

V kostelech se světily kočičky a vrbové ratolesti. Aby se rozvily, dávaly se do hrnku s vodou za kamna. Svěcené kočičky sloužily jako lék proti zimnici, bolestem očí a krku. Polykaly se ihned po návratu z kostela, jinde však až na Zelený čtvrtek. Na Moravskokrumlovsku se za bouřky kladly dvě snítky svěcených kočiček křížem do kamen, aby do stavení neuhodil blesk, zastrkovaly se do obilí, aby bylo chráněno před veškerými pohromami a šlehali jimi pole, aby vydalo hojnou úrodu. Proutky ze svazku vrbových ratolestí se světily o Květné neděli také v německých obcích. Přisuzovala se jim čarovná moc, zastrkovaly se za obrázky svěců, dávaly se ke kříži i do chlévů. V Šumné a na Vranovsku je lidé zastrkávali za vlaštovčí hnízda ve stodole, aby se v chlévě i ve stáji drželo štěstí a dobytek neonemocněl. Zastrkovaly se i za střešní krokev a zapichovaly do polí, aby ochránily dům i budoucí úrodu před nepřízní počasí. Také Němci kočičky polykaly, aby je nebolelo celý rok v krku.

Předvelikonoční hrkání

Hrkání chlapců patří k těm vůbec nejznámějším velikonočním obyčejům. Trvá po tři dny od Zeleného čtvrtka do Bílé soboty a je časově

vymezeno mlčením kostelních zvonů od modlitby „Gloria“ do velikonoční vigilie Vzkříšení. Hrkání je výsadou chlapců a má svá přesně stanovená pravidla. Řídí je nejstarší chlapci nebo volení vedoucí. Podle věku chlapců je stanoveno také právo užití různých hrkacích nástrojů. Hrká se vždy v pravidelnou dobu: brzy ráno, v poledne a večer, na Velký pátek ještě ve tři odpoledne, tj. v hodinu Ježíšovy smrti. Chlapci vždy vychází z ustáleného místa, např. od kostela jako v Citonicích a Přímětících, a kolem celé vesnice většinou obejdou ve formě uzavřeného kruhu. Během obchůzky se na určitých místech odříkávají modlitby. Na Bílou sobotu, místy ještě na Velký pátek odpoledne, následuje koleda, při níž kluci v domácnostech žádají vejce a pak si je rozdělují. Ve velikonočním hrkání nacházíme viditelné prvky společné všem obyčejům jarního novoročí, zejména hlučení odpuzující škodlivé síly, obrazné opisování magického kruhu kolem obce a společné ranní omývání v pramenité vodě. Výklad obchůzky jako náhrady kostelního zvonění a svolávání věřících k bohoslužbám je až druhotný.

Obdobným způsobem obcházeli chlapci vesnice také na Moravskokrumlovsku. V jejich skupině vládla přísná organizace stejně tak, jako

Vynášení smrtky – „Mořeny“ v Morašicích, 1982

tomu bylo u březnových obchůzek „řehořského vojska“. Chlapci si ze svého středu vybrali po dvou vedoucích, obyčejně těch nejstarších z obce. Zatímco na Moravskokrumlovsku jim říkali častěji „páni“ (Dalešice, Dobelice, Horní Dubňany, Lesonice, Vémyslice), „póni“ (krajové označení z Křepic, Morašic, Přeskačí, Stupešic či Újezda), „párovači“ (Dobřínsko, Jamolice, Tavíkovice), „poručníci“ (Dolní Dubňany, Moravský Krumlov, Rakšice, Rokytná), „děliči“ (Rybníky) či „kapráli“ (Kordula, Rešice), na Znojemsku (např. v Mašovicích a Citonicích) je znali jako „stárky“, jinde jako „pořadatele“, „náčelníky“ (Rouchovany), „řidiče“ (Heřmanovice), „vedoucí“ (Třebenice), „velitele“ (Krhov) či „komandanty“ (Radkovice). Průvod vedl jeden z „pánů“ a dvojstupem následovali chlapci s trakaři, klapačkami a vzadu ti nejmenší s hrkačkami. Na konci skupiny kráčel druhý vedoucí. V Petrovicích hrkači procházeli obcí seřazeni v řadách podle typu jednotlivých hrkačů. Při zastaveních na význačných místech či památných místech hrkači odříkávali:

„Poledne (klekání) oznamujem,
památku obnovujem,
že jest Kristus Pán umřel
a za nás na kříži trpěl.
Skrze svou smrt ukrutnou
račiž bránu nebeskou
nám hříšníkům otevřít,
od pekla osvobodit.“
(Z Moravskokrumlovska)

Prvnímu hrkání byl místy přikládán obřadní význam. Například ve Vedrovicích se říkalo, že „Dež začnó ponéprv hrkat, každé má maso koštovat, dyby bylo z brabce.“ Tato na první pohled nic neříkající průpovídka poukazuje na původní významnou obřadní úlohu masa

Hrkání v Grešlovém Mýtě, 2014

v kalendářních obřadech, a to i v těch velikonočních. Při obchůzce se používaly malé ruční hrkačky, dřevěné klapačky, velké mlýnky a jízdní hrkače postavené na způsob trakaře. Ve Vysočanech se říkalo velkému trakaři „račna“, odtud i hrkání „račnování“. Hrkače se dědily nebo se zhotovovaly podle starých. Chlapci byli odměňováni za oznamování klekání namísto zvonů a při obchůzkách vybírali dary vždy společně o Bílé sobotě, v některých obcích Moravskokrumlovska však hrkači po koledě chodili ihned poté, co na Velký pátek odklepali třetí hodinu. Vybírání za hrkání bývalo obřadné. Chlapci vstoupili po dvou i ve skupinách do síně a ohlásili se hlučným zaklepáním. Poté hospodyni poprosili o odměnu, např. slovy: „Tetičko, prosím Vás, dejte nám něco za hrkání.“

„Klapy-klap, klapy-klap,
dejte něco na hrkačku na klapačku!

Jízdní hrkače v Přeskačích, 1978

Všechno se nám polámalo,
jen kolečko zůstalo.“
(Při vybírání odměny na Bílou sobotu; z Křepic a Stupešic)

„Za to naše hrkání, dejte na to umění.
Hrkali jsme celý čtvrtek, Velký pátek a v sobotu do vůle boží.
Bylo nás tam tuze mnoho. Dejte také pro nás něco, abychom za dveřima státi a hubovati nemuseli.
Pajmámo vajíčko, kysely zeli, grécárky, povidli, mastny, móko, sul!“
(Zpěv při vybírání odměny; Rešice)

Vedle peněz dostávali chlapci nejčastěji vejce a veškeré vyprošené věci si dělili podle určitého klíče, který se obyčejně odvíjel od věku jednotlivých hrkačů. Ve Vémyslicích, kde za „pány“ považovali všechny třináctileté chlapce ze skupiny, dostávali ti vyšší více než ti vzrůstem menší, věk tedy alespoň zdánlivě nerozhodoval. Jinde se odměna dělila spíše dle míry povinností, nejvíce tedy dostali „páni“, obvykle nejstarší chlapci ze skupiny, kteří dbali na pořádek při hrkání. Dělilo se však i podle množství odvedené práce nebo dle knoflíků, tj. ti nejmenší bývali nejvíce ošizeni. V některých obcích se koleda rozdělovala naopak podle kvality hrkání, které záviselo na velikosti hrkače. Zatímco starší chlapci mívali hrkače velké a pojízdné na způsob trakaře, ti menší nosili malé hrkačky. Nejvíce se dostávalo pochopitelně za trakač, a tak ti nejmenší měli opět velmi malou nebo dokonce žádnou odměnu. Tato nespravedlivost často končívala i pláčem.

Zvyk hrkání vesničané vždy považovali za chlapeckou povinnost a snad i proto se v některých obcích našeho regionu tento obyčej udržel i po roce 1948 a místy je živý doposud, např. v Únanově, Mašovicích, Citonicích, Hlubokých Mašůvkách a Mackovicích:

„My klekání hrkáme,
tu památku konáme,
že dnes pro nás Pán zemřel
a na kříži vytrpěl.
Od Piláta odsouzen
a na kříži umučen.
Rač nám bránu otevřít
a nás hříšné do ní vzít.“
(Současné dlouhé říkání hrkačů z Únanova)

„Hrkáme, hrkáme Anděl Páně,
aby každý katolický křesťan věděl,
že se modliti má.“
(Současné krátké říkání hrkačů z Únanova)

V německých obcích se hrkání přezdívalo „dřevěné zvonění“ čili „Ratschengehen“ a od toho v českých obcích se výrazněji nelišilo. Chlapci se na Zelený čtvrtek, poté co byly „zavázány“ zvony, shromáždili na určeném místě, např. před kostelem nebo u zvonice, aby svým hrkáním a klepáním ráno, v poledne a večer zvony nahradili. Klapače a hrkače měli pojízdné i ruční, místy zdobené květy z papírů a zeleným krušpánkem. Skupinu vedl ten nejstarší, který byl v jednotlivých obcích zván dle místní tradice, např. v Lesné „Ratschmeister“. Ten udržoval pořádek, dával pokyny a jako znak své hodnosti nosil hůl. Před obchůzkou chlapci poklekli a pomodlili se Otčenáš. Hrkalo se v každé boční uličce i v odlehlých staveních a dvorech. Ke společné modlitbě chlapci poklekali také u křížů a kaplí, kolem nichž procházeli. Chlapci nocovali společně mimo domov, obvykle ve stodole nebo ve chlévě, což pro ně byl vždy neopakovatelný zážitek. Na Velký pátek se zrána všichni omyli v potoční vodě. Na Bílou sobotu do košíku vybírali odměnu, hlavně syrová i vařená barvená vejce označovaná jako „Ratscheeier“, která rozdělovali jejich „velitelé“ podle

Hrkání v Petrovicích, 2014

věku chlapců. Barvená vejce se hodila k různým dětským hrám, např. k sekání mincí nebo ťukání vejcem o vejce.

Svatý týden

Pašijový čili **Svatý týden** je týdnem příprav na vrcholný křesťanský svátek Zmrtvýchvstání Ježíše Krista. Začíná Květnou nedělí a graduje tzv. svatým třídenním, tj. Zeleným čtvrtkem, Velkým pátkem a Bílou sobotou. Svatý týden končí před slavností Vzkříšení.

Sazometná středa se nesla ve znamení velkého předvelikonočního úklidu a očisty domu. Bílilo se, drhlo a uklízelo, vymetala se kamna, opravovalo se nářadí, poklízelo se i v chlévech a kydal se hnůj.

Zelený čtvrtek byl první den svatého třídenní. Jeho název vychází buď ze středověké církevní tradice zeleného mešního roucha kněze, které si na Zelený čtvrtek oblékal, nebo podle toho, že se v tento postní den jedly první zelené pokrmy. Obřadně tento den spadá k jarnímu novoročí a počátkům zemědělských prací. Lidové obyčeje Zeleného čtvrtka jsou společné všem třem dnům Svatého týdne, které jsou chápány jako celek, a právě proto se opakují. Jde např. o obřadní umývání v tekoucí vodě, které se odbývalo mlčky nebo s krátkým zaříkáním. Byl to poslední možný den předvelikonočních příprav, a proto místy v hospodářství uklízeli obydlí i chlévy. Za přelomový mezník tohoto svátku však považujeme především zvonění, které bylo po vsi slyšet ihned po odeznění modlitby Sláva na výsostech Bohu čili „Gloria". Tehdy naposledy zazněly zvony předtím, než obrazně odletěly do Říma pro požehnání ke Svatému otci a na čas se odmlčely až do Bílé soboty. Při tomto zvonění se třáslo stromy, aby rodily. Poté již nastala posvátná doba klidu a půstu. Stravě Zeleného čtvrtka byl připisován zvláštní blahonosný a ochranný význam. Všeobecně rozšířena byla tradice pojídání zelených pokrmů, pod vlivem města zejména špenátu, který ve 20. století převládl i na venkově. Podávaly se také jidáše a kaše slazená medem. V pašijovém týdnu se jídávala první zelenina také u nás, obvykle špenát z mladých listů lebedy nebo kopřivy, ale bez ustáleného dne výskytu. Objevuje se nejčastěji na Zelený čtvrtek, v jiných obcích, např. v Bohuticích, na Velký pátek. Na Zelený čtvrtek se vedle špenátu a kaší připravovala také čočka. V příhraničních německých oblastech úrodného Podyjí byl na Zelený čtvrtek podáván první, v zahrádkách vypěstovaný, salát. Na Jemnicku a Moravskobudějovicku se jedla kaše s medem, „aby nic jedovatého lidem neškodilo".

Na **Velký pátek** si křesťané připomínají ukřižování a smrt Ježíše Krista. Na venkově to v minulosti byl ten nejtišší a nejsmutnější den v průběhu celého roku, úzce propojený s modlitbami, kajícností a nejpřísnějším půstem. Ani doma se příliš nemluvilo, a když chlapci o třetí hodině odpolední hrkali vesnicí, ustala veškerá práce a každý se pokorně modlil. Po celý Velký

Velikonoční svěcení pokrmů v Morašicích, 2014

pátek také platily určité pracovní zákazy, zejména se nesmělo orat ani jinak hýbat se zemí, která se v tyto dny probouzela po končící zimě z dlouhého spánku. Byl to zároveň tajuplný den prosycený záhadami a posvátnou bázní. Kouzla měla největší moc především ráno před východem slunce, v době čtení pašijí a v hodinu Ježíšovy smrti. Byl to den dobrých i zlých nadpřirozených mocností. Také voda měla kouzelnou a léčivou moc. Ještě před východem slunce, popř. za svítání, se lidé omývali v říčkách a potůčcích, které jim měly přinést zdraví a chránit je před zimnicí, vyrážkou i dalšími chorobami. Venkované si potoční vodu přinášeli též domů, a pokud Velikonoce připadly na konec března, omývali se rovněž ve sněhu. Otevírala se země a načas ze svých útrob vydávala vše skryté. Mládež se rozbíhala hledat poklady do zřícenin i na místa zaniklých vsí, které prý bylo možno vykopat tehdy, když se v kostele četly pašije, tj. novozákonní příběhy vypravující o utrpení a smrti Ježíše Krista. Odpoledne rodiče vodili své děti k Božímu hrobu, kde stávala stráž. Procesí k Božímu hrobu však mnohdy probíhala za účasti celé obce. Boží hrob stavěli na Zelený čtvrtek odpoledne, aby byl k velkopátečnímu ránu připraven. Květinami jej zdobily dívky a ženy za zpěvu nábožných písní. Část Božího hrobu napodobovala jeskyni, v níž ležela socha mrtvého Krista. U nás byla obdobná napodobenina Božího hrobu poprvé doložena v 16. století a zejména po rekatolizaci českých zemí se stala významnou součástí lidové zbožnosti. Na Velký pátek se v obcích na Moravskokrumlovsku jedla smetanová omáčka s vejcem, v některých českých i německých domácnostech se ovšem dodržoval přísný půst a vařilo se až po západu slunce; jídla se nemastila. Kuřáci nekouřili a tabák bylo zakázáno také šňupat. Školní mládež dostávala na Jemnicku nové šaty, každý také obdržel dva krejcary. Jeden položil na misku u Božího hrobu, za ten druhý si koupil svatojánský chléb.

Bílá sobota se nesla ve znamení slavnosti Vzkříšení. Ústředním bodem tohoto svátku bylo především slavnostní procesí kolem obce, při němž nesměl chybět nikdo z místních obyvatel. Šlo o významnou společenskou událost, ke které si na sebe dívky i ženy braly to nejlepší, co jen ve své truhle nalezly. Při velikonoční vigilii o Vzkříšení se nad obcí poprvé od Zeleného čtvrtka rozezvučely kostelní zvony. Bílá sobota byla zároveň posledním dnem Svatého týdne, kdy v lidové tradici doznívaly obyčeje a řád předchozích dní. V kostelech se světil tzv. nový oheň vycházející z předkřesťanské tradice tzv. jarních ohňů, které byly později přijaty do oficiální církevní soustavy. Nový oheň se zapaloval křesáním pod širým nebem a společně s ním se světilo také dřevo, které se v jeho plamenech pálilo. Z polínek a ohořelých oharků následně hospodáři vyřezávali křížky, jež zastrkovali do polí nebo za krov svých příbytků. Velikonoční

čili „jidášovy“ ohně hořely u kostelních zdí také na Horácku. Světila se rovněž voda, kterou se následně kropilo žito. Na Znojemsku se na Bílou sobotu třáslo ovocnými stromy, aby rodily. Končil dlouhý předvelikonoční půst. Od ostatních postních dní se však Bílá sobota výrazněji odlišovala. Matky sice často napomínaly děti, aby jedly o krajíc méně, půst se však držel jen do oběda a přes oběd. Dodržet jej však nebylo zas tak snadné, jelikož se již pekly buchty a bábovky na blížící se Velikonoce. Z nich se přibližně třetina snědla ještě večer před Božím hodem velikonočním. Večer po Vzkříšení bývalo v městečkách také maso. Obdobné zvyky máme doloženy rovněž z Podyjí. Když se např. v německých obcích „po příletu z Říma“ poprvé rozezvučely zvony, běžely hospodyně do zahrady a třásly stromy, aby vydaly dostatek dobrého ovoce. Vrcholem dne bylo i zde procesí o církevní slavnosti Vzkříšení, jehož se v podvečer účastnili všichni vesničané.

Velikonoční symbolika v Morašicích, 2014

Boží hod velikonoční je největší křesťanský svátek celého roku, den radosti nad zmrtvýchvstáním Ježíše Krista, kterým se otevírá sváteční období osmi nedělí vrcholící Sesláním Ducha svatého. Den se nesl ve znamení pracovního klidu a od středověku církev žehnala také pokrmy. Tento obyčej je v českých zemích doložen od 14. století. Společné pojídání těchto pokrmů v úzkém kruhu mělo zajistit soudržnost rodiny a ochránit člověka před zblouděním. K Božímu hodu se soustředilo rovněž velké množství obyčejů zaměřených na ochranu a budoucí úrodnost polí. Velikonoce totiž byly blízké první jarní orbě a setbě, a tak se v lidových obyčejích těchto dní dochovaly i četné pozůstatky pradávného kultu země. Zajímavý obyčej máme doložen např. z Jemnicka, kde v polích zabodávali na Boží hod posvěcené pruty, před něž stavěli křížky z opálených polínek. Pod křížky zahrabávali vejce a pak se chodívali napít do lesní studánky. Všechna vajíčka snesena na Boží hod patřila na Jemnicku hospodářům. V Budkovicích se lidé chodili mýt k řece, aby byli celý rok zdraví. Skořápky z vajíček se dávaly do zahrádky, sklepa a studny, aby se zde nedržely žáby.

Výročním obyčejům i hostinám bylo společné obřadní pečivo. Ve velikonočním období se připravovalo především drobné pečivo ve tvaru ptáčků, jehož základem byl pramen těsta svinutý do uzlíku, rýhami se znázornil ocas, hrozinkami oči. Ze Znojemska se nám však velikonoční pečivo dochovalo jen z poslední vývojové fáze a z těsta tvarovaného rukou se v pašijovém týdnu dělaly v některých obcích již jen malé pletýnky zvané však i zde „jidášky“. Ty se v 19. a snad i na počátku 20. století vyskytovaly zřejmě v mnoha tvarech, ve Vysočanech je např. pekli ze slanějšího těsta sypaného mákem nebo kmínem ve tvaru pletenců kruhového tvaru, které podle pamětníků připomínaly beraní rohy. Jinde se však jidášské pečivo častěji vyskytovalo pokapané medem, který měl mít zvláštní čarovnou moc a ochránit člověka např. před hadím uštknutím. V Jezeřanech-Maršovicích, nacházejících se na samé hranici s Brněnskem, znali ještě „kraple“. Toto sváteční pečivo se však kromě Velikonoc dodnes připravuje rovněž na Vánoce a zřejmě jej znají i v nedalekých Trboušanech a Vedrovicích. Výraz „kraple“ pochází pravděpodobně z němčiny a znamená totéž co buchta. Předpokládáme tedy, že se původně pekly i v blízkých německých obcích.

Ráno na Boží hod velikonoční se světily pokrmy. Nejčastěji k nim patřila sůl pro běžnou spotřebu, které se obecně přikládala největší důležitost a dále vejce a buchta, pokrmy tradičně náležející k velikonočnímu období. Po přinesení z kostela je členové rodiny společně snědli. O zvláštních mazancích zprávy nemáme a také ostatní obřadní pokrmy svátečního oběda většinou vymizely, a tak se o velikonoční neděli jedlo totéž, co při obvyklém bohatém svátečním obědě. Pokrm z posekaného uzeného masa, nudlí a tří až čtyř vajec zapečený v troubě se dochoval pouze v Běhařovicích a Medlicích, na jeho původní název si však pamětníci již nedokázali vzpomenout. Jde však zjevně o redukovanou obdobu svítku či hlavičky, kde byla původní krupice nahrazena nudlemi a celý pokrm přizpůsoben „flíčkům se šunkou“, oblíbenému jídlu, které se však na vesnici dostalo z města.

K pokrmům, jež k posvěcení do kostela obyčejně přinášeli místní Němci, patřila vždy tzv. „Antlass-Eier“ čili „Antlassoa“, vejce snesená na Zelený čtvrtek, jimž byla odpradávna připisována čarovná moc. Tato vejce se jedla před obědem v rodinném kruhu. Jejich skořápky se zahrabávaly do půdy, aby byla úrodnější. „Vejce Zeleného čtvrtku“ se dávala také kravám společně s chlebem. Světilo se však také velikonoční pečivo různých druhů. V dolnorakouském příhraničí šlo nejčastěji o mazance zvané „Osterfleck“, chléb z pšeničné mouky a také velikonoční preclíky „Osterbrezen“ ze sladkého kynutého těsta, do něhož se kromě rozinek obvykle přidávaly také ořechy. Tyto preclíky byly obvykle dosti veliké, v okrese Mistelbach je však častěji pekly pouze dvacenticentimetrové. Na slavnostním stole se veliké oblibě těšila především domácí uzená šunka, tradiční pokrm dolnorakouských Velikonoc. Na Boží hod se každá hospodyně starala, aby její šunka byla co možná nejšťavnatější. V některých obcích, např. v Hrušovanech, práskali v noci z velikonoční neděle na pondělí mládenci ve skupinách biči. Šlo vlastně o obyčej jarního hlučení, kterým se v dávných dobách zaháněly zlé mocnosti.

Pletení žíly – pomlázky v Morašicích, 2006

Pomlázka v Morašicích, 1966

Velikonoční (červené) pondělí

Velikonoční pondělí je na moravské vesnici hlavním dnem jarního koledování, obřadního šlehání pruty a obdarovávání. Jeho lidové pojmenování „červené“ je odvozeno od červeného vejce, tradičního velikonočního daru. Původně obřadní šlehání se ve zdejších českých obcích o mrskutu nakonec stalo pouhou záminkou k prosbě o dary, zastoupené hlavně vejci, sušeným ovocem a pečivem. Na Moravskokrumlovsku chodili na velikonoční pondělí malí hoši po pomlázce dopoledne, velcí odpoledne. Mrskali děvčata „žilou“ spletenou z osmi vrbových prutů, aby „nedostala prašivku“. Děvčata, někde i vdané ženy, se od mrskutu vykupovaly obarveným vajíčkem. V pozdějším období se však již vejce nemalovala, a pokud chtěla dát děvčata chlapcům něco lepšího, malované vajíčko kupovala na trhu. Malí hoši obcházeli vesnicí s uzlíčky na rukou a koledovali:

„Kázal kadlec i kadlička,
aby dali tři vajíčka,
jedno bílý, dvě červený,
šak slepička snese jiný
za kamny v koutku
na zlatým proutku,
slepička se popelí,
vajíčko se kutálí,
slepička kdák,
vajíčko křáp.“

Zcela jiného rázu však byly návštěvy svobodných děvčat, za nimiž přicházeli mládenci, kteří stáli o jejich přízeň. Dívky jim za to připravily koledu, obvykle sudý počet barevných

vajíček. Lichého počtu se mladá dvojice raději vyvarovala, protože se říkalo, že by jí mohl přivodit neštěstí. Na Horácku dostávali mládenci od svých děvčat tzv. „malovnu“, několik malovaných vajec a svěcenou buchtu zabalenou ve vyšívaném šátečku. Místy se v uzlíčku darovala i marcipánová srdíčka kupovaná u perníkáře, popř. nákladnější dary. Každý obdarovaný mladík musel děvčeti o Provodní neděli, na kterou připadala první povelikonoční muzika, náležitě poděkovat čestným tancem. Zatímco za dívkami se chodilo o samotě a spíše tajně, na Velikonoční pondělí obcházela stavení také chasa, která zaváděla. Takováto obchůzka byla již veřejná a mladíci při ní „méně bili, zato ptali“. Do velkého bramborového koše se sbírala vejce, barvená i syrová. Každý dával, kolik mohl, a pro mládence se jich nachystala třeba i celá kopa, tedy šedesát. Ti však přesto neměli dost a v každém stavení se pokoušeli obstarat také občerstvení, především chléb či jiné pečivo. Vybraná vejce mládenci po obchůzce prodali a peníze propili, nebo za ně uspořádali velikonoční zábavu s muzikou. Jindy vejce usmažili a v hospodě si vystrojili večeři. Na Vranovsku se mrskut označoval jako „koleda“. Chasa přicházela při mrskutu jen do těch domů, kde měl mládenec vyvolenou nebo si ji tam hledal. Pokud mu koledu dala, o pouti v Bítově jí za to kupoval „pouti“, tj. sladké drobnosti, obyčejně perníkové srdce, čímž se nová známost fakticky zpečetila. Přestože se z velikonoční pomlázky postupem času stala ryze dětská záležitost, starší chlapci ve skupinách a s velkou žílou v ruce obcházejí jednotlivé obce i dnes, za což však často bývají pohoštěni pouze alkoholickými nápoji, popř. obloženým chlebíčkem.

Na velikonoční neděli, popř. v pondělí ráno, hledaly německé děti dary „od zajíčka“, tj. obarvená vejce a drobné pamlsky ukryté v zahradě, na dvoře nebo ve stodole. Tento den malé děti obyčejně dostávaly také nové šaty, malí hoši např. své první kalhoty. Děti ovšem chodívaly rovněž k sousedům a příbuzným, kde si další vejce vykoledovaly. Velikonoční neděle se nazývala „červená“, německy „Rother-Ar-Eier Sonntag“, podle do červena obarvených vajec. Po celé odpoledne chodívaly děti dům od domu a kromě vajec si v košíku nebo šátku svázaném do uzlíku odnášely také ovoce, perník, figurální i jiné pečivo a peníze. Od svých kmotrů dostávaly rovněž cukrová či čokoládová vajíčka po vzoru města. Němečtí mládenci („Irtenburschen“) chodili pro vejce večer a v noci z neděle na pondělí. Zamířili však jen do domů, kde žily jejich vyvolené, které je očekávaly u okna. Děvčata měla pro své nápadníky

Malování kraslic v Morašicích, 2014

připravena vejce červená, někdy s vyrytými milostnými nápisy. Později se kupovala také vejce mýdlová s předepsaným textem. Mládenci jim dar opláceli o hodech, kdy jim z lásky kupovali perníková srdce. Tento obyčej byl v Jiřicích a okolí znám jako „schmeckostern“ a odpovídal pomlázce v českomoravské tradici. Na Znojemsku byl však podle některých údajů málo známý. Vedle koledy, která se v tichosti odbyla před oknem milé dívky, se chodilo také na společnou obchůzku po vsi. Během ní chasníci vybírali v prvé řadě vejce syrová, která poté společně snědli v hospodě. Část jich ovšem občas prodali a za peníze uhradili velikonoční taneční zábavu. Za vajíčky se chodilo s pletencem zvaným „Karabatsch“. Obřadní bití se však vyskytovalo pouze ve smíšených obcích a v kontaktních územích, kde Němci tento zvyk viditelně přejímali od českých sousedů. Velikonoční šlehání dívek je ovšem doloženo rovněž v některých dolnorakouských obcích, např. v Drösingu, Waltersdorfu, Mistelbachu či Asparnu. Na velikonoční pondělí se chodívalo rovněž do polí, do vinohradů a vinných sklepů. V polích hospodáři obhlíželi, jak roste obilí a při této příležitosti do země zastrkávali posvěcené kočičky a skořápky z vajec. U sklepů se lidé po obchůzce svého hospodářství scházeli, ochutnávalo se víno, ale podávalo se také uzené, šunka a pečivo.

Velikonoční vejce

Po pročtení předešlých řádků by se mohlo zdát, že se vejce v období Velikonoc darovala zejména proto, jelikož při nedostatku hotových peněz v minulosti zastupovala platidlo. Vejce se skutečně často odprodávala a získané peníze následně sloužily k zaplacení muziky a pohoštění. Ovšem vajíčka se dávala vedle peněz i dívkám vynášejícím smrtku nebo hrkačům o Bílé sobotě a úlohu platidla tedy zjevně nepřebírala. Pojídání vařených vajec v určité dny spíše souviselo s pradávnými představami o jejich životodárných schopnostech. Vejce jako symbol života, plnosti a čistoty dokázalo při různých magických úkonech přispět ke zdárnému růstu plodin a dobytka a mělo mít i kladný vliv na zdraví člověka a zajištění jeho blahobytu. Největší kouzelnou moc měla mít především vejce snesená na Zelený čtvrtek, Velký pátek před úsvitem nebo na Boží hod velikonoční. Doklady o výjimečném postavení vajec v lidové tradici pochází také z archeologických nálezů. Především obyčej klást je do hrobů a základů staveb máme spolehlivě doložen již od 7. století.

Vejce se často vyskytovala v postním jídelníčku předvelikonočního období, přidávala se do polévek a jedla se s omáčkami. Velikonoční pečivo, jehož podstatnou složkou byla především právě vejce, se na Boží hod světilo v kostelech společně s obarvenými vajíčky, o jejichž výlučném významu hovoří také četné texty jarních koled a říkadel. Svěcená vejce se poté jedla společně v kruhu rodiny, což mělo zajistit její soudržnost a bloudícího přivést na správnou cestu. Prastarou úctu k vejci přejala nakonec i křesťanská církev a přibližně od roku 1200 zavedla jejich svěcení. Barvené, zvláště červené, vejce je jako velikonoční dar v české kultuře známo již od středověku, nejstarší dochovaná zpráva o šlehání dívek na Velikonoční čili Červené pondělí pochází z roku 1610. Velikonoční vejce plnilo kromě role magické také zvláštní úlohu v komunikaci mezi mladými lidmi. Červené vejce a kraslice byly darem z lásky a jejich přijetí či odmítnutí závažnou odpovědí.

Na Moravskokrumlovsku byla velikonoční vejce známa pouze jako „malovaná vajíčka“. Označení kraslice se do běžného povědomí lidu dostalo až se školní osvětou. V našem kraji se vejce, obarvená nejčastěji v odvaru z cibulových slupek, malovala voskem na jednu, někdy i dvě barvy, vypalovala se lučavkou a otiskovaly se na ně jetýlky i jiné lístky, tak jako např. v Rouchovanech. Známa byla rovněž vyškrabovaná vejce, která se před Velikonocemi zdobila v Rouchovanech, Dolních Dubňanech, Trstěnicích a Jamolicích. V Biskupicích se vajíčka polepovala vlnkami a zlacenými hvězdičkami z papíru. U Němců se vejce barvila v cibulových slupkách, v kávové sedlině a dále zdobila kresbami, nápisy nebo verši vyrytými jehlou či nožem nebo vyleptanými kyselinou. V Havranících se obarvená vejce navíc položila do mraveniště, aby se působením kyseliny mravenčí stala kropenatá.

Velikonoční výzdoba na návsi v Morašicích, 2014

Bílá neděle – provody

Bílá čili provodní neděle je první nedělí po Velikonocích. Název „provody“ máme doložen již od 14. století a do dnešních dnů se uchoval rovněž v úvodních verších velikonočních koled, např. ve všeobecně známém „Hody, hody, doprovody“. Bílá neděle v minulosti zřejmě souvisela s kultem mrtvých. Snad již její označení vychází z „průvodů na hřbitov“, vyprovázení zemřelých, které bývalo spojeno s dary mrtvým, hostinami na hrobech a pobožnostmi za zesnulé. Bílá neděle byla zároveň mezníkem následujícím po velkém předvelikonočním půstu i svátečních dnech Velikonoc. Na vesnici se často konaly taneční zábavy, místy i poutě, při nichž chlapci opláceli děvčatům pomlázkový dar.

4. Další jarní obyčeje

K zemědělským obyčejům bez ustáleného data patří **první orba**. Když se zjara vrátil jamolický oráč poprvé z pole, hospodyně mu na uvítanou připravila smažená vejce. Tento zvyk byl však dříve zjevně rozšířen po všech českých obcích na Znojemsku, a nejen v Jamolicích ležících na hranicích okresu. Jde o obyčej všeobecně známý a měl v prvé řadě zajistit zdárný růst plodin na nově pooraném poli, druhotně také zdraví a sílu samotnému oráčovi.

Obřadní oblévání: Když šlo děvče na Vranovsku, v Jamolicích či Šemíkovicích (dnes součást Rouchovan) poprvé z jara na trávu, kdokoliv je mohl polít studenou vodou. Na Vranovsku prý proto, aby po celý rok domů nosila plno trávy. V souladu s nástupem jara, tedy nového léta, mělo obřadní umývání v různých formách zajistit každoroční vitální obnovu. Přednostně se užívalo vody pramenité, která prý dokázala přivolat nejen zdraví, svěžest a krásu, ale dokonce i lásku. Pramenitá voda měla člověku rovněž dopomoci k očistě duše i těla od hříchů.

Do konce 50. let 19. století obcházelo českými vesničkami také tzv. **řehořské vojsko** vybírající naturálie pro pana učitele. Obchůzka byla za odměnu zakončena hostinou, při které děti dostávaly od učitelovy manželky „černé“ buchty s povidly a pučálku, což je také jediný doklad tohoto starého obřadního pokrmu z hrachu na Znojemsku. Obchůzky se konaly o svátku sv. Řehoře (12. 3.), kterého po celé Evropě uctívali převážně žáci. Jejich cílem bylo upozornit rodiče na důležitost školní výchovy dětí, ale také zabezpečit příspěvek na živobytí učitelské rodiny v obci. Poté, co byly v průběhu let 1868–1870 vydány nové školní zákony, které účast učitelů na koledách zakazovaly, chodily koledovat již jen děti. Roku 1875 došlo také k úpravě učitelského služného, a tak již „rektoři“ nebyli na vykoledovaných naturáliích natolik závislí, jako tomu bývalo dříve. Řehořské koledy však postupem času ustávaly a nakonec upadly v zapomnění docela. Na Třebíčsku chodili „řehoři“ ještě před první světovou válkou.

V den svátku **svatého Jiří** (24. 4.) se obyčejně konaly obchůzky po hranicích katastru za účasti představených obce, při nichž se kontrolovaly a vápnem bílily mezníky. U každého z nich navíc vypláceli mladé hospodáře nebo hochy několika ranami, aby si dobře zapamatovali, kde mezníky leží. To ostatně nebylo až tak těžké, jelikož např. v Dolních Dubňanech takových ran bývalo rovných šedesát. Pochůzka končila posezením v místním hostinci. V Lesonicích se po obchůzce chodívalo ještě s košem vybírat po domech vejce. V tento den, popř. na sv. Marka, obcházeli po hranicích katastru také v německých obcích. K večeru se mezníky zapíjely a k pivu bylo přichystáno i nezbytné pohoštění z uzenek. Obyčej se od toho českého nelišil a v některých obcích se udržel až do počátku 20. století. Na **svatého Marka** (25. 4.) se v českých i německých obcích pořádaly také prosebné průvody do polí. Místní Němci si však s sebou vždy brali peníze. Pokud prý uslyšeli zakukat kukačku a zatřásli přichystanými penězi, mělo se jich bohatství držet po celý rok.

Orba v Hlubokých Mašůvkách, 50. léta 20. století

5. Pálení čarodějnic a první máj

Filipojakubská či též Valpuržina noc stojí na samém prahu letního půlročí, které začíná svátkem prvního máje. Obyčeje této čarovné noci, především stavění májí a zdobení domů zelenými haluzemi, souvisí přímo s vítáním jara a opakují se v průběhu celého letničního obřadního cyklu. Je to noc kouzel a lásky. Jelikož jde o přelomový okamžik v roce, ke slovu se dostávají také různé nečisté síly pronikající na čas do světa lidí. Zlé mocnosti mohou pochopitelně škodit, a tak se lidé tento den soustředili na ochranu sebe i svého hospodářství před čarodějnicemi. Zvláště ohrožen byl dobytek, který se v daném období poprvé vyháněl na pastvu. Venkované se tedy v prvé řadě zaměřili na ochranu hospodářských zvířat a chlévů, méně již na ochranu obydlí a polí. Různorodé magické praktiky se provozovaly před západem i po západu slunce. Během dne se po celém hospodářství konal důkladný jarní úklid, zejména čištění dvora a chlévů, v nichž byl ještě před setměním dobytek uzamčen. Vymetené nečistoty se přitom obřadně ničily, obyčejně spálily v plamenech vysokých ohňů. Před soumrakem lidé rovněž zdobili svá obydlí i hospodářské budovy různými ochrannými prostředky, symbolickými zábranami, které měly čarodějnice zdržet nebo zranit. Šlo obvykle o pichlavé zelené snítky, jeřabiny, černý bez, a březové ratolesti, které se zastrkávaly do střech nebo kolem dveří a oken. Velká pozornost byla věnována hlavně prahům u chlévů. Po západu slunce se vesnicí navíc ozývalo lomození, které mělo čarodějnice zaplašit a po celou noc lidé pálili již zmíněné vysoké očistné a ochranné ohně, v jejichž plamenech se ničilo vše staré a nepotřebné. Při symbolickém „pálení čarodějnic“ se používaly rekvizity různé povahy, především hořící košťata, která se vyhazovala vysoko do vzduchu. Kdo vyhodil své koště nejvýše, tomu patřilo uznání všech přítomných. Když hranice dohořely, mládež se bez váhání pustila do stavění májí a příprav májové slavnosti zítřejšího dne.

Na Podhorácku a ve střední a jižní části Horácka se na počátku května vztyčovaly veliké máje. Chasa je stavěla v různých termínech, např. na prvního máje, o první květnové neděli, jindy před Nanebevzetím Páně nebo před Svatodušními svátky. V jiném termínu se máje pochopitelně také kácely. Vždy však stávaly na návsi poblíž hospod. Obvykle jedna, někdy dvě, více jich bylo k vidění jen zřídka. Šlo hlavně o vysoký smrk, jemuž mládenci ponechali pouze vršek. Někdy byl jehličnan nastaven ještě zelenou břízkou. Máje se zdobily šátky, místy i pentlemi, a k vršku chlapci někdy přivazovali též láhev s kořalkou, pro kterou se následně někteří odvážlivci pokoušeli i vylézt. Jak je patrno, chase bylo veselo již při stavění májí, ještě více však při jejich hlídání. Přespolní se ji totiž nezřídka snažili v noci podříznout. Pod májemi, které se před vztyčením světily, se tančilo podobně jako o posvícení. Vysokou máji místy vztyčili na 1. května také na Moravskokrumlovsku, kde před hospodou stávala po celý měsíc květen a kácela se až o poslední neděli při muzice. Hoši z Moravskokrumlovska o Filipojakubské noci zastrkávali májky do komínů domů svých vyvolených. Byly to krásné mladé břízky ozdobené pentlemi. Která dívka ráno nalezla tu vůbec nejvyšší májku, pyšnila se jí a byla na ni náležitě hrdá po celý rok. Před východem slunce stavěli mládenci před domy svých vyvolených máje i po celém Třebíčsku. Byla na nich vyryta srdce se začátečními písmeny milované dívky, a proto je dívky odstraňovaly a schovávaly. V okolí Jaroměřic mládenci zastrkávali děvčatům „majky“ do vikýřů chalup. Nábožní občané jimi zase zdobili Boží muka, kapličky, kříže a sochy svatých. Ozdobené májky se stavěly také v českých obcích na Vranovsku.

Pálení čarodějnic v Blížkovicích, 2013

Milencům se u nás rovněž vysypávaly stezky pápěrkami, tj. odranými husími brky se špičkou peří na vršku, nebo vylévaly vápenným mlékem, aby každý věděl za kterou dívkou ten či onen chlapec potají chodí. Ráno proto mívali mládenci napilno, aby takovéto „chodníčky lásky“ zakryli dříve, než by je spatřily zraky nepovolaných, především rodičů vyvolené. Na Náměšťsku se takovéto cestičky mezi domy vysypávaly řezankou a plevami, malovaly se však rovněž vápnem, a to přes zahrady a dvory až ke dveřím či oknům. Často se tak mstili odmítnutí nápadníci anebo závistivé či žárlivé dívky. „Cestičky lásky“ máme doloženy prakticky z celého Třebíčska. Všeobecnému májovému škádlení

však neušli ani hospodáři. Do rána mohli najít svůj vůz rozložený nebo májku zastrčenou na střeše domu či v komíně. Mládenci s oblibou také vysazovali ploty, „kadibudky“ vynášeli ven ze zahrady a stavěli do řady na návsi, stoličky na dojení naházeli doprostřed rybníka apod.

Na Jemnicku pastýři vyháněli poprvé dobytek, což se neobešlo bez ochranných praktik. Kravky se polévaly odvary z různého koření, které muselo být např. na Velkomeziříčsku kradené, aby bylo účinné. Na Podhorácku místy pastýře během slavnostního uvádění v úřad před prvním výhonem skotu oblévali vodou, aby na pastvě nikdy neusnul. Krávy nato obřadně vyháněli na pastvu. V Trstěnicích hnával pastýř 1. května dobytek na pastvu a udělal přes cestu čáru bičištěm. Který hospodář ji první přejel, měl po celý rok zdravé a pěkné koně.
Na Moravskokrumlovsku se do oken obydlí a chlévů před setměním zastrkávaly větvičky černého bezu, které prý dokázaly ochránit člověka i dobytek před řáděním čarodějnic. Na Jemnicku kropili stavení svěcenou vodou. Filipojakubská noc byla nocí čarodějnou také na Třebíčsku. Zdejší hospodáři ovazovali kliky lýčím, aby čarodějnice nemohly škodit. Pokud by se totiž dotkly lýka, ztratily by svou moc. Na kopcích hořely ohně, veliké hranice, kde se pálilo vše nepotřebné a staré, hlavně stará košťata. S hořícími košťaty chodili na kopci v průvodech kolem ohně a vyhazovali je za vřískotu do povětří. Kolem ohňů se však tančilo i na Vranovsku, např. v Bítově.

Víra v moc čarodějnic o filipojakubské noci doprovázená četnými ochrannými opatřeními byla všeobecně rozšířená též mezi místními Němci. Na vrata a dveře stavení se připíjely především větvičky černého bezu, které se rovněž zastrkovaly za okenní rámy. Stavění májí bylo na německém Znojemsku rozšířené až do

Pálení čarodějnic ve Ctidružicích, 2014

30. let minulého století. Mládenci stavěli březové, jívové i smrkové máje v předvečer 1. května před dům vesnické honoraci, starostovi, učiteli nebo faráři, čímž jim vlastně vyjadřovali poctu. Šlo o kmen zbavený kůry, na jehož větvích byly uvázány různobarevné stuhy a praporky. Počestní své uznání na oplátku projevili penězi nebo soudkem piva. Před hospodou chasa vztyčovala také jednu velkou máji, která se podobala tanečnímu stromu čili „Tanzbaum“ o posvícení. Tancovalo se pod ní o májové zábavě první neděli v květnu. V noci mladíci zasazovali májky ozdobené papírovými květy a stuhami na střechy i před domy svých dívek. Byly symbolem náklonnosti a lásky. Postavené májky se však musely ještě uhlídat, aby je nezcizil některý ze soků nebo aby je jiný chlapec neodnesl a nepostavil před dům své vyvolené. Děvčata, která první májové ráno uviděla před domem májku, měla pochopitelně velkou radost. Odmítnutý nápadník se však o této noci mohl i mstít a před okno děvčeti postavit např. suchou větev ozdobenou plechovkami s povřísly. Děvče, o kterém se vědělo, že přišlo o svou počestnost, zase ráno před domem našlo na stromě pověšenou figuru ze starých hadrů známou např. v Horním Břečkově jako „Todamonn“. Také v německých obcích spojovaly bydliště milenců cestičky z vápenného mléka nebo z peří. Filipojakubská noc však byla i nocí hlučné zábavy a žertů. Mládenci vynášeli na střechu vrata i vozy, vytahovali ze dvora celé povozy a ucpávali komíny. Tyto nezbednosti však chase vesničané mlčky tolerovali.

Májka před domem děvčete v Morašicích, 2005

6. Letniční obyčeje

Při **vylévání studní** dívky zajišťovaly jednak čistotu vodního pramene, ale zároveň pomocí určitých magických úkonů přivolávaly potřebnou vláhu. Obřadní čištění studánek měly na jaře nebo v podletí, začínajícím na svátek sv. Jana Nepomuckého (16. 5.) a končícím na sv. Medarda (8. 6.), na starosti pouze děvčata. Studánky se „vylévaly“ obvykle po západu nebo před východem slunce. Po skončení práce si dívky za svou službu vybíraly odměnu. Během obchůzky po vsi vodily po domech královnu, malé děvče oblečené do bílých šatů, které bylo vždy ověnčené a bosé. Ve starších dobách vylévaly vodu nedospělé nahé dívky, aby tak přivolaly déšť na osení a projevily úctu vodnímu prameni. Tento prastarý obřad se udržoval v různých místech Českomoravské vrchoviny ještě v průběhu 19. století. V období letnic čistili obecní studny naopak mládenci jako službu obci. Také po čištění studní následovala obchůzka po domech a vybírání odměny.

V našem kraji se dívky u vodních pramenů na jaře svlékaly a čistily je. Na okraje studánek kladly zelené věnce jako odznaky své čistoty a nevinnosti. Když byly studny vyčištěny, přestrojily dívky o nejbližší neděli mladé děvče za královnu, oblékly ji bosou do bílých šatů a ozdobily věnečkem s fábory. S královnou chodily dům od domu a vybíraly za vylévání odměnu. Ve Vedrovicích na Moravskokrumlovsku chodily králky po dvě neděle. Jednu čtyři, druhou dvě, pokaždé v průvodu mnoha dívek. Čtyři královny chodily okolo studně, dvě oblečeny bíle a dvě červeně. Když obcházely, ostatní děvčata nad nimi držela vrbové větve a zpívala:

„Svatý Michale, archanděle, vzpomeň si na nás,
prosíme Jezu Krista, Marie Synáčka,
by nám ráčil pomoci ze všeckých nouzi
a nás nezapomenout pro svou hořkou smrti
Kyrie elejson.“

Tak obešly všechny studny v osadě. Druhou neděli chodily dvě králky, jedna červená představující krále a jedna bílá znázorňující královnu. Také ony v doprovodu ostatních dívek putovaly vesnicí od domu k domu za odměnou.

Z německého prostředí máme doklady spíše o čištění obecních studní. V sobotu před svatodušními svátky to dělali např. hrabětičtí mládenci. Po práci se oblékli do svátečních šatů, obcházeli jednotlivá stavení v obci a vybírali odměnu. V kdysi samostatné Dyjské čtvrti ve Znojmě v sobotní odpoledne před Letnicemi čistili mládenci Cendelínovu studánku. Poté před domy svých milých stavěli březové májky.

Obchůzky **královniček** se zpěvem a tancem obřadního rázu navazují na předkřesťanské jarní rituály směřující k zajištění blahobytu. Královské obyčeje bývaly navíc zvláště na

Anebo též tímto způsobem:

274. Z Bohutic

Naša královna bosa chodí,
sedmákem, grošem pomůžte jí.
Pomůžte, prosíme, naší chodý královně.

Naša královna šátka nemá,
sedmákem, grošem pomůžte nám.
Pomůžte, prosíme, naší chodý královně.

Debe královna střevíce měla,
ona be bosa nechodila,
pomůžte atd.

Někde, n. p. u Krumlova ve Vedrovicích, chodívaly králky po dvě neděle; jednu neděli chodily čtyry, druhou neděli dvě, pokaždé mnoha děvami provázené, rusadelnou slavnost s králenskou spojujíce. Ty čtyry totiž chodí okolo studně, jsouce oblečeny dvě bílo a dvě červeno. Když třikrát kolem studně ocházejí, drží děvy jiné nad nimi větve ponejváce z vrb, zpívajíce nyní ovšem píseň svatokřesťanskou, jenž ale druhdy jistě jinaká byla.

Z publikace Františka Sušila, Moravské národní písně s nápěvy, přetištěno ve Vedrovickém zpravodaji, duben 2007

Vysočině spojovány s čištěním a vyléváním studní, o kterém jsme se zmínili výše. Přestože o jejich průběhu máme poměrně mnoho záznamů, „královničky“ z našich vsí mizely již v 1. polovině 19. století. Obchůzky královniček jsou doloženy i z českých obcí na Moravskokrumlovsku, např. z Vedrovic. Místní děvčata zpívala píseň o královně o svatodušním pondělí. Mládenci si zvolili krále, dívky královnu, ověnčili je kvítím a pentlemi a chodili dům od domu, přičemž dívky tančily a provázely je. U každého domu zazpívaly a byly obdarovány vejci, která jedna z dívek sbírala do košíku. Když obešly vesnici, vystrojily hostinu, jež se někdy neobešla ani bez muziky, kterou pro ně sjednali chlapci. Při hostině se opět jedla smažená vejce, tradiční pokrm všeobecně spojovaný s letničními obyčeji, jenž i zde zajišťoval zdar budoucí úrodě, ale také dobytku, jenž se v těchto dnech často vyháněl poprvé na pastvu. Dalším obřadním pokrmem letničního cyklu byly květy černého bezu, regionálně zvané „kozičky“, které se obalovaly v řídkém těstě podobném tomu palačinkovému a smažily se na másle. Tento obřadní pamlsek se připravoval jak na českém a německém Znojemsku, tak i v Dolním Rakousku, kde jej blíže svatojánské noci připravovali např. v městyse Poeggstall, okres Melk, Waldviertel. Pro zajímavost: 5. března 1889 představila zájemcům tanec a zpěvy královniček také Beseda ve Znojmě.

Jen málokterý z výročních obyčejů se proslavil natolik jako malebná slovácká jízda králů. To, že se obdobný zvyk známý jako „vožení krále“ v minulosti konal také na nedalekém Třebíčsku, tuší však jen málokdo. „Vožení krále“ pořádala ve Lhánicích u Náměště nad Oslavou chasa společně s posvícenskou zábavou o sva-

Družičky o Božím těle ve Vedrovicích, 50. léta 20. století

Jeden z oltářů o Božím těle ve Vedrovicích, 30. léta 20. století

todušním pondělí vždy jednou za sedm let. Naposledy se tak stalo roku 1882. Ve slavnostním průvodu se objevovalo vždy devět hochů a devět dívek, král s osmi králci na koních a královna s osmi králkami. Každý hoch v průvodu mohl jet pouze na svém koni a za život se mohl účastnit takovéto slavnosti jen jedenkrát. Zatímco královna kráčela obklopena osmi králkami, král jel na koni uprostřed své družiny. Seděl však jakoby bezmocně, strnulá tvář a ruce vsazené v bok, koně řídili jeho pobočníci jedoucí rovněž koňmo. Odtud vycházel i samotný název slavnosti, „vožení krále". Němá a bez úsměvu však kráčela rovněž královna. Když vjel král za doprovodu muziky do obce, všichni se zatajeným dechem pozorovali důstojný krojovaný průvod projíždějící klidným krokem vesnicí.

Poté, co průvod dorazil k místní zvoničce, král s královnou usedli na přichystaném trůně a až do západu slunce nesměli ani promluvit. Král prý nesměl mluvit proto, jelikož představoval novorozené dítě, kralevice Vladislava, který se v obci údajně narodil. Mezi účastníky byla dodržována posvátná kázeň, pokud by někdo z královského páru promluvil, neminul by ho trest. Chlapci i dívky museli být krásní a neposkvrnění, mravní i tělesná čistota byla podmínkou. Zatímco král s královnou seděli mlčky na svém trůnu, králci se bezděky změnili ve stárky a zaváděli podle ustáleného pořádku pod májí. Poslední sólo patřilo královskému páru. Poté se již král s královnou mohli radovat s ostatními, skončila však i odpolední zábava. Tance pokračovaly večer, tentokrát se ale veselí protáhlo až do rána. Obdobný průvod se v minulosti konal také ve Vladislavi na Třebíčsku. „Vožení krále" vlastně znázorňovalo vjezd královské a královniny družiny do obce následovaný taneční slavností pod májí a končící tzv. zásnubami, tj. sólem královského páru, po němž zavládla mezi přítomnými všeobecná radost a jásot. Tento obyčej představoval mytologický příběh nově se rodícího slunce zosobněného mladičkým králem, jeho příchod po dlouhé zimě a plné vyvrcholení jeho sil poté, co se „zasnoubil" s královnou.

Prosebnou neděli, pátou neděli po Velikonocích, začínal tzv. prosebný týden. O těchto dnech věřící vycházeli v průvodech ze svých chrámů, aby konali veřejné modlitby za Boží milosrdenství a slitování. Ve znamení prosebných průvodů směřujících do polí se nesly zejména první tři, tzv. „křížové dny" (název od toho, že v čele průvodu byl nesen kříž). Dříve to bývaly také dni kajícnosti a postu. Prostý lid na Jemnicku věřil, že máslo uhnětené v jednom z těchto dnů mělo léčivou moc. Prosebné průvody do polí byly konány jak v českých, tak i v německých obcích.

Svátek **Nanebevstoupení Páně** se slavil čtyřicet dnů po Velikonocích a připadal tedy vždy na čtvrtek. Křesťané si tohoto dne připomínají Kristovo vstoupení na nebe čtyřicet dnů po jeho vzkříšení. Ještě před tímto svátkem měl každý hospodář ukončit veškeré jarní polní práce, v zemi musely být i brambory, které se toho dne často i sázely. Když šel při jejich sázení měsíc dolů, brambory měly růst do země, když nahoru, hnaly prý naopak do natí. Uvedený den byl v lidové kultuře dáván do přímé souvislosti s bouřkami. Otevírala se prý nebeská klenba, aby mohl na nebesa vstoupit sám Ježíš. Hospodáři proto bedlivě pozorovali počasí. Za nepříznivé znamení byl považován především déšť, který měl přivolat čtyřicetidenní lijáky, neúrodu a špatná sena.

Svatodušní svátky čili Letnice jsou pohyblivým svátkem, který se slaví sedm týdnů po Velikonocích. Uzavírají padesátidenní radostný čas zahrnující i nedělní Boží hod svatodušní. Křesťanské Letnice připomínající seslání Ducha svatého navazují na Letnice židovské, při nichž se jako díkuvzdání za žně obětovaly prvotiny chlebů z nové pšeničné mouky. Svatodušní pondělí církev označuje za svátek lidový.

Letnice bývají často nazývány zelenými svátky. Není divu. Ještě před svátky se světnice nazdobily ratolestmi břízek a lip, místy se na návsi stavěly také máje. Letniční svátky byly na venkově úzce propojeny s ročními rytmy a agrární magií. Dochovaly se v nich také pozůstatky slovanských rusalných svátků spojených s obětováním na počest zemřelých, kteří se v představách lidu radovali z obnovy života v přírodě společně se svými živými příbuznými. Začínala sezóna pasení dobytka, a proto měly Letnice důležité místo v pastýřských zvycích a obyčejích. Nemalý byl rovněž význam vody. Lidé se místy poprvé koupali v přírodě, navštěvovali léčivé prameny a pili z určitých studánek, které se čistily a věnčily kvítím. Původně se jednalo o magické praktiky přivolávající déšť vztahující se k důležitosti vláhy pro rostlinstvo v období vrcholícího vegetačního cyklu v přírodě.

Občas se konaly také králenské slavnosti, především obchůzky královniček a jízdy králů, o nichž jsme se zmínili výše. Rovněž v některých německých obcích na Znojemsku se o svatodušním pondělí setkáváme s obchůzkami děvčat školního věku s bíle oděnou svatodušní královnou s květinovým nevěstinským věncem na hlavě zvanou „Pfingstkönigin", nejmladší a nejpěknější dívenkou předškolního věku vedenou staršími děvčaty. Dívky před každým domem zazpívaly, za což byly podarovány vejci, moukou, sádlem i drobnými penězi, které vybíraly do košíku. Po obchůzce se děvčata shromáždila v domě své královny, kde je čekalo malé pohoštění ze smažených vajec. Obdobné obchůzky probíhaly také na severu Dolního Rakouska.

Průvod o slavnosti Božího těla ve Vedrovicích, 1960

V 16. století se po celé západní Moravě konaly závody ve střelbě. Později střílely měšťanské sbory jen o Božím těle. Na svatodušní pondělí odpoledne připadala soutěž znojemského ostrostřeleckého spolku o krále střelců, pozdního nástupce staršího obyčeje zvaného „střelba ku ptáku", která se naposledy uskutečnila roku 1617 v Novosadech, kde se střílelo na koženého nebo dřevěného ptáka upevněného na vysoké tyči. Vítězi střeleckých závodů náležely každým rokem zvláštní pocty.

Svátek **Nejsvětější Trojice** připadá na první neděli po Letnicích. Tohoto dne se slavila zejména zasvěcení určitého místa, kostela či kaple některému ze světců. Konaly se však též církevní procesí a poutě na svatotrojická posvátná místa, ale i ke kostelům a kaplím. Byl to jeden ze svátků letničního cyklu spadající do období letního slunovratu. V lidovém prostředí se sbíralo chvojí, které se následně sušené přikládalo při bouřkách na oheň, aby ochránilo stavení před bleskem.

Boží Tělo je výpravným církevním svátkem, který se oslavuje ve čtvrtek po svátku Sva-

té Trojice. Jeho jádrem je božítělový průvod s prvky polních a prosebných procesí. Během jeho průběhu kněz pod baldachýnem okázale přinášel monstranci ke čtyřem slavnostně vyzdobeným oltářům, které zpravidla stávaly před domy významných obyvatel v obci, popř. na prostranství před kostelem. Bíle oděná děvčátka čili „družičky“ obcházela daný prostor, přičemž z košíčků na zem sypala okvětní lístky. Kromě předepsané pobožnosti se kněz společně s věřícími modlil za úrodu a u oltáře uděloval všem požehnání. Božítělové oltáře se zdobily zelenými břízkami, které si lidé po skončení mše otrhávali a nosili domů. V lidové tradici šlo skutečně o den svěcení květů a koření. Snítky z oltářů se zastrkovaly do lnu, aby byl dlouhý jako haluze, ale také do polí, aby znásobily jeho růst. V Mikulovicích je zastrkovali do půdy, aby nebylo myší. Doma se zapichovaly také za krovy, aby neuhodilo do stavení a krupobití nepotlouklo obilí, snítky v rámu dveří u chléva prý dokázaly ochránit dobytek před čarodějnicemi. Družičky z božítělového průvodu si trochu květů nechávaly na dně košíčku, jelikož měly mít léčivou moc. Rovněž v německém prostředí vypadaly božítělové oslavy čili „Frohnleichnamfest“ obdobně. Věřící po příchodu domů zastrkávali posvěcené rostliny za křížky a svaté obrázky na oltářích, aby je ochránily před nepřízní jednotlivých živlů. Zvláště bohaté a slavnostní bývaly božítělové průvody ve Znojmě.

Čarovnou a tajuplnou **Svatojánskou noc** připadající na předvečer svátku svatého Jana Křtitele (24. 6.) venkované v minulosti považovali za jeden z nejvýznamnějších mezníků celého roku. Lidové pojetí tohoto svátku se odráželo v dávných oslavách letního slunovratu, kdy jsou síly přírody na svém pomyslném vrcholu a během nejkratších letních nocí za vsí poletují nejen svatojánské mušky, ale také nadpřirozené bytosti. Svatojánská noc stojí na počátku vegetačního léta a právě toto přelomové období otevírá prostor pro působení nadpřirozených sil. Hranice mezi světem živých a podsvětím se načas stírá, v ovzduší řádí čarodějnice, v lesích rozkvétá ohnivý květ kapradí a byliny jsou naděleny zvláštní mocí. Celý svátek se nese ve znamení ohně a obřadních koupelí. Ne nadarmo staří Čechové tuto noc označovali jako „kupadla“. I přes četné a opakované zákazy se církvi ani po staletích nepodařilo dát lidové oslavě svatojánské noci náboženský charakter. Tento obyčej nedokázala zcela vykořenit ani světská moc, která brojila proti pálení vysokých ohňů představujících v období parného léta reálnou hrozbu vznícení lesa i nedaleké osady. Význam tohoto svátku ustoupil stranou až v průběhu 19. století, kdy se pálení svatojánských ohňů stalo pouze jednou z výročních aktivit vesnické mládeže.

Průvod o slavnosti Božího těla v Hlubokých Mašůvkách, 2013

Řekněme si něco více o oslavách této tajemné noci v našem kraji. Zatímco na Žďársku hledala děvčata devatero kvítí, v jiných částech Horácka a Podhorácka se sbíralo květů pouze patero. Věnečky z kvítků si dívky dávaly pod hlavu. O kom se jim v noci zdálo, za toho se měly provdat. Někde se kvítí stlalo i pod stůl, aby se v domě drželo štěstí a v polích úroda. Na Velkomeziříčsku trhala děvčata kvítí desatero a věnečky pouštěla po vodě, jinde je házela přes strom. Kam věneček plul, anebo kam zaletěl, odtud měl přijít milý. Při zvonění poledne byly byliny naděleny léčivou mocí. Uchovávaly se po celý rok. Velikou moc však měla především svatojánská půlnoc. Jestliže děvče z Velkomeziříčska utrhlo o půlnoci laskavec a zašilo jej do polštáře svému milému, mohlo očekávat, že se za něj v brzké době skutečně provdá. Obydlí se chránila před zlými mocnostmi, především před všudypřítomnými čarodějnicemi. Místy se na rozcestích pálily ohně, které však hořívaly i na kopcích za vesnicí.

Zatímco filipojakubské ohně známé v českých obcích místní ani dolnorakouští Němci zřejmě neznali, v předvečer svátku sv. Jana Křtitele hořely na vyvýšených místech celé kupy révového dříví. Uprostřed hranice stával také strom zvaný „Sonnwendbaum“. Svatojánské ohně ve většině moravských krajů zanikly nebo zanikaly v důsledku opakovaných úředních zákazů poměrně brzy a ani Znojemsko nebylo v tomto ohledu výjimkou. Koncem 19. století ovšem začaly svatojánskou slavnost oživovat německé nacionálně orientované spolky, které její termín posunuly k letnímu slunovratu. Celý svátek byl přijímán jako projev germánské tradice, konal se ovšem v novém a silně politizovaném duchu. Protikladem mu byly hranice zapalované v českých obcích na památku upálení Mistra Jana Husa. Dělo se tak rovněž z iniciativy spolků a učitelů v předvečer 6. července.

7. Poutě

Na poutě se vydávaly celé skupiny věřících, tzn. procesí i jednotliví prosebníci. Putování na posvátná místa pramení z dávných představ o zvláštním sepětí nadpřirozených sil s určitými lokalitami, kde s nimi mohou poutníci vstoupit do přímého a intenzivního kontaktu, dosáhnout vyslyšení proseb a vyjádřit své díky. Již od středověku se na charakteru poutí výrazněji promítal silný vliv mariánského kultu a uctívání zázračných obrazů. V období baroka tradice poutí sílila a vznikala nová poutní místa, často pouze místního nebo regionálního významu. Kratší vzdálenosti k posvátným lokalitám poté kompenzovala zvýšená zbožnost během cesty, např. časté zastávky a modlitby u kapliček a Božích muk. Poutě se nejčastěji konaly v období letních mariánských svátků, Svatodušních svátků, o Božím těle a po celý květen, který je všeobecně považován za mariánský měsíc.

Hlavní pouť v Hlubokých Mašůvkách, 2013

Poutníci z českých i německých obcí nejčastěji putovali do dolnorakouského Moldu k bazilice Panny Marie Třídubské, kam se vycházelo obvykle v pátek před Svatodušními svátky. Byla to jednoznačně nejoblíbenější pouť v průběhu celého roku a ještě po roce 1918 při ní mladé dívky na nosítkách nosívaly ozdobenou mariánskou sochu. Místní věřící však směřovali rovněž do dalších poutních míst, blízkých i vzdálených, např. do Lechovic, Hlubokých Mašůvek, Bohutic u Moravského Krumlova, na Svatý Kopeček nad Mikulovem, do Králíků na severní Moravě, do slovenského Šaštína nebo do Maria Zell a Maria Trost ve Štýrsku. Pokud poutníci vyrazili do míst nepříliš vzdálených, brali si s sebou studené pokrmy, obyčejně chléb s tvarohem, někdy utřeným s kouskem másla, natvrdo uvařená vejce nebo buchty a hrníček s povidly. Během zastávek otrhávali také ovoce rostoucí podél cest, popř. sbírali lesní plody. Pokud se poutník z různých příčin zavázal jít „jen o chlebu a vodě“, jedl obvykle stranou od ostatních a nezúčastňoval se ani zastávek v hostincích roztroušených podél cest. Na delší poutě si věřící brali sušené nudle, které si uvařili v místě noclehu. Jestliže se na krátké poutě jídlo nosilo v košíku zavázaném do plachty na zádech nebo v ranci v ruce, při poutích do vzdálených míst bylo procesí doprovázeno povozem, na němž se uskladňovaly také potraviny. Vycházelo se denně časně ráno, aby mohla být delší přestávka na oběd, a šlo se dlouho do večera. Místa noclehu bývala již předem ustálena.

Hlavní pouť v Hlubokých Mašůvkách, 1970

Hlavní pouť v Hlubokých Mašůvkách, i dnes za hojné účasti věřících, 2013

V každém poutním místě věřící nalezli také hostince a stánky s jídlem, v těch nejznámějších a nejnavštěvovanějších stával dokonce pivovar nebo lihovar. Malé stánky s občerstvením lemovaly přístupové cesty a jídlo se prodávalo i tam, kudy poutníci pouze procházeli. Některé obce prosluly prodávanými okurkami, jiné naopak pivem. Například ve Vranově u Brna se místní specializovali na všeobecně oblíbenou „lukšovou polévku", tj. vývar z hovězích kostí s nudlemi, které se před hlavními poutěmi sušily do zásoby i na stříškách poutních stánků s devocionáliemi, tj. obrázky či soškami světců, růženci apod., perníkem a cukrovinkami, především tureckým medem, špalky či lékořicovým cukrovím. Obyvatelé některých obcí během poutí takto vylepšovali svůj rodinný rozpočet, děti z chudých rodin postávající podél cest nabízely pocestným alespoň čerstvou chladnou vodu. Pokud věřící obcí jen procházeli, bylo nutno zabezpečit co možná nejrychlejší občerstvení. Proto se polévka podávala na talířích položených na lavici, k níž si kupující klekali.

Pouť ve Ctidružicích, 2007

Průvod o pouti ve Ctidružicích, 2007

8. Obyčeje na sklonku léta

K těm vůbec nejdůležitějším slavnostním příležitostem patřily na přelomu léta a podzimu vesnické hody čili posvícení. Na Znojemsku však významné místo mezi podzimními zvyklostmi zastávaly rovněž barvité obyčeje vinařů. Vedle vinařských a posvícenských obyčejů ovšem existovaly i další, které se – až na tzv. domlatek – udržely do jisté míry dodnes.

V severnějších částech regionu žně obyčejně začínaly až na **sv. Markétu** (13. 7.), která „házela srp do žita". V teplých příhraničních oblastech ale ženci do polí vycházeli o něco dříve. Koncem června, obyčejně kolem svátku sv. Petra a Pavla (29. 6.), se z polí začalo sklízet žito. Po něm následovala pšenice, ječmen a nakonec také oves, který se začínal žnout v polovině srpna, vždy blíže k svátku Nanebevzetí Panny Marie (15. 8.). Ukončení žatvy původně provázely oslavy spojené s děkováním za novou úrodu, při kterých se z polí odvážely do dvora poslední snopy a ženci předávali hospodáři dožínkový věnec z obilných klasů a polního kvítí. Původ dožínkových slavností čili **dožínek**, na Jemnicku známých spíše jako obžínky, se odráží v dávné tradici a slavnostech díkuvzdání za úrodu spojených s přinášením obětin, obyčejně prvotin z úrody a zřejmě také obřadně zabitého zvířete.

Když padly poslední snopy, z podhorácký polí se ozývaly radostné výkřiky a místy se na nich dokonce tancovalo. Zpočátku se žalo většinou srpem, což přetrvalo v podhorských krajích Českomoravské vrchoviny až do 2. poloviny 19. století. Dožínky se slavily tehdy, když byl postaven poslední mandel čili „panák". To se na poli objevila hospodářova dcera s velikým věncem, popošla k sekáči, který pokosil nejvíce

Repliku dožínkového věnce z Dolních Dubňan vytvořila pro Jihomoravské muzeum ve Znojmě Jana Vedrová

obilí, sňala mu z hlavy klobouk a ověnčila mu jej. Ostatní ženy ověnčily klobouky druhým mužům. Dožínky se však slavily, až když bylo obilí z polí svezeno. Čeledín, odběračky a děti poslední mandel ozdobili kvítím a jeřabinami, mezi slámu zasadili velký snopek klasů a s takto nazdobeným posledním snopem přijížděli domů. Vůz vjížděl do vesnice za hlučného jásotu a zastavil se až u vrat statku, kde slavili dožínky. Před vraty se zpívalo: „Panímámo zlatá, otvírejte vrata, neseme vám věnec ze samého zlata". Vrata se otevřela a vůz s posledním snopem vjel do dvora. Žnečky obklopily panímámu a přály jí božího požehnání. Pak jí darovaly ověnčený snop nejkrásnějšího obilí, který měl být zvláště velký a těžký, aby taková byla i příští úroda. V posledním snopu obilí se totiž obrazně ukrýval obilný duch pečující o úrodu, což vysvětluje, proč mu byla v lidové tradici věnována taková pozornost. Zrno z něj se uschovávalo do osevu příštího roku a rovněž vymlácen byl jako poslední.

Dožínková hostina se konala bezprostředně po žatvě nebo o nejbližší neděli. Hospodyně zavedla chasu do stodoly, kde již bylo připraveno pohoštění skládající se obvykle z buchet a koblih připravených z nové mouky, ale také z nezbytných alkoholických nápojů. Místy se na dožínky obřadně zabíjel kohout, na což zřejmě poukazuje i německý název této výroční slavnosti, tedy „Schnitterhahn". Pečené kohoutí maso snad patřilo i k bohatému dožínkovému pohoštění na Znojemsku. V pozdějším období se však u nás dožínky oslavovaly již jen ve dvorech a na statcích bohatých sedláků, kteří si v období žní najímali pracovní sílu. Na menších usedlostech se oslavy omezily pouze na svátečnější oběd.

Na Moravskokrumlovsku se kosilo za zpěvů ženců a žneček, např. při oblíbené písni „U Dukovan na kopečku". Na poslední den žatvy ponechali ženci záměrně jen malý kousek pole, aby zbylo více času na podvečerní oslavu. Když práce na poli skončila, ženci přinášeli hospodáři a hospodyni věnec z obilí. Nesla jej obvykle ta nejpěknější a nejvýřečnější žnečka za zpěvu přejících vinšů, které měly přinést hojnost a zdar hospodářově domácnosti:

„Kolik v tomto věnečku zrníček,
tolik příštím rokem měřiček,
kolik v tomto věnečku kvíteček,
tolik našim hospodářům zdravých dětiček."

„Dobrý večír, hospodáři, přicházíme k vám!
Tento věneček uvitý přinášíme vám.

Jen ho z lásky přijměte a za nás se nestyďte,
dá vám pambu požehnání na tomto světě!
Tento věnec je uvitý z polního kvítí,
ze vší réže, ovsa, žita, pšenice taky.“
(Dožínková píseň z Dukovan)

A právě dožínkový věnec upletený z posledních klasů všeho obilí ozdobených polním kvítím, makovicemi, „hranečky“ lískových oříšků a zpestřený papírovými růžemi i pentlemi nejrůznějších barev byl jádrem celé slavnosti. Nejčastěji měl kruhovou formu, máme však doloženy i věnce ve tvaru královských korun nebo v podobě obrácených košů. Dožínkový věnec se uschovával až do Vánoc nebo do příštích žní zavěšen v síni nebo v komoře. V našem kraji se zavěšoval v síni domu, kde zůstal až do Štědrého dne, kdy jej hospodář pověsil na strom ptactvu, nebo jej hospodyně dávaly drůbeži. Po žních se na Moravskokrumlovsku často konala také obchůzka krále s královnou spojená obvykle spíše s letničními obyčeji. Mladík s dívkou byli oblečeni do bílých šatů, královna měla ještě hedvábný šátek. Oba měli na hlavách věnce. Zpívali a přitom se křížem otáčeli:

Dožínky ve Vedrovicích, 1942

„Stála panenka pokorná,
jak ta růžička červená,
přiletěl k ní anděl Páně,
dal pozdravení té panně.
Ta panna se ulekla
pozdravení od anděla.
Nelekej se, panno čistá,
máš porodit Pána Krista.“

V německých obcích byly dožínky známy jako „Schnitterhahn“ či „Schniderhahn“. Po skončení sklizně upletly žnečky z obilí a polních květů dožínkový věnec neboli „Ertenkranz“, který pak jedna z nich s veršovanou promluvou předala majiteli statku. Věnec poté visel nad domovními dveřmi až do příštích žní. Žňoví dělníci se veselili při hostině zvané „Schitthahn“. Svátek **svatého Jakuba** (25. 7.) stál na prahu anenského léta a otevíral brány podzimu. V tento den měly přestat snášet kačeny a včely létat do lesa, začínala se okopávat řepa. Říkávalo se: „Na svatého Eliáše dopoledne léto, odpoledne podzim; na svatého Jakuba dopoledne léto, odpoledne zima“.

Pečený kohout byl nepostradatelnou součástí hostiny také při **domlatku**, německy „Drescherhahn“, a odtud např. ve Vedrovicích „trešón“. Jedl se v českém i německém prostředí, v německých obcích však oslavám domlatku přisuzovali větší váhu i počátkem 20. století,

Dožínková zábava ve Vedrovicích, 1942

proto odtud pocházejí i přesnější údaje o jejich průběhu. Muž, který uhodil cepem jako poslední, býval označován králem mlatců čili „Dreschkönig“. Posadili mu na hlavu slaměný věnec, oblékli ho do ženské haleny, cep ovinuli slámou a před dveřmi statku jím musel třikrát udeřit. Očekával ho sedlák, který ho za odměnu uvítal vědrem vody. Jinde posílali ihned poté, co bylo vymláceno, nejmladšího z mlatců k hospodyni se svazkem slámy na hůlce, který se označoval jako „Krapfenholz“. Ten se jí jej snažil předat pokud možno nepozorovaně a žertovným způsobem. Pokud byl chlapec včas dopaden, žena jej pokropila vodou. Penězi a obilím, které po žních mlátili, byli ovšem odměněni všichni najatí mlatci, jimž hospodyně navíc připravila také bohaté pohoštění, jež se prý dokázalo vyrovnat

i tomu svatebnímu. K slavnostní večeři se kromě nezbytné kohoutí pečínky podávaly rovněž koblihy a pilo se víno, pivo i kořalka. Ve větších usedlostech se při této příležitosti mlatcům napekly také buchty a na svátečním stole nechyběla ani bramborová či masová polévka nebo vepřová pečeně. Slavnost domlatku provázená zpěvem a pitím trvala často až do rána.

Nejucelenější zpráva o domlatku v českém prostředí pochází z Vedrovic, kde si mlatce hospodáři najímali ještě zjara. Ženci obvykle přicházeli z Českomoravské vrchoviny a do Vedrovic mířili z Dolních Rakous a německých obcí úrodného Podyjí, kde žně končily o něco dříve. Když se však na statcích objevily žací stroje, přicházeli tito lidé postupně o výdělek. Mlatci mlátili na „tál“ nebo na půl „tálu“ (z německého „Teil“ čili díl). Každá třicátá měřice vymláceného obilí náležela mlatcům, kteří se o ni rozdělili. Po vymlácení a odklizení obilí i slámy vystrojil hospodář mlatcům „trešón“. K večeři se podávala masová polévka, maso s příkrmem, koláče, pivo, víno i kořalka. Mlatci za to přinášeli kytici a hospodáři přáli:

„Milý pane hospodáři,
my vám přejeme štěstí, zdraví,
abychom se za rok opět shledali,
hodně vymlátili a měli velkou úrodu.“

Žně na Znojemsku, období 1. republiky

9. Posvícenská tradice ve znojemském okrese

Počátkem podzimu se práce rolníků přesunula z polí do domácností. Úroda byla již dávno uskladněna a sýpky plné zásob připraveny na zimu. A tak když podzimek, začínající na den sv. Matouše (21. 9.) a končící na sv. Martina (11. 11.), udeřil do polí a strání a ve vzduchu poletovalo babí léto, slavila se na vesnicích posvícení a hody. Ty první bývaly ještě na sv. Rufa (27. 8.), ty poslední naopak ukončovaly sychravý a nehostinný podzim. Proto v mnohých obcích uvítali císařské nařízení, které za jednotný termín hodů ustanovilo třetí říjnovou neděli.

Úvodem

Posvícení neboli hody jsou tradiční slavnosti vesnické pospolitosti, které se však pořádají i v téměř každém městečku a v minulosti se řadily také k významným svátečním příležitostem městským. Samotné posvícení se skládá z několika částí. Jádrem celé slavnosti je církevní svátek, k němuž se však v průběhu staletí připojily desítky rodinných i společenských zvyků a obyčejů, z nichž mnohé navazují na mnohem starší tradice. Tyto různorodé a mezi sebou provázané zvyky, obyčeje, zábavy a hry se v jednotlivých krajích liší a často se prolínají i s charakteristickými písněmi a tanci či osobitým svátečním krojem. K posvícení neodmyslitelně patří také bohaté a okázalé hostiny, k nimž hospodyňky tradičně připravují určité druhy obřadního pečiva a svátečních pokrmů.

Ústředním bodem posvícenských slavností je v prvé řadě církevní svátek připomínající posvěcení místního kostela. Posvícení mají dávnou tradici a dočteme se o nich např. i ve staroslověnské legendě z 10. století oslavující život a mučednickou smrt sv. Václava. Od posvěcení chrámu je odvozen také samotný název slavnosti. Pojmenování hody na druhou stranu původně označovalo jakýkoliv výroční svátek, který doprovázely slavnostní hostiny. Hody nakonec zůstaly v naší tradici synonymem dnů hojnosti, veselí a blahobytu až dodnes. Vedle názvů posvícení a hodů stojí ještě označení krajová. Na Horácku a Podhorácku se patronským posvícením říkalo rovněž „pout" či „pouť" (v mužském rodě). Pojmenování „ta" pout totiž dle některých pramenů příslušelo náboženským průvodům k památným obrazům, zázračným studánkám a poutním chrámům. Zatímco ve střední a jižní části Horácka převládala posvícení, v části severní naopak hody. Stejně tak se posvícení slavila častěji na jižním Podhorácku, hody spíše severněji k Brnu. Je však nutno dodat, že výše uvedené názvosloví nebylo zcela jednotné, a tak mnohdy záleželo jen na místní posvícenské tradici.

Slavnostní mše o posvícení v Blížkovicích, 2013

Ta se původně vázala především k farním obcím, které svá posvícení ovšem slavily různě. Ke změně došlo až roku 1787, kdy vešlo v účinnost výše zmíněné nařízení císaře Josefa II. slavit po celé monarchii dvoudenní posvícení v jednotném termínu, a to třetí říjnovou neděli. Osvíceného panovníka k tomuto kroku vedly především hospodářské důvody, jelikož četná posvícení a s nimi ruku v ruce jdoucí okázalé hostiny odváděly poddané od práce a často při nich docházelo i ke ztrátám na majetku. Josefínské nařízení však nebylo nikdy plně respektováno, a tak císařské hody ochotně slavili obyčejně jen v těch obcích, které měly domácí posvícení příliš brzy, anebo příliš pozdě. Mnohé obce se ještě koncem 18. století navrátily k dřívější tradici či slavily posvícení dokonce dvojí: patronské v den posvěcení místního chrámu a zároveň i císařské, jako tomu bylo např. ve Vítonicích. Dvě posvícení se ale obyčejně držela pouze v bohatších obcích, kde císařské rozhodnutí respektovali, na druhou stranu se ovšem nechtěli vzdát ani svého předchozího patrona. Všeobecně však platilo, že se posvícení konala nejčastěji až v období po žních, kdy bylo všeho dostatek, jak jsme zmínili již v samém úvodu této kapitoly.

Ovšem nad církevní částí posvícení výrazně převládala ta světská rozložená do několika po sobě jdoucích dnů. Vyznačovala se v prvé řadě hlučnou zábavou, veselím a nadměrným hodováním. Hlavním a prvním hodovým dnem byla neděle s dopolední bohoslužbou, přičemž samotná slavnost začínala ihned po posvícenském požehnání. Následovalo posvícenské pondělí a úterý. Veselí se často protáhlo až do čtvrtka a v některých krajích se týden po hodech slavila ještě tzv. „mladá posvícení". Před samotným posvícením se navíc na jihu Moravy mnohdy konaly také zábavy známé jako „zahrávání hodů" čili „zahrávky". Neděle byla svátkem vyhrazeným mládeži a především místní chase. V úterý, o třetím hodovém dnu, se naopak zavádělo ženatým a vdaným, šlo o svátek rodičů. Obojí zavádění však bylo v průběhu roku tím nejdůležitějším společenským okamžikem pro celou obec.

Posvícení byla opravdu výjimečnou výroční událostí. Svou hodovou zábavu mívala dokonce i dorůstající mládež, která si ji uspořádala v některém domě či venku pod malou májí. Po vzoru dospělých tančily i ty nejmenší děti, jimž k tomu za menší úplatu vyhrával některý z flašinetářů či harmonikářů, kteří v tyto dny do vesnice zavítali. Lidé si po namáhavé práci v průběhu zemědělské sezóny toužili odpočinout. Tak k oblíbeným zábavám mužů patřila například rozšířená hra v kostky nebo kuželky. Během posvícení se venkovská společnost dostávala do kontaktu s vnějším světem častěji než obvykle. Kromě přespolních hostí totiž do obce přijížděli i městští kramáři, perníkáři, cukráři, písničkáři, loutkáři a kočovní artisté. Žádný mládenec neopomněl koupit dárek své vyvolené, žádný z rodičů nenechal své děti bez některého z nabízených pamlsků. Na posvícení se zkrátka těšili všichni od nejmenších až po nejstarší.

Posvícení ve Výrovicích, 1911

Hody jsou v mnoha obcích považovány za nejvýznamnější výroční událost celého roku i dnes, což se odráží rovněž v přípravě obce i jejich občanů na tyto sváteční dny. Upravuje se náves a místo k tanci, v jednotlivých domácnostech se smýčí a uklízí, zdobí se kostel, líčí fasády domů a nakupují se nové šaty i boty. Zvláště mladí si na svém oděvu dají záležet.

Posvícení bylo v některých vesnicích zároveň termínem k vyrovnání plateb, které se obvykle odbývaly v naturáliích. O hodech býval vyplácen obecní pastýř, ponocný, kostelník i hrobař, pro výslužku přicházel učitel, někdy dokonce v doprovodu svých žáků, kteří hospodáři přednesli posvícenskou píseň či veršovaný vinš. Výslužku od hospodáře dostávala také domácí čeleď a její rodina, ke dveřím statků si pro ni přicházeli žebráci a potulní muzikanti. Faráři dostávali od obce naturální nebo peněžní „posvícenskou poctu" na vypravení domácí hostiny, přičemž kořeny posledně jmenovaného zvyku sahají až hluboko do středověku.

Hody, svátky rodu

V hodové tradici se udrželo i nemálo dávných obyčejů souvisejících s oslavou rodiny a potažmo celého rodu. Ještě v průběhu 19. století bylo v některých obcích Horácka a Hané běžným zvykem, že se sousedé dělili o maso ze společně zakoupené krávy nebo o ryby nachytané během výlovu obecního rybníka. Pro hodovní jalovici byla určena zvláště dobrá pastva. O posvícení dívky ozdobily kravku věncem a k porážce ji slavnostně vedli pasáci před zraky celé obce. Například na Velkomeziříčsku se její maso rozdělovalo spravedlivě tak, aby se dostalo na každého.

V horáckých obcích, kde měli rybník, bývalo posvícení spojeno také s rybolovem. Obecní sluha rybník vypustil, a když voda opadla, sešel se obecní výbor a lapené ryby rozděloval. Sluha je vybíral z bahna, kladl do kádě a odtud si je sedláci brali domů. Bohatí dostali větší kusy, chudší menší, chalupníci to, co zbylo. Po sym-

Rozmarýnové hody ve Vedrovicích, 50. léta 20. století

bolickém odtroubení „Hoří“ se do vody vrhla také mládež a hledala zbytky. Kde byla v obci honitba, tam obyčejně nájemce pronajímal rybník a vesničanům místo ryb dával zajíce. Po vypuštění rybníka šla celá vesnice k muzice. Posvícenské hostiny tedy očividně stvrzovaly rodinné i rodové vazby. V průběhu posvícení byla v obci zároveň udílena pozornost jak mladému pokolení, tak i těm starším, což je nejpatrnější během obřadního zavádění v první a třetí den hodů.

V předkřesťanském rodovém svátku mají zřejmě původ také posvícenské vzpomínky na zesnulé příbuzné. V pondělí ráno se místy konaly zádušní mše za zemřelé obyvatele obce, po nichž kněz následovaný věřícími zamířil na hřbitov, kde se všichni společně modlili u kříže a navštěvovali hroby svých příbuzných. O náv-štěvách hrobů během posvícení a následné hostině na počest předků se v 15. století zmiňoval také kazatel a církevní reformátor Tomáš Štítný. Tato archaická tradice se místy udržela až do 20. století. Novodobou formu posvícenské vzpomínky na zemřelé jsou do jisté míry také průvody mládeže k památníkům padlých, které se ovšem rozvinuly až v průběhu 20. století, a to v souvislosti s oběma světovými válkami.

O posvícení všechno to voní

Posvícenské hostiny dříve platily za jedinečnou společenskou událost, při které se scházelo celé příbuzenstvo. Hospodyně obesílaly koláči, místy označovanými jako „zvance“, veškeré příbuzné a kmotry, a to jak domácí, tak i přespolní. Pečivo se např. na nedalekém Horácku roznášelo v sobotu před posvícením, a to zvláště do vsí „přes pole“. V některých krajích, např. na Telčsku, se při zvaní na hody přednášel také pěkně veršovaný vinš. Pozvání se navíc vždycky oplácelo, a tak hospodáři často putovali z jedné obce do druhé, kde se posvícení zrovna slavilo. Není divu, že bylo obžerství, návštěvy hodokvasů v sousedních obcích, zanedbávání bohoslužeb, marnotratnost, výtržnosti a uvolněné mravy mládeže i dospělých trnem v oku středověkých mravokárců a v pozdějších dobách také světské moci, která proti častým posvícením vydávala četná restriktivní nařízení.

Říkávalo se, že „peněz na posvícení je vždy dost, i kdyby po něm na sůl nebylo“. V domácnostech se připravovalo množství vybraných pokrmů a pečiva, z něhož dostávali výslužku zvaní hosté i domácí čeleď. Obřadní význam posvícenských pokrmů se ale vytrácel poměrně brzy, a tak koncem 19. století šlo spíše o hostinu podobnou ostatním významným rodinným událostem. I přesto se však musely stoly prohýbat pod hojností různých jídel. Byla to jedna z mála příležitostí v průběhu roku, kdy maso na stole chybět nesmělo, a to ani v chudých rodinách. Každý si podle možností vykrmil posvícenskou husu, kachnu nebo alespoň kuře, připravovala se také holoubata. Husí maso se o hodech spotřebovalo beze zbytku. Tzv. „mladá husa“ byla vypraná uvařená střeva, obtočená kolem nožek, která se společně s hlavou, krkem a žaludkem podávala se sladkou omáčkou. Z husích jater a ostatních drůbků se uvařila sváteční kaldounová polévka. Pečínky se dosyta najedli také pasáci a pasačky hus. Chodili si totiž k hospodářům pro „paličky“, tj. husí stehýnka, která jim byla odměnou za celoroční službu.

Na selských usedlostech, kde se očekávalo mnoho hostí, se zabíjelo i menší prase. Vepřové se peklo i vařilo a podávalo se k zelí, ale i s omáčkami křenovou a „černou“ ze sušených švestek či s nakládaným ovocem. Připravovaly se rovněž obvyklé zabíjačkové pochoutky, k nimž vždy patřily voňavé jitrničky a jelítka. Když se prasata přestávala kolem roku 1890 načas chovat, připravovalo se maso ovčí (načesnekovalo se, aby ztratilo svůj specifický zápach a poté se peklo v peci; v Hlubokých Mašůvkách je dusili) a dokonce i telecí, v chudších domácnostech zabili alespoň kůzle. Hovězí maso se však častěji kupovalo. Podávalo se vařené s křenem, jablečným i žemličkovým. Dosti výjimečně se kupoval zajíc, který se jedl s černou omáčkou a bramborovými knedlíky. Dříve o posvícení stínali i kohouta, kterého předtím symbolicky odsoudili k smrti. Dlouho se tento obyčej udržel např. v Dobřínsku, kde ještě ve 20. letech 20. století kromě kohouta zabíjeli i kozu. V Trstěnicích stínali dříve berana a kohouta, kterého zahrabali do země až po hlavu, v Morašicích se hrálo v kuželky o kozla. Po stínání obřadně zabité zvíře, nejčastěji pečeného kohouta, společně pojídala mužská chasa.

K posvícení patří i dobré jídlo

Ke každému posvícení samozřejmě patřilo i velké množství pečiva. Pekly se buchty makové, tvarohové i povidlové, na Horácku nebývaly výjimkou ani mrkvové a zelné. Některé „koláče“ byly přitom velké jako cihla. Později na posvícenském stole nechyběly ani bábovky, pravidlem byl dostatek alkoholických nápojů, ať už piva či vína. Víno nebo pivo si chasa objednávala společně a každý pil, co hrdlo ráčí, např. ve Vémyslicích se o hodech spotřebovalo po 80 čtvrtkách piva a několik věder vína, přičemž čtvrtka se rovná 5,8 litru a vědro zhruba 61,2 litru. Hospodyně měly proto napilno, a to především v sobotu, kdy bylo ke slavnostní hostině potřeba vše přichystat. Není divu, že k oblíbeným posvícenským písním patřila „O posvícení, všechno to voní“, zapsaná v Bezkově:

„O posvícení všechno to voní,
jak někde v apatyce.
Na všechny strany tlučou koření,
dělají jitrnice.
Tu voní koláče z pece,
tu zase jitrnice.
Kdo by nešel na posvícení,
ten by byl blázen přece.“

Václavské hody v Jezeřanech-Maršovicích s kroji vycházejícími z krojů brněnských a krumlovských, 2014

Do obce zavítali rovněž stánkaři, kteří místním nabízeli různé sladkosti, především oblíbený marcipán. Mládenci svým dívkám kupovali perník, obvykle ve tvaru srdce. Zcela jiného charakteru nežli společné a rodinné hostiny byla pohoštění, která pořádal stárek se stárkovou. Podávalo se při nich to, co u běžného svátečního oběda, tj. maso s knedlíkem a se zelím, pivo nebo víno.

Okázalé posvícenské pohoštění se příliš neodlišovalo ani v německých obcích. Kromě svátečního pečiva i dostatku vína a piva je mezi pokrmy nejčastěji zmiňováno pečené vepřové maso s bramborovým salátem, který např. ve Vrbovci připravovali ze zvláštní odrůdy brambor podlouhlého tvaru známých jako „Kipfler“, česky „rohlíčky“. Dále se podávaly pečené husy a vařené hovězí „z pravé svíčkové“. K pouťovým pamlskům, na které se těšily především malé děti, patřily kromě sladkostí i housky z bílé mouky, k nimž se přikusovala klobáska s křenem nebo hořčicí.

Více o stínání kohouta

K hodům tradičně patřilo také obřadní zabíjení určitých obětních zvířat. Odehrávalo se před hostincem, pod májí, nebo na louce za vsí, vždy však na prostoru k tomuto účelu vyhrazeném, kam ozdobené zvíře přivedla chasa v průvodu hodovníků a muzikantů. Tento prastarý obřadní jev bývá pokládán za přežitek dávné oběti spojené s hostinou. Přestože se stínání nebo bití kohouta rozvinulo nejvíce na území Čech, známe jej i z našeho kraje. Pentličky ozdobeného kohouta přivázali ke kolíku nebo k máji a mládenec se zavázanýma očima se jej

pokoušel uhodit cepem nebo mu šavlí setnout hlavu. Přihlížející se přitom snažili mládence svést ze správného směru. Pokud se jim to podařilo, neúspěšného mladíka vystřídal další. Vítěze oslavovali, vezli ve slavnostním průvodu do hospody, měl přednost při výběru tanečnice, právo na sólový tanec a některé další výhody. Na Horácku kohouta zakopali až po krk do země. Stínání kohouta mělo navíc často divadelně dramatickou formu předstíraného soudu, během nějž byla obětovanému zvířeti přednesena obžaloba a žertovná závěť, v níž kohout odkazoval jednotlivé části svého těla různým osobám. Kat nakonec provedl popravu. Provedení vyneseného ortelu nad zvířetem zabraňoval v pozdější době jezdec známý jako „pardón", přinášející omilostňující rozsudek. Obdobný ráz mělo také bití kačera připoutaného do důlku v zemi.

Při stínání berana mohl mládenec předvádět svou sílu a obratnost. Zvířeti přivázanému na lavici ovšem musel setnout hlavu jedním rázem za pomocí šavle nebo kosířem na řezání sečky. Když se mu to napoprvé nepodařilo, zesměšnil se před celou obcí. V opačném případě sklidil všeobecný obdiv a o jeho dovednosti se na vsi vyprávělo po celý rok. Někde samotné popravě předcházela ještě obchůzka s ověnčeným beranem po vesnici. Mládenci, mezi nimiž bylo i několik maskovaných, při ní vybírali naturální příspěvky na hostinu, tak jak tomu bylo např. na východní Moravě. Ve východních Čechách a na západní Moravě tento obyčej připomínal spíše lidové divadlo. Z masa zabitých zvířat byla v hostinci následně uspořádána společná hostina pro chasu, později jen pro muzikanty, kdysi pro všechny hodovníky. Od poloviny 19. století byly obdobné zábavy zakazovány jako týrání zvířat. Již dříve však proti nim vystupovali kněží a učitelé.

Obchůzka s ověnčeným beranem na moravském Horácku

Na Horácku zdobily berana dívky z chasy. Do vlny mu zapletly květiny, na hřbet připevnily papírovou přikrývku, na hlavu posadily věneček a ocas přikrášlily mašlí. Průvod s nazdobeným beranem místy čítal až čtyřicet maškar sedících na koních. Důležitou osobou v takovémto průvodu byl generál ve stejnokroji, jehož součástí byl vždy zlatý límec, zlaté manžety, čáka s chocholem a šavle. Provázel ho adjutant s knihou v ruce. K průvodu patřil také „laufr" čili „pardon", který místy odsouzené zvíře omilostňoval. Ten byl oblečen bíle, na hlavě měl bílou čapku a po boku těžký meč. Nepostradatelný byl v průvodu žid s pytlíkem a kominík, kteří obveselovali přihlížející diváky. Všechny maškary seděly na koních, „laufr" na bílém, kominík na černém. Ten kominíkův byl obyčejně chromý a starý, a tak na něj jeho pán lezl po žebříku a seděl na něm obrácen k ocasu.

Průvod s nazdobeným beranem vyšel od máje v tomto pořadí. Vpředu jezdec, za ním muzikanti, následovali stárci, mládci a mládenci. Stárci nesli talíře se skleničkami, mládenci lahve s kořalkou. Za nimi jel generál, pak kat, naposled kominík. Žid běžel za nimi pěšky. Každá vesnice měla svou ustálenou trasu obchůzky. Např. v Růžince na Bystřicku průvod nejprve zamířil do zámeckého dvora, poté do domu starosty a nakonec se vydal dědinou dům od domu. Stárci vcházeli do každého navštíveného stavení, přičemž první z nich oslovil přítomné, nabídl hospodáři zavdanou a poté počastoval i hospodyni. Stárci byli podarováni a pokračovali v obchůzce. Když skončila, stárci si zašli pro své stárky, mládenci zase pro družičky.

V ohradě pod májí chasa ještě dříve připravila stolek s láhvemi a talíři. První vjel do ohrady generál a za ním vstoupili stárci s mládky. Zatímco stárkové, mládkové i družičky zavdávali přihlížejícím a vybírali peněžité příspěvky, dva mládenci přivedli pod máj i berana. Generál otevřel knihu a soud s beranem mohl započít. Po pročtení žaloby byl beran odsouzen ke smrti stětím. Při jeho popravě se však „nesměla objevit krev", což kata dopálilo natolik, že zahodil meč a mrzutě odešel. Berana pak chlapci odvlekli na statek, odkud byl dříve vypůjčen.

Stavění májí

V některých částech Moravy se dodnes udržela tradice stavění ozdobeného stromu čili máje, kterou v jednotlivých vesnicích strojili od května až do podzimu. Strom si místní chasa nejprve vyhlédla v lese a v pátek před posvícením si stárci u starosty vyžádali povolení máj postavit. Máje, pod kterými se tančilo, se stavěly v sobotu večer na návsi, před hospodou anebo před rychtou. Tradiční stavění máje pomocí lan a tyčí za povelů zkušeného muže mělo vždy slavnostní ráz a přihlížející je sledovali s posvátnou úctou. Hodová máje zůstala stát až do mla-

Stavění máje v Morašicích, 2007

Stavění máje v Blížkovicích, 2014

dého posvícení nebo do poslední neděle před adventem. Někde však stávala ještě od května, což bylo obvyklé i na Podhorácku a ve střední a jižní části Horácka.

Máje tvoří střed obřadního prostoru, který je znám pod různými krajovými názvy, např. „plac", „sólo", „kolo" či „stan". V daném prostoru se konají ústřední hodové obyčeje, zábavy a tance. K zábavě a tanci se však lidé setkávali nejen na vymezeném venkovním prostranství pod májí, ale i v hostinci nebo před ním. Máje byla rovněž zdaleka viditelným znakem slavnosti a reprezentovala celou obec i její chasu. Ta si s ní proto dala záležet. Zpravidla se na vysoký kmen připevnil zelený vršek ozdobený fábory a papírovými řetězy, šátkem nebo praporem, jablky a lahví s vínem a pod zelený vršek se ještě zavěsil chvojový věnec. Kruhové prostranství se někde ještě ohrazovalo menšími stromky, jež byly s ústřední májí spojeny ráhny na způsob střechy pokryté chvojím. Takto vytvořené stinné přístřešky známe především z Telčska, Třebíčska, Znojemska i Břeclavska. Na Hrotovicku se nejvyšší máje stavěly v Rouchovanech, kde v některých letech dosahovaly až 35 m. Vysokými májemi byly známí také ve Běhařovicích a Krhově (okres Třebíč). V nejbližším okolí Moravského Krumlova se však takto vysoké máje nestavěly. Např. ve Vémyslicích byla máje nízká a s olšovým vrškem, zato jich zde stávalo hned několik a místní mohli tančit pod zeleným podloubím stinného altánku. Na druhou stranu ve Vedrovicích a Dobelicích se o hodech původně tančilo kolem šestihranné lucerny umístěné na šestihranném bíle-modře-červeně natřeném sloupu. Rovněž na Znojemsku a Vranovsku se máje neodlišovaly od těch, které jsme popsali výše, a to ani ty z německých obcí.

Na Horácku máji běžně zdobili několika červenými jablíčky. Někdy postavili jen sloup, který ověnčili chvojím a do chvojí nastrkali jeřabiny a nahoře připevnili májku s praporkem. Země kolem sloupu se udupala a kolo se ohradilo stěnou z chvojí. Místy se nad stěnu napletla ještě stříška, která se ozdobila jeřabinami. Vchody do „kola" byly tři, všechny ozdobené praporky. Tam, kde nebyly lesy, nahrazovali máji akátem, olší i jinými stromy, ovšem velice neradi. Vyhlášení byli svými májemi především mládenci v Číměři a Střížově na Třebíčsku. Zdejší smrkové máje dosahovaly 25 až 30 m a byly opentlené a přikrášlené věncem obtočeným i věnci pověšenými. Máje v těchto vesničkách však kupodivu nebyly středem veselí a stály až za humny při vstupu do dědiny. V obou obcích se navíc rozvinula silná tradice jejich hlídání, tj. „vartování". Rivalita mezi vesničkami byla v minulosti skutečně pozoruhodná, a tak se nezřídka stávalo, že se chase z jedné z nich podařilo ukrást, či zničit máji sousední chasy. Podřezání máje a zcizení zeleného vršku platí dodnes za pohanu celé vesnice, v prvé řadě však domácích mládenců, kteří si svůj strom nedokázali uhlídat.

Starým prvkem slavnosti je vedle máje rovněž dřevěné lešení pro muzikanty, které se často pokrývalo chvojím a krajově bylo známo jako bouda, les či pódium. Nejstarší zmínky o něm pochází ještě z 16. století. Také na Horácku seděli muzikanti v boudě před hospodou, která byla upletena z chvojí. Pod loubím ze zelených větví muzikanti hrávali také na Vranovsku, Moravskokrumlovsku i na Znojemsku. V některých obcích hody pořádalo několik skupin chasy zároveň. Původně se tak dělo pouze ve velkých obcích dělících se do dvou i více částí, z nichž každá měla svou vlastní hospodu, ke které příslušela určitá skupina místních mládenců.

Hodová máj v Jezeřanech-Maršovicích, 2014

V souvislosti se sociálním a někde i národnostním rozvrstvením se stalo od sklonku 19. století zvykem, že si hody s vlastní májí pořádaly jednotlivé skupiny samostatně. Takovýchto slavností se ujímaly zvláště tělovýchovné organizace jako Sokol a Orel, z německé strany Turnverein. Prostor zábav se společně s novými pořadateli přesouval od počátku 20. století k sokolovně, ke kulturnímu domu apod.

Stárkovská organizace

Na moravském venkově se pořádání obyčejů a zábav o posvícenských hodech obvykle chopila stárkovská organizace místní chasy. Své představitele, jednoho, dva i čtyři stárky, si volili mládenci za účasti obecního úřadu. Např. na Horácku posvícení řídili dva stárci a dva mládci, někde jeden stárek a jeden mládek. Ti si od rodičů vyprosili hodové partnerky, zde zvané „stárky“ a „mládky“. Ostatní zástupci chasy se označovali „mládenci“ a „družičky“. Na Moravskokrumlovsku stáli v čele venkovské mládeže obvykle stárci čtyři. Tak tomu bývalo ještě na počátku 20. století ve Vémyslicích, Dolních Dubňanech, Jamolicích a Rouchovanech. Říkalo se jim tak prý proto, že „se starali“. Po jejich boku stály čtyři stárky, děvčata, která si své čestné postavení vyplácela při obřadu konaném v úterý o ostatcích, jemuž se říkalo „výplatka“. Ostatní mládenci se označovali „zaváděči“ nebo „zavádělové“ a děvčata „zavádělky“. Z moravskokrumlovských obcí si své tradiční hody nejdéle podrželi v Rybníkách, Vedrovicích a Vémyslicích.

Hodnost stárka byla v prvé řadě reprezentační, za feudalismu se však stárkům předávalo právo skutečné, které o ostatcích patřilo naopak stárkám. Držet právo ukládalo určité povinnosti a žádalo velikou zodpovědnost. Mnohé povinnosti však vykonávaly také stárky, hodové partnerky každého ze zvolených stárků. Během posvícenské zábavy dívky přispívaly také na výlohy spojené s uspořádáním muziky. Tomuto obřadu se krajově říkalo „zavádění“ či „zasazování děvčat“, „véplatka“ nebo „skládka“. Za doprovodu hudby, místy i při zvláštním tanci a písni, přiváděli mládenci ke stolu jednotlivá děvčata, aby tam složila určitý peněžní obnos do šátku, do talíře ovinutého rozmarýnem, k rozmarýnovému stromku apod. Za to chlapci svá děvčata ovšem museli pohostit, nebo jim alespoň nalít sklenku dobrého vína.

Rozmarýnové hody ve Vedrovicích; mládež v krojích ovlivněných kroji slováckými, 2013

Ve většině obcí na Moravskokrumlovsku se děvčata „vyplácela“ až v poslední večer hodů za přítomnosti obecní rady. Dívky byly uvedeny do vedlejší místnosti vedle sálu, posazeny za stůl a pohoštěny vínem a zákusky. Při tomto obyčeji nechyběl ani starosta a radní, kteří vybírali od dívek peníze na předložený talíř. Stárci pak děvčata pobízeli, aby dala co nejvíce. Vybrané peníze posloužily na útraty posvícenské zábavy. Pokud se vybralo více, zbývající peníze se propily. Příspěvek byl pro dívku mimo jiné i prestižní záležitostí. Znamenal možnost ukázat se před ostatními a získat si přednostní postavení v tanci. Nezaplacení poplatku naopak znamenalo pohanu, děvče se stalo terčem posměšných písní a chlapci je nebrali do tance. V některých obcích chlapci takto „zaváděli“ a dívkám připíjeli i vícekrát. Obveselení mládenci se poté mnohdy chopili kolem krku, postavili se před muzikanty a zpívali. Ti po nich opakovali jejich písně. Dobří zpěváci bývali často i skladateli nových písniček, z nichž nejedna vznikla při družné zábavě improvizací. Mladá chasa zpívala nejvíce v sobotu a v neděli večer na návsi. Nejčastěji se zpívaly písně milostné a vojenské, od konce 19. století přišly do obliby také písně

národní. Děvčata se pokoušela o dvou i tříhlasý zpěv pod májí, kde stávala v kruhu nebo ji obcházela.

K hodovým obyčejům chasy patřila mimo jiné také obchůzka, jedna z očekávaných společenských událostí celého roku. Během ní stárci v doprovodu muzikantů navštěvovali jednotlivé domácnosti a vybírali peníze, víno a koláče, které posloužily při vystrojení posvícenské zábavy. V každém stavení stárci zvali k hodovým zábavám, zavdali si s hospodářem a zatančili si i s ženami v domácnosti, za což byli náležitě pohoštěni. Takovéto návštěvy byly místy, např. na Slovácku, doprovázeny proslovy. Od 20. století se rozvinuly obchůzky stárků s hodovým právem, které někde představovala ozdobená šavle. Průvody stárků a stárek však byly zároveň příležitostí předvést se před celou obcí v úloze, které je na vsi doposud přikládána mimořádná důležitost, a to především tam, kde se při hodech udržuje i kroj.

Stárci zahajovali a řídili také složitý ceremoniál tanečního pořádku venku pod májí. Během hodového obyčeje zavádění obec představovala své nové pokolení. Obřadní zavádění do tance souvisí se zvyklostmi v dřívějších dobách, kdy bývali pod májí slavnostně přivítáni vlastníci panství, jimž příslušelo i právo prvního čestného tance. Zvláštní pozornost stárci věnovali přespolní chase. Když jí vyšli vstříc, zavdali si s ní vínem a k tanci jim přivedli dokonce své hodové partnerky. I při zavádění se stárek neobešel bez svého šátku, v němž byl svým dolním koncem zašit také rozmarýn. Komu zavedl na tanec svou stárku, tomu na chvíli předal i svůj rozmarýn, za což poctěný poděkoval a obvykle zaplatil i nemalý peněžitý dar.

Součástí zábavy byly osobité tance a písně, které se udržovaly především při započetí tance, při uvítání přespolní chasy nebo při výzvě k bitce. Šlo rovněž o písně k zavádce, skočné, kolům apod. V našem kraji se nejvíce tančily obyčejné kolové tance jako valčík, polka, polka třasák, mazurka, sousedská a kvapík. Čtverylka se ve 20. letech 20. století na Moravskokrumlovsku již netančila. Žádné hody se neobešly ani bez rvaček. Častými bitkami během posvícení byli pověstní např. v Dolenicích. Když se ovšem začala prát omladina, přišel na ně rychtář s „bejkovcem“, karabáčem upleteným z býčích žil nebo řemínků. Potyčky mezi mládenci, zvláště mezi domácími a přespolními, končívaly dokonce i smrtí, o čemž dodnes vypráví texty některých lidových písní. Kdo se uměl bít, byl chloubou celé osady a všichni k němu vzhlíželi s úctou. Mezi vesničany nebyly pračky odsuzovány.

O kroji stárků a stárkových

Stárci a stárky se oblékali do těch nejdůstojnějších krojů, které jim místní tradice umožňovala. Stárky tedy nosily šaty těch barev, které důstojnost v tradici dané oblasti zosobňují. V našem regionu hovoříme především o látkách modré, černé a bílé barvy. Stárky se od ostatních děvčat lišily modrou sukní, kterou si oblékaly na čtyři až šest hodně širokých bílých „škrobínek“ (spodních sukýnek), a bílou zástěrou, odznakem vdané ženy a v prvé řadě nevěsty. Podle ústního sdělení byla zástěra stárky bílá a vyšívaná. Kolem pasu si stárková o posvícení vázala rovněž čestný fábor. O hodech si všechna děvčata oblékala „štofovou“, tj. vlněnou a zpravidla novou sukni. Stárky tedy chodívaly v modrých „štofkách“. Na hody a k muzice dívky přicházely v bílých plátěných košilkách s baňatými rukávy a tmavých živůtkách zdobených červeným harasem a zlatými nebo stříbrnými portami. Křížem přes prsa se nosíval ozdobný brokátový šátek. V takovémto případě však měla dívka kolem krku jen plochý krejzlíček. Pokud měly stárky veliký krajkový krejzl podobně jako v Rouchovanech, šátek se přes živůtek již neoblékal. Stárky měly vždy bílé punčochy a černé střevíčky a jejich účes byl zapletený. Hlava byla okrášlena vínkem z červených pentlí a korunována zeleným věnečkem nadstaveným pestrými umělými kvítky a různými ozdobami.

Martinské hody ve Vedrovicích, 50. léta 20. století

V pondělí nosila děvčata obyčejné sukně z barevného plátna. V úterý, když se zavádělo rodičům, se stárky oblékaly do nejslavnostnějšího kroje. V Rybníkách to byl černý kabátek, bílá sukně zvaná „mulka“ s modrou hedvábnou zástěrou, „fěrtouškem“. Nejsvrchnější bílou sukní bývala zpravidla nová spodnice, dobře naškrobená a pečlivě nažehlená, takže se až leskla. Pestrý věnec, který se nosil v neděli, vystřídal prostý zelený věneček bez růží. Stárka však měla za pasem nezbytný vyšívaný šátek a zelený prut rozmarýnu v ruce. Když přišla do módy kacabajka, nahradila starší typ černého hodového kabátku. V Rybníkách se tak o hodovém úterý nosila černá kacabajka ušitá ze sametu.

O hodech chodila všechna vémyslická „řadná“ děvčata, tj. „zavádělky“, v zelených věnečcích upletených z umělé myrty, které se proplétaly myrtovými nebo konvalinkovými

Stárek (vpravo) při Václavských hodech v Jezeřanech-Maršovicích, 2014

kvítky. Věnečky zdobily také drobounké květy růžiček a modrých pomněnek. Kruhový, všude stejně široký věneček se nasazoval jako korunka. Od roku 1885 se rozšířil věneček nad čelem a na protější straně se naopak zúžil. Potom byl v módě věneček otevřený, jehož konce se prodloužily dlouhými myrtovými prameny. I ten se na hlavu kladl jako korunka, jeho volné konce se však obtočily kolem drdolu a splývaly volně na zádech. Takovéto věnce s „cupama" se nosily např. v Dolních Dubňanech. Stárky v Rouchovanech měly věneček zelený, který se zvýšil pestrými umělými květy, skleněnými korálky, baňkami a zrcátky. Po první světové válce se chasa o hodech objevovala často v krojích slováckých nebo „píšťanských", tzn. ze slovenských Piešťan, jejichž součástí býval i čepeček. Zvláště děvčata v čepci však budila u starších žen pohoršení, jelikož zelený věneček platil vždy za odznak poctivosti a čepec v našem kraji naopak nosily jen provdané ženy.

Nejvýznamnějším doplňkem kroje stárek byl však vyšívaný šátek zastrčený na pravém boku za pasem a složený tak, aby byly všechny čtyři vyšívané rohy i s monogramem vidět. Do ruky si stárka ještě brala dlouhý prut zeleného, nepentleného rozmarýnu. Stárkovský šátek byl čtverec z jemného bílého plátna o rozměrech 80 x 80 cm, vyšívaný bíle nebo bíle a červeně, méně již v kombinaci bílé, červené a modré výšivky. Na šátek se vyšilo červenou nití a křížkovým stehem celé jméno stárka i stárky, později již jen jejich monogramy. Rohové slohy byly vyšity bílou výšivkou s motivy srdce, věnečku a dvou stromů. Stárková měla za povinnost pořídit šátek nejen sobě, ale i svému stárkovi. Zatímco na dívčině šátku bylo vyšito jméno mládence, na mládencově naopak jméno jeho hodové partnerky. Takovéto šátky se uchovávaly po celá pokolení. Dokumentovány jsou např. dva vémyslické stárkovské šátky pocházející z období kolem roku 1850. V Rybníkách bývaly ve zhruba stejném období šátky již jednodušší, jejich vzor předtištěný a bez zřetelné symboliky.

Více o hodech na Znojemsku

Zatímco na Horácku stávala pod májí místy také „kazatelna", na níž během posvícenské zábavy vystupoval „kazatel" s vtipnými promluvami ke shromážděným, na znojemském Podhorácku zábavu při hodech řídili tzv. „družbové". Měli je v Kuchařovicích, Únanově, Hlubokých Mašůvkách, Tvořihrázi, Plavči, Rudlicích, Plenkovicích a původně snad i v dalších zdejších obcích. Protože na Znojemsku mívali obvykle jen jednoho stárka, pomáhal mu při hodech právě „družba". Dobrý „družba" byl mezi svými sousedy velmi váženou osobou. K těm věhlasným patřil svého času např. únanovský František Blecha nebo kuchařovický Antonín Bulín. „Družba" musel umět chasu ukáznit a zároveň být i výmluvný, humorný, pohotový a obratný řečník.

Prosit o děvčata se na Znojemsku chodilo ještě ve čtvrtek před posvícením. Při žádání rodičů o „zavádělky" se družba musel svými promluvami blýsknout poprvé:

„Stréčku a tetičko,
my sme vás přišli prositi,
jestli byste nám nemohli vaši dcerušku
propůjčiti!
My vám ju chceme zase vrátiti,
až se budem pod zeleným stromečkem loučiti.
Bivat!"
(Říkání družby Fr. Blechy z Únanova)

V sobotu se chodilo za děvčaty s rozmarýny, které musely být vždy dva. Jeden si děvče ponechalo, druhý ozdobilo a vrátilo mládenci, ale až před zvoněním v neděli, tj. před mší svatou, která oficiálně zahajovala celý program hodů. Po nedělní mši chodil stárek chasu představit starostovi. „Družba" měl při této příležitosti dlouhou řeč, plnou laskavého zvaní a příslibů. Hlavní řeč během posvícení ovšem přednesl až odpoledne pod májí, kam mladé páry přiváděl. Po proslovu vzal „družba" stárkovou a obtančil s ní třikrát kolo. Tanečnímu místu se na Znojemsku ovšem říkalo „stan". Stanové stavbě ověnčené chvojím a kvítím se konečně i podobalo. Po obtančení předal „družba" stárkovou stárkovi. Ten se s ní třikrát zatočil a pak s ní třikrát obtančil kolem stanu. Po nich začaly tancovat též ostatní páry. Ty byly seřazeny podle stáří. Tři tance se hrály pro domácí, pak se nechalo zahrát, tj. „zavést", přespolním chlapcům. Např. v Hlubokých Mašůvkách patřila k těm nejoblíbenějším posvícenským písním „Přes Moravu letí ptáček", která se zpívala již při zvaní družiček.

„Přes Moravu letí malý ptáček,
jméno jeho jest malý slavíček.
On nese psaní,
v něm pozdravení,
klade je mé milé na stoleček,
kde ona skládala svůj věneček.
Milá se z myšlení probudila,
do levé ruky to psaní vzala.
Čte je a vzdychá,
hořce naříká: Nyní jsem zbavená potěšení,
skrz lidské řeči jsme rozvedeni."

Václavské hody v Jezeřanech-Maršovicích, 2014

Na Znojemsku byly počátkem 20. století stárek a stárková oblečeni již po městsku. Stárek se svými mládenci na sobě měli pánský oblek ušitý z tmavých látek, vázanku, bílé rukavice a motýlka. Postaru zůstaly pentleny pouze rozmarýny. Stárková chodila v moderním věnečku, odznakem jí byla také nezdobená a nepentlená celá větev rozmarýnu, který nesla v ruce. „Zavádělky" měly prostý zelený rozmarýnový prut a na pravé straně ve vlasech upevněnou pouhou kytičku z umělého kvítí. Fábor pro svou hodovou partnerku obstarával na Znojemsku stárek ještě o ostatcích. Na Znojemsku chodila děvčata k muzikám bezplatně, zato však o masopustním úterý skládala peněžitý dar. Tomuto obřadnímu způsobu vyplácení se zde říkalo „véplatka" a probíhalo za přítomnosti představených obce v hostinci. Děvče, které složilo nejvíce, bylo prohlášeno za stárkovou a dostalo buď opentlený rozmarýn, šátek nebo fábor, což se v každé obci lišilo dle místních zvyklostí. V Únanově a v okolních obcích přinášel nové stárce šátek, popř. fábor, družba. Nejprve s ní zatančil kolečko a poté ji odvedl k čekajícímu stárkovi, který byl zvolen již v neděli před ostatky. Stárka si tento čestný fábor vázala kolem pasu k různým svátečním příležitostem během roku, především však o posvícení. V redukované formě tento obřad známe i z některých obcí na Třebíčsku, kde se však děvče, které zaplatilo nejvíce, stalo stárkovou pouze na masopustní úterý, a ne na celý rok, jako tomu bývalo na Znojemsku.

Václavské hody ve Vémyslicích

Svérázné podhorácké městečko Vémyslice leží 6 km jihozápadně od Moravského Krumlova v malebném údolí říčky Rokytné. To, že místní obyvatelé slaví své hody nejokázaleji z celého Moravskokrumlovska, je již po několik staletí všeobecně známo.

A není se čemu divit. Vémyslická posvícení mají totiž dávnou a pozoruhodnou tradici, na kterou mohou místní hrdě navazovat i v současnosti. Václavské hody dodnes provází vzpomínky odkazující na historické privilegium, osvobození městečka z roboty, jež Vémyslicím udělila abatyše Barbora Konická ze Švábenic roku 1547. Také hodové oblečení stárků má tradici sahající až do poloviny 18. století. V modrých dlouhých soukenných kabátech s knoflíky se znakem městečka, v černých kalhotách a s širokými, těžkými plstěnými klobouky černé barvy na hlavách chodili podle tradice před rokem 1750 vémysličtí muži pořádkem do ženského kláštera Porta Coeli v Tišnově na každoroční hlídku u Božího hrobu, která jim zůstala jako obecní povinnost na památku osvobození od roboty – za odměnu dostávali bezplatně seno z klášterní louky ve Vémyslicích. Tento sváteční oděv však až do roku 1951 oblékali také členové obecního zastupitelstva, kteří při svátku Vzkříšení a o Božím těle nosili baldachýn. Stejný kroj dosud oblékají rovněž stárci odpoledne o hodech, které se slaví o první říjnové neděli po sv. Václavu a trvají tři dny. Jen jejich širák navíc zdobí červenobílé pentle s rozmarýnem a k slavnostnímu zavádění si navlékají i bílé rukavice s motýlkem téže barvy.

Do místního kroje se strojí také čtyři stárky, které však svůj oděv s postupem času stále více přizpůsobovaly městskému. Dříve děvčata nosívala černé či modré sukně, černé hedvábné zástěry čili „fěrtoušky" a černé živůtky, kolem krku černý šátek, černé fábory, bílé košilky s baňatými rukávy a na prsou křížem přeložené černé, modré nebo fialové brokátové šátky kladené přes živůtek, na nohou černé punčochy

a střevíce. Každá držela v ruce rozmarýnový prut a na hlavu si nasadila důležitý odznak stárky, tj. zelený věneček s bílými umělými květy. Věneček nebyl pouhou ozdobou, ale také viditelným znakem dívčí počestnosti. Ta byla dříve pro stárku natolik závažným atributem, že vémyslickým muzikantům o hodech chyběl v jejich kapele dokonce i buben. Proč tomu tak bylo? O nepočestné nevěstě, která přišla k oltáři přesto ve věnečku, se zde totiž říkalo, že „měla svatbu s bubnem“. Načas stárky oblékaly široké hnědé sukně, černý „fěrtoch“, bílý kabátek s krátkými širokými rukávy a přes prsa tmavočervené, modře květované hedvábné šátky. Hlavu jim stále zdobil umělý zelenobílý věneček a vlasy měly načesány v „drdolku“, na nohou černé punčochy, pro náš kraj však již netypické vysoké šněrovací botky. Dnes se vémyslické stárky vrátily ke starší variantě kroje, na krku ale namísto černých šátku nosí slušivé bílé krejzlíčky.

Ve výše popsaném kroji stárky tančily se svými partnery oblečenými v modrých kabátech pod májí ve zvláštně upraveném altánku z chvojí. Za uspořádání hodů a zavádění v tradičních krojích dostávali ještě v 70. letech 19. století stárci od obce deset zlatých. Později byl tento dar zrušen a udělovalo se jen povolení k muzice, ovšem s podmínkou, že stárci se svými partnerkami zatančí na úvod obřadního zavádění „ve starých krojích podle starého obyčeje“. To byl zřejmě také pravý důvod, proč se ve Vémyslicích původní hodové oblečení stárků a stárkových uchovalo jen s nepatrnými obměnami až do současnosti.

Do přípravy posvícení se odedávna zapojovalo snad celé městečko. Hospodyně vymazávaly a líčily stěny domů na ulici, uvnitř i na dvoře, děvčata prala, škrobila a žehlila své sváteční kroje a hoši se scházeli při rokování, kdo bude letos „držet hody“. Hospodáři zase chystali potřebný otop a krmivo pro dobytek, děti zametaly a snažily se při všem pomáhat, jak jen nejlépe uměly. Místní chasa si zvolila své zástupce, čtyři stárky a čtyři stárkové, v sobotu před hodovou nedělí. Pořadí čtyř stárků bylo určeno jejich věkem, přičemž prvnímu z nich náležela řídící úloha. Partnerky si vybírali chlapci při zavádění na nedělní taneční zábavě před hody, zároveň však o ně museli požádat rodiče. To se dělo navečer, obvykle v tajnosti a vše bylo tak trochu domluveno předem, jelikož by žádný z mládenců nerad dostal košem před zraky celé obce. Chasa nejdříve společně žádala o první stárkovou, potom se šlo k ostatním. První stárek oslovoval rodiče ustálenou formulí: „Stréčko a tetičko, já sem vás

První stárek s první stárkou o Václavských hodech ve Vémyslicích, 2014

přišel prosit, dybyste mě dovolili s vaší Mařenkó ít za stárkovó,“ přičemž jméno dívky se pochopitelně každým rokem měnívalo. Rodiče dívky ovšem souhlas ihned nedávali a zdlouhavě se vyptávali s předstíranou zvědavostí mladíka, zdali bude umět s Mařenkou tancovat, kdo jsou ostatní stárci apod. Nakonec však přece svolili. Když žádání u rodičů skončilo, stárci zamířili k pálavským vrchům za vínem. Stárky se zase musely postarat o rozmarýn, jehož se někdy o hodech spotřebovalo 12 až 16 kop, tzn. 720 až 960 kusů.

V sobotu odpoledne se před radnicí stavěla vysoká „mája“, oloupaný borový kmen s připevněným olšovým vrškem. První stárková na ni věnovala bílý vyšívaný šáteček, který na postavené máji vlál v tu stranu, kde bydlela. Kolem ústřední máje každoročně bývá ještě pět menších, smrkových, které vodorovnými ráhny v podobě pětiúhelníku spojují muži na způsob střechy s májí stojící uprostřed. Stříška se následně ozdobí chvojím nebo olšovými ratolestmi, čímž vznikne podloubí zvané „stan“, pod kterým se tančí. Stranou podloubí se postaví ještě jedna menší, šestá máje o samotě, pod níž mohli dříve ostatní hodovníci během zdlouhavého zavádění tancovat. Pro hudebníky se u zdi radnice postavilo lešení. Vémysličtí se dlouho posmívali obyčejným „pentleným májím“, které byly stavěny na návsích osamoceně např. v nedalekých Dobelicích či Rybníkách. O sobotním večeru se ostatní dívky scházely u první stárkové, aby společně uvázaly na rozmarýnové pruty půl metru dlouhé stuhy, jimiž následně ozdobily klobouky také svým stárkům. První stárková dodnes zajišťuje rozmarýn i pro muzikanty a bohatou rozmarýnovou větvičku musí přišít rovněž ke stárkovskému vyšívanému šátku.

V neděli po obědě vyrazili od radnice čtyři stárci v přísně sevřené řadě za doprovodu ostatních mládenců a muziky pro své taneční part-

Zavádění při Václavských hodech ve Vémyslicích, 2014

nerky. Na cestě za stárkovými zvali přihlížející, přičemž se zastavovali u dveří téměř každého domu. Takto prošli celou vesnicí, nejprve k čtvrté stárkové, která obvykle bydlela nejdále. Stárková je přivítala, uvázala partnerovi na klobouk ratolest rozmarýnu s dlouhou modrou stuhou, zatančila s ním před domem a pak už roznášela pohoštění pro stárky i muzikanty. Odtud průvod pokračoval ke třetí a k druhé stárkové, kde se vše opakovalo podle výše popsaného scénáře. Dříve se dbalo, aby první stárková bydlela blíže „stanu“. U ní se také průvod zdržel nejdéle. Stárková rozdávala všem muzikantům rozmarýn s červenou stužkou a přinesla i odznak prvního stárka, bílý, v rozích vyšívaný stárkovský šátek, ozdobený kyticí rozmarýnu. Předala mu jej však až ve „stanu“. Ještě ve 20. letech minulého století se chodilo i na faru, ke starostovi, do školy, do mlýna a do dvora. Na faře smekli stárci klobouky, v síni je položili jeden na druhý a hlavní z nich oslovil přítomné tradiční formulí: „Velebný pane a vážení hosté, my sme vás přišli pozvat na naše hody. Velice by nás těšilo, dybyste se za nás nestyděli a ve stanu nás navštívili.“ Nato podal přítomným rozmarýn a druhý stárek nabídl skleničku s vínem. Třetí stárek doléval z baňaté láhve do skleniček. Takto se to opakovalo u všech navštívených.

Když chasa obešla celé městečko, zavádělo se v kruhu „pod stanem“. K zavádění se dostavili snad všichni z obce, jelikož tuto výjimečnou příležitost by si v minulosti nechal ujít opravdu jen málokdo. Nejprve pod podloubím zatančili čtyři kolové tance stárci se stárkovými a ihned poté následovalo zavádění domácí chase. Stárek nejprve vyvolal nástup „řadných“ děvčat, která se postavila za sebe dle stáří na okraj „stanu“. Na dvoře radnice se mezitím podle věku a do čtyřstupu seřadili také „řadní“ chlapci, kteří pod „stan“ nastoupili společně a za hudebního doprovodu místní kapely. Když byli mládenci seřazeni, stárkové je poctili vínem a poté jim na tanec postupně zaváděli stárky i „řadná“ děvčata. Stárci s děvčaty nejprve zatančili jedno kolečko a nato jednotlivé tanečnice předávali čekajícím mládencům. Každý ze zavedených chlapců po tanci od stárka dostal ještě rozmarýn a bylo mu zavdáno vínem. Když byli do kola uvedeni všichni „řadní“ chlapci, zavádělo se chlapcům „neřadným“ čili „neřadníkům“, tedy těm, kteří se nepřihlásili do řady mládenců „držících hody“. Jakmile se zavedlo poslednímu, začali tancovat všechny mladé páry pospolu. Podobným způsobem se zavádělo i chase přespolní, dědině po dědině. Zavádění pokračovalo tak dlouho, dokud neměli všichni přítomní rozmarýn, tj. dokud nebyli zavedeni.

Dnes od první stárky všichni zamíří v průvodu přímo ke „stanu“. V čele kráčí muzikanti, za nimi v řadě stárci, které následují stárky jdoucí ovšem v rozestupu. Muzikanti obejdou stan jednou dokola, stárci se svými partnerkami třikrát. Potom si v půlkruhu slavnostně připijí a začne obřadní zavádění. První stárek se ukloní své partnerce a za zvuku staré sousedské zvané „Rakušanka“ jednou dokola obejdou „stan“. Za nimi následují ostatní stárkovské páry. Po polce a valčíku si znovu připijí. Poté se zavádí veškerá „řadná“ děvčata a „řadní“ chlapci. Po nich již následují chlapci „neřadní“ a nakonec stárek přípitkem přivítá také přespolní, čímž zavádění bez přestávky pokračuje dál. Zavádění je zdlouhavé a trvá nadále často až do setmění. Pro místní je to ovšem výjimečný a neopakovatelný zážitek a v prvé řadě příležitost pochlubit se před ostatními svými dětmi, kteří v tento den stojí pod „stanem“ tak, jako kdysi stávali i oni samotní.

V minulosti se každý hodový den tančilo až do druhé hodiny ranní i déle. V pondělí a úterý

Chasa během obchůzky obcí při Václavských hodech ve Vémyslicích, 2014

se začínalo záhy po obědě, všichni však již netrpělivě upírali svůj zrak k očekávanému úterním večeru, kdy se zavádělo „strécům". To se ženatí muži ještě odpoledne shromáždili v místním hostinci, kam jim mládenci před samotným zahájením tance přivedli také svá děvčata. Prvním stárkem „stréců" býval vždy starosta obce. Když bylo vše připraveno, vypravili se za doprovodu hudby všichni „pod stan". Po dvou čestných tancích se zavedeným děvčetem si již každý ze „stréců" zašel pro svou „tetičku". Tehdy se již však do tance dali všichni přítomní a veselí pokračovalo až dlouho do noci. V úterý chase připravovaly hostinu tradičně stárky, přičemž na slavnostním stole na hodovníky čekalo nejen maso, ale také voňavé „koláče" a dostatek výborného vína.

Máje s podloubím se ve Vémyslicích kácely až následující sobotu, kdy se rovněž účtovalo. Pokud po hodech chase zbyly nějaké peníze navíc, uschovaly se na „martinskou muziku", v období první republiky bývalo běžné, že se jich část věnovala také na dobročinné účely. Při kácení máje se každý z přítomných snažil zmocnit šátku stárkové, čestné trofeje, kterou nemohl pohrdnout žádný místní mládenec. Podobným způsobem jako ve Vémyslicích se hody dříve slavily i v dalších obcích, ovšem bez podloubí a krojů. Pod „stanem" se v minulosti tančívalo snad jen v Šemíkovicích, které jsou dnes součástí městečka Rouchovany.

Jak je vidět, václavské hody si ve Vémyslicích stále udržují svébytný ráz a navazují na svou vlastní tradici sahající stovky let do minulosti. Postupně se však do jejich původní struktury zařazují i nové prvky, které bývaly v našich krajích dříve nevídané. Například vyzdvihování stárka a stárkové následující po hlavní části zavádění se do pořadu zdejších hodů dostalo poprvé až v roce 1971, zřejmě pod přímým vlivem některých okolních obcí, kam po 2. světové válce přicházeli novousedlíci především ze Slovácka. V současné době pořádá tradiční hody chasa ve spolupráci s obcí. Při organizaci hodů ji však ještě v období socialistického Československa načas zastoupila zdejší organizace Svazarmu spolupracující s místním národním výborem.

Svatováclavské hody v Rouchovanech

Rouchovanští drží své hody až na sv. Václava podobně jako i ve výše zmíněných Vémyslicích. Jenže zatímco vémyslické hody navazují na více než čtyřicetletou tradici sahající až k osvobození městečka od roboty, v Rouchovanech se hody nekonaly celých třicet let a byly obnoveny až s pomocí pamětníků ve 30. letech 20. století. Hody místní obyvatelé v minulosti vnímali jako tři dny svobody darované sedlákům v čase roboty. Rychtář tehdy pod májí za pročítání hodových paragrafů předával stárkům právo, a ti se zaručovali za všechnu kázeň po dobu trvání celých hodů. Jednalo se o obecní záležitost, a proto v čele průvodu kráčeli představitelé obce i s obecním sluhou čili „serbusem". Ten se v novodobé tradici vyznačuje svou vynalézavostí a pohotovostí, a tak dokáže na všechno a na všechny vyzrát. Po obnovení hodů je výše popsaný průvod obecních představitelů a předávání hodového práva samozřejmě pouhou inscenací.

Rouchovanské hody vedly čtyři stárkovské a dvacet i více párů zaváděčských. Také zde jsou až dodnes stárci i stárky oblečeni do starých rouchovanských krojů. Stárci mají červené vesty a černé širáky, stárky modré sukně a bílé vyšívané zástěry, kolem krku široký, bohatě nabíraný bílý krajkový krézl, tzv. „hanácký", a na hlavě vysoký věnec plný skleněných kuliček, zrcátek a pestrého kvítí. Stárky doposud připravují svým stárkům dlouhé rozmarýny zašité dolním koncem do vyšívaných šátků a ověnčené desítkami uměle navázaných pentliček. Dívky se musí snažit, seč jen mohou, jelikož tento rozmarýn je odedávna stárkovskou chloubou.

Představme si však zdejší hody o něco blíže. Po nedělním obědě se stárci se svou chasou sešli v místním hostinci, odkud se po chvíli vypravili i s muzikou do domu první stárkové. U ní se mezitím sešla ostatní děvčata a připravila pro své taneční partnery drobné pohoštění, obvykle pečivo a víno. Zde dívky předaly svým chlapcům ozdobené rozmarýny, první stárek připil první stárce a jejím rodičům a mládež vyrazila k domu představeného obce. V průvodu kráčely nejprve čtyři stárkovské páry, za nimi muzikanti a nakonec také páry zaváděčské. Když dorazili, první stárek představenému zavdal přípitek a předal jemu i jeho manželce zelený rozmarýn. Za pozvání na hody byla chasa samozřejmě odměněna peněžitým darem. Odtud již průvod zamířil přímo k radnici. Tam první stárek požádal rychtáře o povolení hodů a hodové právo. To mu rychtář sice předal, ještě mu však starostlivě připomněl, jaké povinnosti na sebe během tří dnů přebírá. Potom následoval slavnostní přípitek rychtáři, konšelům a serbusovi.

Z radnice se všichni společně vydali pod máji. První kráčel serbus, za ním stárkovské páry, rychtář s konšely, muzikanti a ostatní chasa. Pod májí rychtář a konšelé zasedli za připravený rychtářský stůl, zatímco se stárkovské i zaváděčské páry postavily před nimi. To již na příkaz rychtáře předčítal serbus hodové paragrafy. Nato se chasa mohla rozejít a vše se už netrpělivě připravovalo k očekávanému zavádění. V Rouchovanech se zavádělo pod smrkovou opentlenou „májou". Před zavádění pod „máji" nastoupili stárkové a zaváděči v párech se svými děvčaty. Ve 30. letech 20. století nejprve první stárek poručil zahrát první stárce, oba společně obtančili kolo a poté se tancem zařadili na konec seřazených párů. Následoval druhý stárek se svou partnerkou a po nich ostatní páry až k tomu nejmladšímu, dokud nebyl hlavní stárkovský pár zase tím prvním v pořadí.

Dříve se zavádělo i přespolní chase, přičemž stárci i zaváděči předali své děvče na čestný tanec některému z hostí. Jakmile tak učinili, vybrali si některou z přespolních dívek. Po prvním kolečku přiváděla místní chasa každého z hostí k rychtářskému stolu, kde mu nabídli víno a připnuli zelený rozmarýn. Za prokázanou čest musel přespolní mládenec náležitě poděkovat, což se bez daru samozřejmě neobešlo. Poté měl host právo zatančit pod májí ještě jedno kolo s místní zaváděłkou. Zavádění se opakovalo tak dlouho, dokud neměl každý z přítomných vlastní zelený rozmarýn. Poté již následoval volný tanec pro všechny. Přestože byla v Rouchovanech původní tradice obnovena, obyčej zavádění hostům již do jejího současného průběhu zařazen nebyl.

Rouchovany patřily k těm městečkům, kde se kromě hodů slavilo i tradiční posvícení. Rouchovanská „pót" připadala na 15. srpna, kdy si křesťané připomínají svátek Nanebevzetí Panny Marie. Během posvícení stávala na návsi „mája" a postaveno bylo i lešení pro muzikanty. Průběh posvícenské slavnosti se velmi podobal té hodové. Po velké mši následovalo zavádění, což byla v prvé řadě „přehlídka" místních svátečně oděných děvčat a mládenců. Na rozdíl od jiných obcí však v Rouchovanech před posvícením i před hody odpadalo veřejné zvaní děvčat, které jsme si popsali např. u vémyslické chasy. Tradiční zvaní totiž probíhalo v tichosti a tajnosti, a proto se před zaváděním do tance

zvědavost všech přihlížejících upírala na přicházející dívky a chlapce. Až do poslední chvíle se totiž nevědělo, kdo s kým v páru nastoupí. Párování bývalo u radnice. Mládenci své dívce předali pouťový rozmarýn, seřadili se do dvojic podle věku a obcházeli v kruhu máji. Nejstarší pár začínal s tancem jako první a další se k němu postupně přidávaly.

Václavské hody v Dolních Dubňanech

Václavské třídenní hody se slavily také v obci Dolní Dubňany. Přesný popis krojů se ale naneštěstí nedochoval, jelikož pamětnice si dokázaly vzpomenout již jen na určité detaily. Vlasy stárek bývaly zapletené „pantovými" nebo „rozmarýnkovými" copy, které se točily do „drndolu" nad týlem. Pantové copy se pletly z dvanácti pramenců, byly ploché a podobaly se popruhům čili pantům. Stárky na hlavách nosily věnce „s cupama", o nichž byla řeč výše. Na zavádění děvčata oblékala tu nejlepší vlněnou sukni, co jen měla k dispozici. Stárci měli košile na prsou, límci a manžetách bíle vyšívané vzory různě zprohýbaných rozmarýnových prutů a kalhoty takové, jaké se právě nosily, tj. černé a dlouhé.

Přípravy na samotné hody započaly asi tři až čtyři týdny před svatým Václavem, kdy si chasa zvolila stárky. Ti bývali původně čtyři, později již jen dva. Stárci si vyhlédli své partnerky a starostovi ohlásili, že budou držet hody. Potom si již mládenci chodili večer co večer „říkat o děvčata", s nimiž chtěli o hodech zavádět. Chasa za zpěvu, zpravidla milostných písní, stávala po večerech před okny jednotlivých dívek, dokud si je nevyzpívala. Ve čtvrtek před hody se konaly tzv. „vohláške", tedy ohlášky. Děvčata se

Václavské hody v Dolních Dubňanech, 2014

toho večera sešla u první stárky. Když chlapci přicházeli v čele se svým stárkem k domu první stárkové, děvčata se seřadila podle stáří, tj. podle „staršínského řádu". Podle věku byli seřazeni i mládenci. Tehdy se vyjasnilo, který s kterou bude v páru. Po skončení ohlášek stárková všechnu chasu náležitě pohostila. V sobotu před hody se stavěla máje.

V neděli po kostele „posílala" zavádělka svému zaváděči pro klobouk, aby mu jej ozdobila opentleným rozmarýnem. V tu chvíli se na vesnici objevilo mnoho zvědavců, kteří chtěli vědět, na které chlapce dívky skutečně myslí. Svému milému totiž jeho děvče klobouk nazdobilo tím nejkrásnějším a nejhonosnějším rozmarýnkem, na němž si při pentlení dalo opravdu záležet. Po požehnání v kostele se chlapci sešli v hospodě a odtud se s muzikou vydali k prvnímu stárkovi na hostinu, při níž bylo podáváno maso a víno. Když se najedli, druhý stárek připil prvnímu stárkovi a jeho rodičům a poté zamířili všichni společně do domu první stárkové, kde se mezitím sešla všechna děvčata. U první stárkové se zaváděči spárovali se svými zavádělkami. Stárci od děvčat kromě rozmarýnu na klobouk dostali ještě dlouhý rozmarýnový prut zašitý ve vyšívaném šátku, jenž během hodů nosili jako odznak své hodnosti neustále v ruce a všem na očích. Před odchodem první stárek uctivě připil jak své stárce, tak i jejím rodičům. To již všichni zamířili ke starostovi pro „kázání". V čele průvodu kráčeli první čtyři nebo dva stárkovské páry, za nimi muzika a nakonec páry zaváděčské seřazené podle stáří. Když dorazili k představenému obce, první stárek ho požádal o kázání a pozval i s jeho panímámou na hody. Nabídl mu víno a předal rozmarýn, za což starosta poděkoval a chase připomněl, aby bedlivě dbala o svou i obecní čest. Za pozvání na hody dostala mládež od starosty nemalý peněžitý dar.

Ze starostova domu průvod zamířil pod máj, kde stárci a zaváděči nastoupili v párech před muzikanty. Zavádělo se celkem třikrát. První přišlo na řadu zavádění místní chase. Hlavní stárek následovaný ostatními poručil u muziky zahrát svým děvčatům píseň na počest. Jednotlivé páry si pod májí odtančily tři kolečka sóla. Do kola však směli jen ti, kterým bylo právě zavedeno. Následovalo zavádění „nezaváděčům", tj. místním chlapcům, kteří hody nedrželi. Poté již přišlo na řadu zavádění druhé, věnované přespolním. V Dolních Dubňanech se tak dělo podle jednotlivých vesnic, které se seřadily dle abecedního pořádku. Místní chasa jim nechala nejprve zahrát valčík, poté hostům zavdala po přípitku, každý z nich dostal rozmarýn a nakonec všem zahrála ještě polka. Když pochodem z kola odkráčela přespolní chasa z jedné vesnice, nastupovali již zase chlapci z té další. Poté, co zavádění skončilo, následovala již volná zábava, při níž všichni zúčastnění tančili až do noci.

V pondělí se tančilo rovněž do pozdních hodin a v úterý se zavádělo potřetí, tj. „strécům". I ti měli své stárky, přičemž tím prvním byl vždy starosta obce. Zavádění „strécům" bylo stejně obřadné, jako když se zavádělo domácí chase. Ovšem předchozí vážnost vystřídala prece jen veselejší atmosféra doprovázená tu a tam dokonce rozpustilým smíchem. Hody „stréců" místní vnímali jako veřejnou oslavu rodičů a rodičovství, poděkování mládeže svým otcům a matkám za to, že je trpělivě a s láskou vychovávali. Ve všech obcích na Moravskokrumlovsku, Dolní Dubňany nevyjímaje, býval navíc v úterý, tj. v poslední hodový den, první stárek tím posledním a ten poslední zaváděč naopak hlavním. V Dobřínsku mu jako odznak „stárkovství" dávali opentlenou kopřivu. Jinými slovy, nejmladšímu páru chasa prokazovala třetí den obdobné pocty jako v neděli tomu nejstaršímu.

Detail současné výzdoby stárkovského klobouku, Dolní Dubňany, 2014

Hody v německých obcích

V německých obcích na Znojemsku bylo posvícení známo jako „Kirtag", „Kirito", „Kiritog", „Kireto" či „Kirta". Podobně jako v českém prostředí šlo i mezi Němci o nejvýznamnější vesnickou slavnost v průběhu celého roku. Hody připadaly obvykle na svátek patrona kostela nebo se vázaly k datu jeho vysvěcení. Některé obce však pořádaly jen hody císařské, jako tomu bylo např. v Hrádku, jinde naopak slavili posvícení dvojí, tak jako ve Vítonicích, kde se o srpnovém svátku Panny Marie Sněžné (5. 8.) konalo tzv. malé posvícení čili „Knödelkirtag" a velké císařské hody v říjnu.

Před hody si mládenci vybrali svého stárka známého jako „Altbursch" nebo „Altknecht", který měl v některých obcích ještě další pomocníky, v Olbramovicích šlo například o další tři mládence. V týdnu před hody vyjížděli chasníci – čili „Irken", „Irkenburschen", „Irkenbuima" a v jižních obcích okresu, např. v Dyjákovicích, „Kiritobuima" – s hlasitým zpěvem do sousedních vesnic zvát na hody. V pátek před posvícením se vydali k prodejci s dřevem pro taneční strom „Tonzbam", který následně postavili do středu tanečního prostoru před hospodou. U majitele lesa si vyžádali ještě chvojí na pokrytí „Tanzhütte", přístřešku pro muzikanty. Namísto dřevěného přístřešku, kde hrála během posvícení kapela, však místy používali i ozdobený žebřinový vůz.

Výběr máje ovlivnily v prvé řadě místní přírodní podmínky. Taneční stromy tedy bývaly ze smrků i olší, v Horním Břečkově šlo o holý kmen s korunou větví, ve Starém Šaldorfu stával kmen s připevněným zeleným vrškem a v Dyjákovicích silný sloup ovinutý dubovým listím. V Olbramovicích měli dokonce sloup s lucernou. Taneční strom se však ve své koruně vždy zdobil barevnými stuhami, praporem, zavěšeným chvojovým věncem, šátkem stárky s vyšitým letopočtem a na jeho větve se vázaly barevné pentle a láhve s vínem, pro které se někteří odvážlivci snažili během hodů dokonce i vylézt. Hodoví mládenci měli na klobouku a na klopě kabátu kytku z umělých květů nebo rozmarýnovou větvičku. Ty obvykle obstarávala stárka, stejně jako i další hodové ozdoby: hedvábné stuhy na karafu, v níž nosili chasníci víno, ale též stuhy na stárkovu rabuši. Ozdoby na klobouk a na kabát však mládencům jejich partnerky připínaly až v den hodů.

V neděli po slavnostní mši obcházeli mládenci s muzikou domy místní honorace. Na každé zastávce zahráli a nabídli zvaným víno a pečivo, za což bývali odměňováni nemalým peněžitým obnosem. Poté zamířili do domu stárky známé jako „Altdirn", kde se mezitím shromáždila i ostatní děvčata čili „Irkenmenscha". Od ní se pak hodová mládež v párech odebrala na přichystané a nazdobené taneční místo. Když muzikanti zahráli fanfáru, mládenci se svými děvčaty zatančili tři kola a zamířili do hostince. Z okolních vsí mezitím přijížděli mládenci, které místní chasa zavedla do tance ve stejném pořadí tak, jak dorazili. Přespolní byli uctěni vínem a třemi čestnými tanci se zdejšími dívkami. Chasa z okolních vesnic často dorazila na vozech tažených koňmi, do jejichž hřív děvčata ještě před odjezdem zapletla pestrobarevné stuhy. Mládenci na vozech třikrát objeli kolem tanečního stromu, přičemž své koně kropili na hřbetu vínem. Když máji objeli, seskočili z vozu před muzikanty, nechali si zahrát fanfáru čili „Tusche" a napili se nabízeného vína. Tři čestné tance následně patřily místním chlapcům, kteří se nezařadili mezi „Irken". Ti si však za ně museli na rozdíl od přespolních zaplatit. Poté se již tančilo, zpívalo a hrálo v kostky až do rána.

V pondělí se opakoval program prvního dne, přicházelo ovšem také mnoho zvědavých návštěvníků z města. Stánkaři od rána nabízeli různé sladkosti, zejména oblíbený marcipán a perník. Každý mládenec musel dle nepsaného pravidla zakoupit své milé velké perníkové srdce. Někdy však děvče dostalo i jezdce na koni, a pokud jí mládenec chtěl poškádlit, koupil jí perník ve tvaru miminka. Dívky se v pondělí oblékaly do bílých hedvábných šatů a do zapletených vlasů si nezapomněly zastrčit také květinu.

V úterý se hrálo v kuželkách o stárkův klobouk ozdobený stuhami. Kdo vyhrál, čekalo ho

večer tzv. „vytancování klobouku“. Vítězný mládenec si nejprve zatancoval čestné kolo se stárkou a až poté se k němu přidali ostatní mládenci se svými děvčaty. Přihlížející chasníci mezitím všem účastníkům zábavy nabízeli víno. Výherce se napil, položil peníze na talíř a pokračoval v tanci. Když vyhrál ženatý muž, tancoval se svou ženou a s ním se do tance dali jeho přátelé se svými manželkami. Nakonec všichni vítěze doprovázeli s muzikou až k jeho domovu.

V mnohých vesnicích se v úterý tancovalo také o kozla. Kozlíka chasa uvázala k tanečnímu stromu. Pokud ještě neměl vlastní růžky, nasadili mu jiné a stárka jej ozdobila vyšívanou pokrývkou se stužkami. O kozla se obvykle soutěžilo v kuželkách, jindy v kostkách, místy se dokonce vydražoval. Vítěze si stárci uvedli do tanečního kola, dostalo se mu čestného tance se stárkou, fanfár a přípitku, ale také jmenování „stárkem ženatých mužů“. Podle vžitého pravidla však za tyto pocty musel dát k dobru několik soudků piva a muzikantům vyplatit zvláštní honorář. Za to ale mohl požádat o určitou náhradu. Kozel byl v závěru soutěže zabit, v Hrušovanech jej uvázali k vršku posvícenského stromu a odtud srazili dolů. Zabitý kozel byl nakonec ve speciální úpravě sněden na společné hostině v hospodě. Hry o kozla, v Dyjákovicích a Hevlíně o beránka, uvázaného u hodového stromu se místy udržely až do 20. let minulého století a v některých vsích přetrvaly dokonce déle než soutěžení o ozdobený klobouk. Těmto zábavným hrám však zjevně předcházelo rituální zabíjení obětních zvířat, kromě kozla a berana také kohouta, které máme na Znojemsku doloženo z německých obcí, ale i z mnohých českých vesnic na Moravskokrumlovsku, např. z Bohutic, Vevčic, Dobřínska či Trstěnic.

Oblíbeným cílem obyvatel města Znojma byl výletní hostinec a hody v rabštejnském údolí, které se tu konaly v neděli po svaté Anně (26. 7.). Ústřední a všemi očekávaný obřad se vždy konal nedaleko hostince Rabštýn pod Obří hlavou. Kohout byl za zvuků hudby přiveden k voru ozdobenému barevnými stužkami, praporky a jedlovými zelenými ratolestmi, kde byl i přivázán. Vor nato zakotvili doprostřed řeky Dyje a přítomní zájemci kohouta ubíjeli zakoupenými kameny. Vítězný vrhač byl odměněn obojkem na kozla. Rituální ubíjení kohouta se pod Hradištěm sv. Hypolita udrželo až do sklonku 19. století. Jde přitom o zvyk jedinečný, který máme v této podobě doložen pouze ve Znojmě.

V úterní noci, popř. až ve středu ráno, byly hody pochovávány podobně jako i masopust. Obvykle se mládenci pochodem a za doprovodu muzikantů odebrali za vesnici, kde zakopali rozbité sklenice. V Břežanech přidávali do hrobu své hodové kytky zvané „Irtensträusschen“ a muzika jim k tomu dokonce zahrála i smuteční pochod. Ve Valtrovicích chasa na trakaři odvážela soudek piva, který mládenci narazili a do vykopané jámy za vesnicí vhodili naplněnou sklenici. To vše opět za doprovodu smutečního pochodu. V Hraběticích hodovníci za hlučného štkaní hodili do jámy poslední mince a vše polili vínem. V Konicích se tak dělo za dlouhých fanfár na skalnaté vyvýšenině nedaleko obce zvané německy „Feuerberg“. Někdy se však hodování protáhlo a následující neděli se slavil tzv. „Nachkirtag“. Tato obdoba moravského „mladého posvícení“ přišla obvykle na řadu jen tehdy, když měla chasa při vyúčtování přebytek peněz, které bylo nutno propít. Hody se pak pohřbívaly až tohoto dne. Spotřebu vína stárek s hostinským zaznamenávali po celé hody na tzv. rabuši čili „Robisch“ nebo dlouze „Robischholz“, počítací holi ozdobené pestrou stuhou. Ta později ztratila svůj původní význam a stala se spíše hodnostním znakem stárka.

V dalších obdobích byly hody pořádány na několika stranách obce zároveň, a to podle příslušnosti mládenců k určitému hostinci. Šlo o běžný obyčej především ve velkých obcích, které se tradičně dělily do dvou či více částí. Později se však prosazovala také hlediska společenská i názorové a politické postoje. Po vzniku samostatného Československa se ve smíšených obcích někdy držely hody české i německé. Po první světové válce se podobně jako v českých obcích stalo tradicí pokládat v průběhu posvícení věnce k pomníku padlých vojínů. S nárůstem německého nacionalismu se v mnohých příhraničních vsích začalo zavádět s praporem, který býval často v barvách německé trikolóry, popř. již neexistujícího rakousko-uherského císařství.

Několik slov na závěr

Oslavy hodů mají zjevně velmi dávné kořeny, které pravděpodobně sahají mnohem dále než jen ke svátkům prvních křesťanů. Pokud se pokusíme pochopit, na který předkřesťanský svátek církevní slavnost posvěcení kostela bezprostředně navázala, poslouží nám jako první vodítko doba, kdy se hodové oslavy obyčejně konaly. Řekli jsme si, že tomu nejčastěji bývalo po žních, kdy byly sýpky plné, a dovolovaly tak hospodářům připravit nákladné a okázalé hostiny nejen pro rodinu, ale i pro všechny příbuzné, kteří k této příležitosti přicházeli zblízka i zdaleka. Je zřejmé, že posvícení převzala některé prvky starého rodového svátku. Posvícení lze podle některých badatelů ztotožnit se staroslovanským svátkem Rožanic, tedy Lady a její dcery Lelju, bohyní jarní znovuzrozené přírody,

Slovanská bohyně Lada, první Rožanice. Kresba současného ruského volchva a umělce Veleslava

jarních zemědělských prací, plodnosti, lásky a manželství, a také se svátkem další slovanské bohyně Mokoš vládnoucí především nad úrodou, rodinným krbem a lidským osudem. Původní termín hodových obyčejů lze díky těchto názorů navíc spojit s podzimní rovnodenností, kdy byl uctíván rovněž tajemstvím opředený Rod, jenž bývá považován za božstvo zrodu, stvořitele vesmíru, a strážce lidského osudu, který stál na samém vrcholu slovanského panteonu obdobně jako jeho ženský protějšek Rožanice.

Pokud však zajdeme dále a pozorně prostudujeme podzimní výroční obyčeje jednotlivých slovansky hovořících národů, dojdeme k poměrně překvapivému závěru, že se až příliš nápadně podobají. V průběhu hodů zachycených národopisnými pracovníky během 19. a 20. století navíc nalezneme i mnohé shodné rysy s posvícením v dalších evropských zemích. Můžeme tedy předpokládat, že církevní svátek posvěcení kostela skutečně nepřímo navázal na předkřesťanské oslavy rodu a rodiny, ale také sklizně úrody. Tyto svátky pořádala obec každým rokem na samém konci léta, kdy pro rolníka nastal čas bilancovat a zároveň přivítat blížící se podzim. Takovéto rodové oslavy stály na přelomu dvou ročních období. Lidé nejenže děkovali za úrodu, ale snažili se zajistit i dobrou sklizeň a dostatek hojnosti v příštím hospodářském roce. K tomu jim pomáhaly i různé magické praktiky, k nimž mimo jiné patřily také bohaté obřadní hostiny pořádané společným úsilím obyvatel celé obce.

Tento svátek se snad původně konal v době podzimní rovnodennosti a patřil ke čtyřem největším a přelomovým svátkům celého obřadního roku. S počátky podzimu opouštěla božstva vládnoucí jarnímu a letnímu období svět lidí a odcházela do ráje, kde podle bájí přebývala a odpočívala až do počátku nadcházejícího zemědělského roku. Rolníci jim proto děkovali za sklizeň a přinášeli jim prvotiny úrody. Tím jim nejenže vyjadřovali své díky, ale také doufali, že si zajistí jejich přízeň. Kromě Roda a Rožanic venkované přinášeli dary rovněž Mokoši zosobňující Matku Zemi a zřejmě uctívali i Velesa, boha vládnoucího nad úrodou polí, bohatstvím, ale také podsvětím. Snad proto se nikdy nezapomínalo ani na duše předků, které se za své pozemské děti mohly u božstev přimlouvat, a působit tak přímo i na úrodu následující sklizně. V tyto dny se celá obec veselila, zpívaly se písně, hrály se hry a pořádaly bohaté hostiny, během nichž byl na počest bohů obřadně poražen také kozel či beran a podříznut k tomu vybraný kohout. Během takových slavností hrála důležitou úlohu především mládež, budoucí pokolení celého rodu. Mládenci a děvčata nejenže děkovali svým rodičům za to, že je vychovali a pečovali o ně až do jejich dospělosti, ale v prvé řadě se chtěli ukázat před celou obcí v nové roli. Vždyť právě oni měli v brzké době převzít hospodářství a na svá bedra uložit závažné povinnosti, s nimiž se alespoň na čas seznamovali právě o podzimních hodech, kdy jim podle dávných rodových zvyků „právo“ nad obcí patřilo.

Mokoš, slovanská bohyně země vládnoucí rovněž nad lidským osudem a rodinným krbem i štěstím. Kresba současného umělce, autor neznámý

10. Vinařské zvyky a obyčeje

Zarážení hory – obnovená tradice v obcích okolo Znojma, 2010

Vinaři z jihu Moravy i z Dolního Rakouska se po celá staletí řídili stejnými právy a povinnostmi, a tak není divu, že jsou obdobné i některé jejich zvyky a obyčeje, které se ve vinařských obcích udržely mnohdy až do současnosti.

Oblíbeným patronem vína, vinohradů a vinařů byl zejména **Svatý Urban** (25. 5.), kterého uctívali především na Moravě, kam se jeho kult patrně dostal z Dolního Rakouska. Všude, kde se pěstovalo víno, patřil tento svátek k významným dnům a znamenal přelom ve vinařově roku. Vinaři pili ve svých sklepech víno na jeho počest a se zapálenými svěcenými svíčkami také obcházeli celou podzemní část sklepení.

K těm nejosobitějším vinařským obyčejům patří v prvé řadě **zarážení hory**. Dělo se tak před svátky Nanebevzetí Panny Marie (15. 8.), nebo před Narozením Panny Marie (8. 9.), tedy v období mezi polovinou srpna a polovinou září, kdy dozrávaly hrozny. Název „hora“ označuje vinohrady ležící v jedné trati a přeneseně i znamení (v německých příhraničních obcích se těmto vysokým hotařským tyčím říkalo „Hüterstangen“ nebo krajově „Hüaterstongan“) ukazující, že je vinohrad uzavřen a nesmí se do něj vstupovat. Na „horu“, obyčejně vysokou borovou tyč, na Znojemsku upevňovali větrné kolo, jehož hluk odháněl špačky, a křesťanské symboly kříže se žebříkem, na jehož spodní části byly přibity kleště s kladivem a po straně holubice. Na „horu“ se však připevňovaly také kytice z čarovných bylin, zejména černobýlu, pelyňku, třezalky a bodláku, a rovněž slaměný vích, prastaré znamení zákazu. „Hora“ měla celý vinohrad v době jeho zrání chránit proti bouřím, krupobití nebo před řáděním čarodějnic a dalších zlých mocností. V některých oblastech Moravy, ke kterým patřilo i Znojemsko, tento zvyk doprovázela také zábavná střelba do terčů či do klobouků vyhozených do vzduchu. Tato zvyklost přišla na moravské území z Dolního Rakouska, kde bylo střílení ve vinohradech, původně svatodušní obyčej, rozšířeno již mnohem dříve. Samozřejmě, že se střelbou plašili i ptáci chtiví zralých hroznů a hluk měl dle pověrečných představ zahnát rovněž nečisté síly. Po zarážení „hory“, které se dělo za účasti starosty, následovala obvykle hostina na obecní útraty. Kromě „hory“ vinohrady hlídali také strážní zvaní hotaři, kteří zůstávali po celou dobu zrání hroznů v dočasných přístřešcích, např. na Moravskokrumlovsku slaměných, postavených přímo ve vinici. Za svou celodenní službu byli odměňováni vínem i penězi, v některých obcích jim každý z majitelů vinohradu přichystal též sváteční oběd.

Celoroční úsilí vinařů vrcholí **vinobraním**, které se na jihu Moravy koná zpravidla v době od poloviny září do počátku listopadu. Tehdy se práce přesouvá z vinic do sklepů, kde se hrozny zpracovávají na víno. Pod termínem vinobraní se však skrývá také slavnost pořádaná po ukončení sběru vinné révy, obvykle v průběhu září či počátkem října. V příhraničních vinohradnických obcích jej máme doloženo počátkem 20. století jako slavnost řízenou různými spolky nebo společenskými organizacemi, nejčastěji hasiči ve vyzdobeném hostinci. Původ těchto slavností je ovšem starší a vychází z panského prostředí za poddanských časů, kdy byly pro vrchnost průvody s odevzdáváním prvních hroznů záležitostí reprezentace.

Ke specifickým vinařským obyčejům Dolního Rakouska patří ty, při nichž se především

Sběr hroznů na Znojemsku, 2013

Podzimní vinice na Znojemsku, 2013

v období vinobraní objevuje tzv. **„vinohradní koza“** či **„vinohradní kozel“** (v místním německém dialektu „Weinbagoass“ či „Weinberbock“), ochránci hroznů a vinohradu. Jde především o zvláštní sklizňové úkony charakteristické ponecháváním hroznů na dobrém plodném keři nalézajícím se obyčejně na konci vinice. Z území Dolních Rakous tento zvyk postupně pronikal i do některých německých vinařských obcí na jihu Moravy, na Znojemsku jej máme prokazatelně doložen z Vrbovce a z Valtrovic. Vinohradního kozla představovala dřevěná koza ozdobená hrozny, ovocem, kvítím a břečťanem, která měla do domu přinášet štěstí a zdraví. Sloužila rovněž jako dar dobrým přátelům a váženým lidem. Ti si na ovoci pochutnali a dřevěnou kostru následně navraceli dárci. Chasníci ji přinášeli i hostinskému, který se jim odměnil vědrem vína a ostrým gulášem. Ve starších dobách badatelé tento zvyk ztotožňovali s Dionýsovým kultem nebo se zvířecími démony. Ponechávání hroznů na vinici má však spíše vztah k některým dožínkovým a koledním obyčejům známým z německého i slovanského prostředí, při nichž kozel nebo koza často vystupují jako nositelé plodnosti a blahobytu.

Ve vinařských obcích se nové víno ochutnávalo čili „křtilo“ hlavně na svátek **svatého Martina** (11. 11.). V samotném Znojmě ale víno poprvé ochutnávali spíše až na svátek patronky města **svaté Lucie** (13. 12.). V bývalé radniční kapli se u jejího oltáře sloužila mše a po ní pokračovaly dlouho do noci bujaré oslavy v radničním sklepě. Naposledy tak místní radní mladé víno "ochutnávali" v roce 1779. Slavnosti následně zanikly v období josefínských reforem (1780–1790) a do dnešních dnů se nám nezachovala ani svatolucijská kaple. O svátku **svatého Jana Evangelisty** (27. 12.) se v kostelech víno světilo.

V našem kraji byli uctíváni i někteří **vinařští patroni**. Ve Znojmě to byl sv. Urban, oblíbený byl však i sv. Vincenc, sv. Vavřinec, sv. Roch a v obci Jaroslavice sv. Donát, jehož socha byla postavena v roce 1737. Kult světců postupoval na naše území ze západní Evropy, pravděpodobně z dolnorakouského prostředí. V době zrání hroznů ženy zdobily sochy světců květinami a révovými listy. V uctívání svatých se tedy dochovaly stopy předkřesťanských obyčejů obdobných těm o dožínkách. Staleté zkušenosti vinařů jsou uchovány taktéž v drobném slovesném folklóru, především v pranostikách, příslovích, pořekadlech a rčeních. Vinná réva vystupuje rovněž v lidovém léčitelství, např. její listy se přikládaly na křečové žíly, révová šťáva sloužila k hojení ran a hroznová jádra prý byla jedinečným omlazovacím prostředkem.

Sv. Donát u kaple sv. Jana Nepomuckého v Rešicích, 2009

11. Podzim

Lízačky: V minulosti se švestková povidla vařila doma, a to zvláště tehdy, pokud se na podzim urodilo dostatečné množství „kadlátek“. Ve zvláštní kůlně byl u ohniště zazděn černý hrnec, někdy dokonce dva vedle sebe, kde se švestky rozvařily a míchaly až do zhoustnutí. Během vaření se protíraly hliněným cedníkem pomocí malého březového košťátka, takže v sítě nakonec zůstaly jen holé pecky. Proceděná kaše byla známa mj. právě jako „lízačka“. To vše se dálo za veselé asistence mládeže ve dne v noci, často i několik po sobě jdoucích dní. Děvčata a mládenci se na „lízačky“, jak se nočnímu vaření povidel říkalo, velmi těšili. Dívky, které nad hrnci s povidlím stály bez přestání téměř celičký den, zvaly místní mladíky, aby jim přišli „pomuct mišat“. Chlapci samozřejmě po večerech ochotně přicházeli. Za svou pomoc mohli totiž nejen ochutnat sladká povidla, ale často dostali od dívky také po hubičce. Není divu, že se po takovém společném vaření povidel mnohdy zrodily lásky, které mladým vydržely po celý život.

Svátek Všech svatých býval často posledním dnem, kdy se pracovalo mimo dům. Vesničané opravovali hroby, pletli věnce, na hřbitově zapálili svíčky, pomodlili se za zemřelé. Poté již venkov skutečně ztichl a nad krajem rozprostřela svůj tajemný závoj blížící se zima. Ke **Svátku Všech svatých** (1. 11.) a **Dušiček** (2. 11.) však bylo zvykem péct pečivo zvláštních tvarů a názvů, které souviselo s kultem mrtvých. Tomuto pečivu se v horáckých obcích říkalo dušičky, jinde bylo známo i jako kosti. Původně se peklo hlavně pro účastníky obchůzek, žebráky a děti, kteří si pro ně chodili od domu k domu. Podle staré víry se takovým pečivem vykupovaly duše zemřelých z očistce. Ani v jedné z českých obcí na Znojemsku však dětské obchůzky na Vše svaté nebo na Dušičky doloženy nemáme. Zato u Němců děti navštěvovaly kmotry a prarodiče, aby naplnily své šátky svázané do uzlu pletýnkami, ovocem, především jablky a hruškami, ale i jinými pamlsky. Před dveřmi statků se však objevovaly i děti z chudých rodin. Toto dušičkové pečivo známé jako „Heiligenstrietzel“ či „Halengstritzl“, které se peklo ještě v raném novověku, se jedlo také na snídani, přicházel si pro něj obecní pastýř a obdarovávali jím místní chudé. Zvlášť velkou pletýnku přinášely matky kmotrám svých dětí. V hostincích muži o pletýnky, které zakoupil hostinský u pekaře, dokonce hráli v kostky. Vyhrané pečivo, ozdobené např. v Šanově modrou a růžovou stuhou, se jako dárek přinášelo domů manželkám a dětem, mládenci nezapomínali na své vyvolené. Bez pletýnky se domů nesměl vrátit nikdo, a pokud ji muž prohrál, musel si ji alespoň koupit. V dřívějších dobách se vedle „Heiligenstrietzeln“ pekly také speciální chleby, které se po setmění na Vše svaté pokládaly do okna pro dušičky v očistci, jež se v noci před svým návratem navracely do rodného domu. Ještě při pečení hospodyně nezapomněla vhodit kousek

Podzim bez martinské husy si neuměli představit ani ve Vedrovicích, 30. léta 20. století

těsta do ohně, prý aby dušičkám v očistci ulehčila. Obdobná tradice je doložena nejen v českém a rakouském prostředí, ale prakticky po celé Evropě. Jde ruku v ruce s prastarou vírou, podle níž se v určité dny roku navracejí na zem duše zemřelých, které navštěvují i své bývalé domovy a žijící příbuzné. K těmto hraničním dnům patřil také předěl letní a zimní polovice roku, tj. října a listopadu.

V českých obcích děti prosívaly o rohlík až na **svatého Martina** (11. 11.). Martinské rohlíky, jimž se říkalo též podkovy, se obvykle nadívaly povidly, ale i mákem či ořechy, na Horácku mrkví, a pekly se z téhož těsta jako buchty. Tvar podkovy má zjevně spojitost s pasáky dobytka, jehož rohy údajně napodobovaly a v některých obcích na severu okresu, např. v Rybníkách, se k martinskému posvícení pečou dodnes. Dalším tradičním pokrmem tohoto dne je rovněž proslavená martinská husa, s pomocí jejíž kobylky se dříve dokonce věštilo. Když byla prsní kůstka bílá, mělo být hodně sněhu. Byla-li namodralá, očekávala se sněžná, ale mírná zima. Pokud byla modrá, zima měla být deštivá. Místy si všímali i toho, jakým způsobem byla zbarvena. Když byla tmavší vpředu, měla být tuhá zima před Vánocemi, byla-li zbarvena vzadu, po Vánocích, a pokud celá, očekávali tuhou

Martinské podkovy

První sníh u Blížkovic, 2013

zimu před svátky i po nich. Blána z martinské husy se považovala za lék proti omrzlinám, a proto si ji vesničané v zimě často vkládali do bot. Svatomartinský svátek také uzavíral hospodářský rok: byli vypláceni obecní služební, zvláště pastýři a při této příležitosti se pořádaly obecní hromady, tj. obdoby současných schůzí obecního zastupitelstva, provázené v některých obcích okázalými hostinami a pitkami. Tento den však stál také na počátku tzv. předzimy a o martinských chladnech hovoří i všeobecně známá pranostika o svatém Martinovi přijíždějícím na bílém koni. Na svátek svatého Martina ovšem rohlíky z kynutého těsta, kterým se říkalo „Martini Hörnler“ či „Martinihörndl“, pekly také hospodyně německé. Na slavnostním stole nechyběla ani zde pečená husa plněná jablky a vinaři ochutnávali též nové víno. Ochutnávání ve sklepě provázené veselím a hodováním se říkalo „Martiniloben“. Docházelo k němu zřejmě i v českých vinařských obcích, ale starší doklady o něm naneštěstí chybí. K tomuto obyčeji si lukovští mládenci přidali také ochutnávání ovoce, pro nějž si za soumraku chodili do zahrad po celé vsi. Jelikož šlo o vžitou tradici, hospodáři ony večerní návštěvy s úsměvem tolerovali.

U Hostimě, 2012

12. Období adventu

Štědrý večer byl nejen vyvrcholením adventu, ale také lidové obřadnosti zimního období. Kromě něj však nejtemnější dny celého roku doprovázely i další, dnes často zcela zapomenuté, tradice.

Advent (z latinského „adventus“, tj. příchod), je vlastně předvánoční období, které začíná první neděli po 26. 11. a zahrnuje celkem čtyři adventní neděle. V křesťanské tradici jde od 6. století o dobu příprav k náležité oslavě Kristova narození, což pro běžného člověka znamenalo půst, střídmost v odívání, zákaz tanečních zábav, hlučných svateb, častější modlitby a návštěvy bohoslužeb. Prostý lid tento čas vnímal jako konec roku s nejkratšími dny a nejdelšími večery, kdy se kvůli úspoře za světlo a teplo, ale i z přirozené potřeby sdružování scházel ke společnému předení, draní peří, besedám. Šlo o čas věšteb zahalený tajemstvím, období obřadních obchůzek barborek, lucek a Mikulášů, o nichž vypráví i tato kapitola.

Po první adventní neděli bývaly konány ranní mše, tzv. roráty, které začínaly již od šesté hodiny, a proto se na ně chodívalo s lucernami. Po večerech se však lidé setkávali i doma. **Besedy**, tj. odpolední a večerní návštěvy, při nichž se besedovalo, na Znojemsku koncem 19. století již docela ustaly a lidé se příležitostně scházeli už jen u **předení lnu**, častěji však při **draní peří**. Malé děti s napětím poslouchaly pohádky a příběhy o strašidlech a zázracích, hrály se hry, zpívalo se a četlo z lidových kalendářů. Dračky a přástky zpočátku provázel svit loučí a svíček, později malých olejových lampiček, které nakonec nahradily petrolejové lampy. K přástkám a draní peří se ženy scházívaly ještě odpoledne. Jestliže začaly s prací dříve, u velkostatkářů dostávaly na talíř knedlík se zelím a maso, nebo buchty velké jako cihla, ve mlýně např. velký krajíc chleba s dírou zacpanou medem. Všechna tato jídla byla pro chudé ženy hotovou událostí, a tak není divu, že se dračky a přadleny lakomým hospodyním široce vyhýbaly.

Z draní peří ve Vedrovicích, 80. léta 20. století

Když se sešly později, draly obvykle do deseti večer a před odchodem jim hospodyně připravila drobné pohoštění. Na velký talíř nabrala uvařené sušené ovoce nebo jablka s chlebem, ke kávě nebo čaji přichystala buchtu či chléb. Babičkám dávaly pro zahřátí na cestu domů do čaje také slivovici. Na zakončení práce se v domě vystrojily „dódyrke“, německy „Federhahn“, tj. doderná. Ke kávě nebo čaji se slivovicí se napekly buchty a bábovky, které později vystřídaly různé cukrovinky. Poněvadž šlo o večerní pohoštění, maso se obyčejně nepodávalo, zato se pro lepší náladu pily sladké, čili „babské“ likéry. Pak se již jen zpívalo a tančilo, přičemž děvčata musela být veselá a výskat, aby měly husy hodně peří i v následujícím roce. Aby se husy dařily, děti ze Sumrakova (okres Jindřichův Hradec) na rozcestí rozhazovaly pápěrky. Draní peří a hostina přichystaná k jeho závěru probíhala obdobným způsobem i v německém prostředí.

V zimě ovšem nepracovaly pouze ženy. I muži své povinnosti přesunuli z polí do vytopené domácnosti. Tkalo se, vyráběly se košíky i drobné předměty ze slámy, nastal čas opravit zemědělské náčiní a přichystat se na jaro.

Svatá Kateřina (25. 11.) byla velmi oblíbenou světicí, což potvrzuje množství jejích patronací. Její svátek se nachází na přelomu liturgického kalendáře, ale i na počátku zimního období. V lidové tradici šlo o první z řady zimních osudových dní, platil zákaz předení. O spojitosti svátku sv. Kateřiny se zimou svědčí také pranostiky: „Na svatou Kateřinu zalezeme pod peřinu“, „Svatá Kateřina přichází bíle oděná“. Blížilo se adventní období, a svátek sv. Kateřiny byl tou vůbec poslední možností roku uspořádat taneční zábavu, kterou v českém prostředí organizovaly převážně ženy. Na Horácku po jejím ukončení dokonce „pochovávali basu“. Obřad se podobal tomu masopustnímu a býval veselý, obzvláště na Novoměstsku. Také v německém prostředí se poslední taneční zábava konala v neděli před svátkem sv. Kateřiny. Všem Kateřinám „vyhrávaly“ před domem na pokličky malé děti, za což byly podarovány drobnými penízky. Jinde ovšem za poslední tancovačku roku platila již zábava cecilská. Na den sv. Cecilie (22. 11.), patronky muzikantů, se před svým zánikem scházeli k výročnímu shromáždění členové literáckých, zpěváckých a hudebních bratrstev.

Svatý Ondřej (30. 11.) byl jedním z dvanácti apoštolů Ježíšovy družiny. Po své mučednické smrti se stal patronem např. rybářů a o přímluvu byl žádán také v otázkách sňatku. V lidovém prostředí je noc před svátkem sv. Ondřeje další z řady zmíněných osudových nocí předvánočního období a po Štědrém dnu jde o druhý nejfrekventovanější věštebný den celého roku. Praktiky směřovaly k milostným a manželským problémům, ale též k předpovědím povětrnosti, zdraví a úmrtí. Různé zvyky – od lití olova, třesení plotem nebo stromem, klepání na kurník, počítání polínek či třísek, házení střevícem až po odkrývání hrnečků se symbolickým obsahem – se s místními obměnami obecně objevují mezi českým i německým etnikem. V tom asi nejznámějším obyčeji byl kladen důraz na význam snu ondřejské noci, s jehož pomocí mohla dívka po celodenním půstu odhalit svého budoucího partnera. Také na Horácku a Podhorácku se na sv. Ondřeje dívky postily, aby se jim ve snu zjevil jejich nastávající. Pořádaly se rovněž obecní hromady, při nichž byl odměňován pastýř a sjednávala se s ním smlouva na další rok. Páslo se totiž až do Ondřeje, obvykle se však končilo již dříve. Později se z těchto hromad staly hromady účetní, tzv. „ondřejské sypání obilí“, při nichž sedláci vybírali peníze i domácí produkty od chalupníků a podruhů za to, že mohli pást na jejich pozemcích. Při setkáních se v bohatších obcích hodovalo, k čemuž se někdy připojovaly i ženy. Ty si však obyčejně vystrojily hostinu vlastní, na Velkomeziříčsku známou jako „hospodyňský bál“. Častěji však obecní hromady spadaly k dřívějšímu svátku sv. Martina, o němž již byla řeč dříve. Ondřejská noc byla časem zázraků a milostného hádání také v německém Podyjí a Dolním Rakousku.

Klidné postní období naplněné rozjímáním a návštěvami ranních rorátů zpestřovaly různé obchůzky tajemných maskovaných bytostí.

O svátku sv. Barbory utržené větvičky (barborky) rozkvetly na Štědrý den

Svatá Barbora (4. 12.) je v lidovém prostředí známa především díky věštění na vdavky, budoucí život a splnění jiného přání v příštím roce pomocí třešňových, višňových, trnkových, švestkových nebo i hruškových větviček, tzv. barborek. Jde ovšem také o zahajovací den dlouhé řady adventních obchůzek, jejichž původ spadá až k oslavám zimního slunovratu, pro nějž bylo charakteristickým znakem převlékání se do různých lidských i zvířecích podob. Na Znojemsku máme obchůzky spojené se svátkem sv. Barbory bezpečně doloženy pouze na Moravskokrumlovsku a Vranovsku s přesahem na Moravskobudějovicko a Jemnicko, vždy pouze v českých osadách. Na Moravskokrumlovsku chodívala žena přestrojená za barborku s metlou či štětkou, která strašila děti, dívala se na přízi a odměňovala nebo trestala. Obvykle byla celá v bílém, hlavu měla zahalenou a k tomu chodila ještě v bílých punčochách. Když vstoupila, nemluvila, ani nepozdravila a v rohu u dveří začala líčit. To postupně zopakovala ve všech koutech místnosti. Mlčky také odešla. Na rozloučenou jen všem podala ruku, děti neobdarovávala, a když jim něco dala, rozhodně je to nepotěšilo. Místo očekávané nadílky totiž dostávaly pouze brambory, nakrájenou řepu a uhlí. Jindy přicházela s husí peroutkou

a tou smejčila za almarami, pod všemi obrázky a vytírala pavučinky, což bylo nemilé především hospodyním. Na Žďársku barborku představovala dívka oblečená do bílého, na hlavě měla plachetku a tvář zamoučenou. Po vstupu do světnice, zabručela: „Muli se! Muli!“ Kdo by se nepomodlil, tomu našvihala prutem.

Zmíníme se však ještě o zvyku nejznámějším, který byl i u nás široce rozšířen a objevoval se hned v několika variantách. Na Moravskobudějovicku dívky např. nařezaly tolik roubů, kolik měly přání. Když větvičky vypučely do Božího hodu vánočního, měla se přání vyplnit. Jednotlivá přání děvčata vyslovovala při namáčení proutků do vody, čemuž ovšem nesměl být nikdo přítomen. Jinak by se věštba nevyplnila. Na Horácku hospodář nařezal tolik větviček, kolik bylo členů domácnosti. Komu do Štědrého dne větvička nerozkvetla, ten měl do roka zemřít. Pokud větvičky vykvetly do Vánoc, děvče, které je utrhlo, se mělo příštího roku provdat. Ve Vrbovci se kromě větviček ovocných stromů řezaly také výhonky vinné révy. Ty se daly do vázy, a pokud se zazelenaly před Vánocemi, hospodář mohl očekávat příznivý rok. „Barborkami“ byli rovněž obdarováváni blízcí přátelé a rodinní příslušníci. Místy rozkvetlé větvičky umístěné na slavnostním stole nahrazovaly vánoční stromek. Pomocí rozkvetlých větviček se věštilo též v Dolním Rakousku.

Svatý Mikuláš (6. 12.) byl biskupem z maloasijské Myry a v celé Evropě patří již od středověku k těm vůbec nejuctívanějším a nejoslavovanějším křesťanským světcům. Jeho široký patronát vychází zřejmě z početných středověkých legend, v nichž vystupuje jako ochránce námořníků, rybářů, mlynářů, obchodníků, rolníků, pastýřů, chudých a pronásledovaných, ale také dětí a školní mládeže. Je rovněž považován za strůjce manželského štěstí a požehnání. V lidové tradici je tento světec spojován především s mikulášskými obchůzkami maškar, které se konají v předvečer jeho svátku (5. 12.) a máme je doloženy ještě (protože o výročních obchůzkových obyčejích tak staré zprávy obvykle dochovány nemáme, výjimkou je snad pouze mrskut, štědrovečerní hádání a vynášení smrti) ze 16. století. Počátky těchto obchůzek někteří badatelé hledají v chlapecké biskupské kolední hře patřící do kategorie středověkých svátků bláznů, která se však svého času předváděla pouze od sv. Štěpána do Tří králů. Jindy se učenci přiklánějí spíše ke kořenům vycházejícím z tzv. rytířstva sv. Mikuláše, okázalých jízd učitelů a žáků tehdejších škol, které ve středověku vznikaly především poblíž chrámů tomuto světci zasvěcených. Uvedené chrámové a městské zvyklosti se nakonec měly dostat na vesnici v nám dobře známé, „pokroucené“ podobě. Ovšem blíže pravdy jsou spíše ti, kteří původ mikulášského výročního obyčeje přiřazují k dalším z řady obchůzek předvánočního obřadního cyklu, přičemž nepopírají ani pozdější vlivy městského prostředí na jejich současný vzhled.

Mikulášská besídka v Hlubokých Mašůvkách, 2013

Je tak dosti pravděpodobné, že i sv. Mikuláš nahradil některou z tajemných bytostí obcházejících krajinou v období dlouhých zimních večerů, čemuž nasvědčují i některé masky z jeho doprovodu, především koník a smrt, ale také čert, jenž pravděpodobně zaměnil původního medvěda. V tomto ohledu je pozoruhodná hlavně skutečnost, že sv. Mikuláš nahrazuje v průběhu christianizačního procesu význačné božstvo starých Slovanů Velesa. Veles, bůh s výraznou hospodářskou funkcí, ochránce stád, vlastnictví a společenského řádu, božstvo moudrosti a umění, lesní hospodář objevující se v podobě medvěda a strážce podsvětí, byl mj. ponejvíce uctíván v období zimního slunovratu a dvanácti dnů, které jej následovaly.

Po osadách a domech se s Mikuláši chodilo rovněž na Znojemsku. Na Moravskokrumlovsku obcházel po dědinách přestrojený Mikuláš s čertem a andělem a dětem nakládal ořechy, jablíčka, cukroví, pečivo a výjimečně také fíky a svatojánský chléb, zatímco jeho čertovský doprovod strašil malé děti. Mikuláš vyžadoval, aby se děti modlily, přednášely básničky nebo zpívaly, někdy je dokonce zkoušel z běžné školní výuky. Byl oděn v bílých sukních, měl bílé rukavice, bílý vous, čepici se zlatým křížem a hvězdami, od ramen dolů mu visel svatý „národně vyšívaný“ ručník. V okolí Moravských Budějovic chodil Mikuláš s Babou a Dítětem. Baba nesla v jedné ruce košík s otrubami a ve druhé držela koště. Za ní klusala koza: dva převlečení výrostci. Baba strkala koze hlavu do otrub a ta jí přitom trkala. Dítě byla loutka potvorného vzezření a nesli ji pastýři, za nimiž chrastili řetězy čerti.

V německých obcích našeho regionu dávaly děti v předvečer svátku sv. Mikuláše (St. Nikolaus) na okno vyčištěné botky, aby jim je Nikolo (také Niklo) naplnil ořechy, sušenými švestkami, bonbóny, cukrovím, jablky a pečivem z kynutého těsta ve tvaru Krampuse, dolnorakouského pojmenování čertovského průvodce tohoto světce. Neposlušné a nepořádné děti však ve svých botkách našli uhlí, bramboru, proutek z koštěte nebo proutek ovázaný červenou stuhou. Šlo o častější formu mikulášské nadílky. Maskovaný Mikuláš, který se rodičů vyptával na chování jejich dětí, se objevoval jen zřídka. V takovém případě do některých rodin přicházeli na pozvání přestrojení příbuzní, sousedé či místní mládenci. Šlo o Nikola s dlouhou bradou, který se objevoval sám, jindy v doprovodu čerta s pytlem na zádech, jenž chrastil řetězem, skákal a hrozil přihlížejícím metlou. Na Jaroslavicku čert ještě dětem vyhrožoval, že je do pytle strčí a odnese do pekla. Němečtí badatelé původ těchto obchůzek často hledali v germánské mytologii, přičemž Mikuláše ztotožňovali s Wotanem (Ódinem) a Krampuse se lstivým Lokim.

Na Horácku a v dalších podhorácких regionech obcházel Mikuláš někde sám, jindy s čertem, nebo s čertem a andělem, někdy chodili čerti dva, na Bystřicku dokonce tři v doprovodu masky smrti. Mikuláš při vstupu do světnice zabručel: „Muli se! Muli!“ Kdo se i přesto modlit nechtěl, byl potrestán. Čerti, kteří ještě před počátkem obchůzky zarazili do zamrzlého rybníka kůl, vyvlekli odvážlivce na ulici, přivázali ho k tomuto kůlu a drželi ho tam tak dlouho, dokud se nepomodlil. O takovémto nešťastníkovi se říkávalo, že „tančí jako pohan na ledě“. Na Velkomeziříčsku čert neposedy vyplácel pověříslem nad prosekanou dírou v ledu, a když to nepomáhalo, ponořil je do ledové vody. Na Dačicku býval průvod maškar ještě početnější, obvykle jej však tvořil pouze Mikuláš, čert a koza, která měla hlavu z jednoho cípu prostěradla vycpaného senem a rohy z dřevěných vidlic na vytřásání slámy. Těchto vidlic se „koza“ pod prostěradlem přidržovala a s jejich pomocí i skákala.

Valašské létání čertů ve znojemské tradici: Malebná vesnička Bantice, ležící 12 km od Znojma, se počátkem prosince stává rájem tajemných bytostí. Od 1. do 3. 12. zde totiž létají malí čertíci následovaní 4. 12. vzrostlými čerty a v předvečer svátku sv. Mikuláše dokonce celým průvodem masek. Létání čertů je pro jih Moravy netypický. V Banticích se však po druhé světové válce usadili přistěhovalci z Valašska, a to především z obcí Francova Lhota a Valašská Senice nacházejících se na jihu tohoto národopisného regionu, a ti si z původního domova přinesli i zmíněný nádherný lidový obyčej. Obdobné obchůzky se však konají i v další obci Znojemska s valašským osídlením, v Pravicích. Ve dnech 4. až 6. prosince se po zdejších ulicích prohánějí čerti s krticemi (barborkami), které každoročně svými strašlivými maskami nahánějí hrůzu místním i přespolním dětem. Nakonec se k nim přidává sám sv. Mikuláš.

Svatomikulášské obchůzce se na Valašsku říkalo létání, účastnilo se jí hned několik masek a trvala vždy více dní. K maskovaným bytostem patřil kromě již zmíněných čertů také Mikuláš zvaný „Svatý“, dále smrt, koník a tzv. „nosič“. Doplňme ještě, že chybějící anděl je vývojově mladší záležitostí a do vesnických průvodů masek se snad pod vlivem městského prostředí dostává relativně nedávno, přičemž nahrazuje s největší pravděpodobností hrůzu budící masku smrti. Každá z výše uvedených masek dodržovala úzkostlivě mlčenlivost a projevovala se pouze pantomimicky, což potvrzuje starobylost celého obyčeje. Sám „Svatý“ na Valašsku ostatní masky spíše krotil a umravňoval. Čerti se odívali do kožešin a slámy, dávných symbolů plodnosti. Byli navíc vyzbrojeni ježčími kůžemi a trnovými haluzemi, kterými šlehali a bodali

Čerti v Morašicích, 2005

Létaní čertů ve Vedrovicích, 1938

přihlížející, zvláště děvčata. Ta se tomu ani příliš nebránila, jelikož "ježovina" byla prastarým nositelem zdraví a plodnosti. Zdá se, že čerti v pozdějším vývojovém období zimních obchůzek nahrazovali původního medvěda souvisejícího nejen s plodností, ale i s kultem mrtvých. Další maskou velkého významu byl kůň, kobyla čili kobylice, prastaré kultovní zvíře spojované dosti často s podsvětím i vánočními obřadními obchůzkami. Maska koníka byla společně se smrtí chápána jako ta nejdůležitější. Smrt, Smrtička či též Krtice a Krtička, původně démonická bytost, u Slovanů převážně ženské podstaty, se kdysi objevovala pouze v bílém odění. Její současná podoba kostlivce vychází zřejmě až ze středověké předlohy, a na venkov tedy přichází z městského prostředí. Nosič vybíral dary pro masky, v některých případech předem připravené drobné dárky rozdával. Zajímavostí je, že mimo jiné sbíral i oves, kterým přítomné pohazoval, čímž jim vlastně přál dostatek všeho dobrého v nadcházejícím roce.

Početí Panny Marie – Matička (8. 12.): Matičky byly bíle maskované ženské postavy, které v adventním období obcházely vesnické usedlosti v několika krajově odlišných termínech: nejčastěji v předvečer svátku sv. Mikuláše, jehož nadílku mnohdy suplovaly, ale rovněž v předvečer svátku Početí Panny Marie. Na Horácku a Podhorácku chodila dva dny po sv. Mikuláši, tedy v předvečer svátku Početí. Obcházela tam, kde chodil i Mikuláš, tj. na Moravskokrumlovsku a Bystřicku. V obcích, kde tradiční mikulášské obchůzky nebývaly, chodívala tzv. Mikulášova matička (Novoměstsko). Krumlovská Matička bývala bíle oblečená jako barborka, navíc ještě měla korunku podobnou té tříkrálové. Poté, co vstoupila do světnice, házela přítomným dětem „vincétle", tj. větrové bonbóny. Když je radostně sbíraly, šlehala je metličkou, přičemž polohlasem prozpěvovala: „Tululů! Tululů!"

Adventní obyčej **„hledání noclehu"** se objevuje v několika variantách zachycených po celé střední Evropě od Rakouska, přes severní Itálii až po Slovinsko. Převážně ženské obchůzky nesou zřetelný mariánský charakter a konají se po devět večerů před Narozením Ježíše Krista, jindy se táhnou celým adventem. O lidové pobožnosti „hledání noclehu" čili „Herbergsuchen", kterou máme doloženu také na Slovonicku a v řadě českých lokalit na Moravě, se dozvídáme rovněž z prostředí německého etnika na Znojemsku, konkrétně z obce Dyjákovičky. Ve druhé polovině adventu zdejší ženy každý večer přenášely z jedné domácnosti do druhé obraz sv. Rodiny. V domě u ozdobeného obrazu zpívaly a modlily se.

Souvislost jména **svaté Lucie** (13. 12.) s latinským lux (světlo) byla zřejmě příčinou, proč jí byl v 6. století přidělen svátek na den 13. prosince. Ten až do zavedení gregoriánského kalendáře v roce 1582 spadal k termínu zimního slunovratu, což dokládají i všeobecně známé pranostiky, např. „Svatá Lucie noci upije, ale dne nepřidá" a „Lucie ukazuje svou moc, dává nám nejdelší noc". Církev tímto rozhodnutím pravděpodobně zastínila kult tajuplné démonické bytosti, která v předkřesťanském období souvisela právě se slunovratem. U Slovanů vládlo nad smrtí, osudem, tajemnými čarami a zimním obdobím ženské božstvo známé jako Mara, Marena či Morana. Za povšimnutí stojí, že se v lidové tradici personifikovaná smrt i zima objevují v podobě bíle oděné ženské bytosti. Přestože příchod zimy v našem prostředí spojujeme se svátkem sv. Kateřiny („Svatá Kateřina přichází bíle oděná"), její moc kulminuje právě v období zimního slunovratu. V lidovém prostředí se sv. Lucie objevuje především jako ochránkyně před čarodějnicemi, což dokládají již prameny z počátku 17. století. Celá řada magických praktik tohoto dne je namířena právě proti škození čarodějnic na dobytku. Na Luciin den býval též zahajován dvanáctidenní cyklus předpovědí počasí na příští rok. Tím nejznámějším zvykem je ovšem obchůzková tradice maškar spojená s rituální očistou obydlí a dohledem nad dodržováním zákazů předení a pravidel půstu. Zákaz přástek zřejmě souvisel s původním kultem předků a s vírou v moc a mstu nadpřirozených sil v přechodovém období adventu.

Obdobné obyčeje máme doloženy také ze Znojemska, konkrétně z Vranovska s přesahem na Moravskobudějovicko, a z Moravskokrumlovska. Bližší údaje o jejich průběhu však obvykle chybí. Z okolí Moravských Budějovic pochází zprávy o lucce podobající se sv. Barboře. Byla bíle oblečená a měla zamoučený obličej. Zahalena byla v plachetce a v ruce držela peroutku z husího křídla. Vstupovala mlčky, ometla z obrazů prach, vyčistila police a skříně, učesala přítomné a mlčky zase odešla. Na Dačicku chodilo lucek více. Šlo o dívky oblečené do bílých šatů zdobených mašličkami a s obličeji od mouky. Nosily vařečky a ve staveních tančily. Při tanci přitom klepaly vařečkami o sebe. Kdo se jim smál, toho píchly. Na Novoměstsku se nesmělo drát a příst. Kdo si dal pozor, viděl sv. Lucii, jak jde vesnicí, v ruce třímá vařečku, kopist, vřeteno a u boku má džber. Kde se dralo a předlo, přišla k oknu, zastavila se a zaklepala. Kde nepřestali ani po zaklepání, vešla a klepla provinilé ženy po prstech. Rok pak prý tyto nešťastnice nemohly vzít do rukou peří ani vřeteno. Hodným dětem nadělovala do punčoch, zlobivé brala s sebou, vytahovala je z postelí a cpala do džberu. Když křičely, omotala jim ústa koudelí. Rodiče na Tišnovsku neposlušné děti strašili, že jim sv. Lucie utrhne kleštěmi nos.

Dvanáct dní po Lucii se hádalo počasí. Jak bylo v tyto dny, takové mělo být i počasí ve dvanácti měsících následujícího roku (na Znojemsku doloženo např. v Plenkovicích). Odlišný charakter měl svátek sv. Lucie v Dolním Rakousku, kam zřejmě s chorvatskými emigranty dorazil i jeden pozoruhodný obyčej. Místní rolníci hádali na budoucí sklizeň pomocí tzv. „Luciiny pšenice" neboli „Lucienweizen". Do misky se dala vyklíčit pšeničná zrna a podle jejich výšky i vzhledu se na Štědrý den usuzovalo, kolik obilí přinesou žně příštího roku. Uprostřed takovéto misky však byla zapíchnuta ještě zdobná svíce, a tak se z „Luciiny pšenice" časem stala i neodmyslitelná vánoční dekorace.

Svatý Tomáš (21. 12.) byl apoštol a jeden z prvních Kristových učedníků. Až do roku 1969 se jeho svátek připomínal v den zimního slunovratu, kterým ve staročeském národním kalendáři začínala skutečná, tzv. svatotomášská zima. Daný fakt ovlivnil i charakter svátku v lidovém prostředí. Jednalo se o osudový den, kdy kulminovala moc škodlivých sil. V německých obcích hovoříme o jedné z tzv. „drsných nocí" čili „Rauhnächte" přicházejících v období mezi svátky sv. Ondřeje a Tří králů. Zvyky a obyčeje spojené se svatotomášskou nocí se většinou opakují v průběhu významných svátků adventního a vánočního cyklu. Hovoříme např. o házení střevícem či významu přikládanému snům této noci. Zprávy o tomášských obyčejích na Znojemsku pochází především z německých vesnic. I zde patřila noc před sv. Tomášem k jedné ze strašlivých. Před škodlivými silami se lidé chránili střelbou z pistolí na ulicích, všechny místnosti v domě se vykuřovaly kadidlem. Aby nebyli noční duchové rušeni a nepřivodili obyvatelům domu neštěstí, hospodyně nesměla ponechat přes noc prádlo pověšené na šňůrách. Obdobné zvyky se opakovaly ještě o Štědrém večeru, v předvečer Nového roku a před svátkem Tří králů. Tomášova noc platila za kouzelnou také v Dolním Rakousku. Očekávala ji především místní děvčata, která se toužila dozvědět, za koho se v blízké době provdají. Ovšem i v českém prostředí Horácka a Podhorácka tento významný mezník roku pozornosti lidu zcela neunikl. Na Žďársku např. dívky sely semena pod záhlavce svých postelí. Při tom říkaly: „Svatý Tomáši, tvoje semeno seju, pověz mně pravdu, koho dostanu!" O kom se jim v noci zdálo, za toho se měly provdat a mít s ním hodně dětí.

Štědroň (23. 12.): Štědrovečerní nadílka dětem, spojovaná s novorozeným Ježíšem, se od 16. století prosazovala v německých protestantských oblastech ve snaze nahradit starší postavy dárců adventního i vánočního cyklu, a to zejména sv. Mikuláše. V českém prostředí máme Ježíška doloženého od počátku 17. století. Na Štědrý den však děti dostávaly dárky rovněž od rodičů, nebo jako nadílku při obchůzkách masek. Na západní Moravě šlo především o tzv. Štědroně. Zprávy o obchůzce Štědroně, který den před Štědrým dnem nahlížel do oken, zdali děti poslouchají a chodí včas spát, pochází také z Moravskokrumlovska a Moravskobudějovicka. Těm nehodným pak v noci, když spaly, navrtával nebozízkem pupíky. Štědroň byl starý vousatý „pantáta", který pomáhal Ježíškovi nosit dárky a stromeček. V okolí Moravských Budějovic Štědroň naděloval o Štědrém večeru ještě počátkem 20. století.

13. Štědrý večer

Štědrý den je nejen vyvrcholením adventního období a vigilií Božího hodu vánočního, ale také počátkem Vánoc a jedním z vrcholů lidové obřadnosti zimního období, který zůstává i dnes tím nejvýznačnějším a nejočekávanějším svátečním okamžikem celého roku. Štědrovečerní zvyky a obyčeje navazují na dávné oslavy zimního slunovratu a znovuzrození slunce, které postupně překryl křesťanský svátek narození Ježíše Krista ustanovený v Římě v průběhu 4. století.

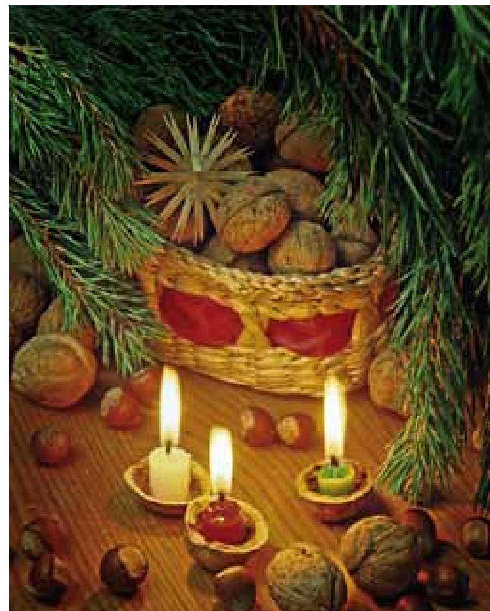
Nejstarší z písemných pramenů vážících se k vánočnímu období na znojemském venkově pochází až z 80. let 19. století. Nicméně i ty postačí, abychom si udělali představu o Štědrém dnu v našem kraji. Přestože vše tajemné začínalo až po setmění, tento den byl doslova naplněn čáry a kouzly již od ranního rozbřesku. Hospodyně kropily všechny stěny v jizbě svěcenou vodou, každý kout vykuřovaly kadidlem. Stejně tak byly obřadně očištěny i stáje a komory na usedlosti a zbytek svěcené vody a kadidla nakonec vhozen do ohně. Tím měl být dům i jeho obyvatelé po celý rok chráněni před neštěstím, dobytek od čarodějnic a zbožštělý oheň měl za drobnou obětinu zabránit požárům nebo bleskům jakkoliv škodit v hospodářství. Tohoto dne se také nic nepůjčovalo, čímž se hospodář s hospodyní snažili předejít čarování nepřejících osob. V okolí Moravského Krumlova zase vyhazovali smetí ze svého domu k sousedům a s ním se obrazně zbavovali i všeho nečistého, co se u nich za celý rok nakupilo. Pokud chtěl mít někdo z Dolních Dubňan zlého psa, vyhodil jej o Štědrém dnu pozpátku oknem na dvůr.

Po celý tento den platil v minulosti přísný půst, a ti co jej dodržovali, měli za odměnu večer uvidět zlaté prasátko, v německém prostředí zlatou ovečku čili „goldene Lampl“ běžící přes střechu domu. Jen malým dětem matka obvykle schovala od předešlého dne krajíc chleba nebo jim uvařila trochu kaše. Skutečné Vánoce na znojemském venkově začínaly slavnostním štědrovečerním klekáním a střílením. Dokud obec měla i svého pastýře, atmosféru dokreslovalo ještě práskání jeho karabáče a troubení. Slavnostní večeře začínala vždy po setmění. Čekalo se, až někdo první rozsvítí nebo vyjde první hvězda. Předčasný začátek by totiž přinesl neštěstí. V domě, kde zapálili lampu nejdříve, se mělo navíc po celý následující rok zdržovat nejvíce blech. První hvězdu vyhlíželi i mládenci – příchod budoucí vyvolené totiž očekávali z té strany, kde se objevila.

Po zapálení světla před štědrovečerní večeří lidé hledali na stěnách své stíny. Kdo jej neměl ihned dlouhý, měl mít života namále. Poté již všichni usedli ke stolu. Počet přítomných musel být sudý. Když nebyl, do roka někdo zemřel. Výběr a pestrá skladba pokrmů na štědrovečerním stole se řídila asociační představou hojnosti a bohatství, kterou vyvolávaly. Důležitá byla především jejich mnohost, tak jak tomu je u máku a čočky, ale také jejich snadná dostupnost – to v případě hub. Součástí svátečních pokrmů byl v českém, ale i německém prostředí rovněž med, který měl do rodiny přinést soudržnost a všem přítomným zajistit i pevné zdraví.

V českých obcích našeho kraje byla prvním chodem čočková polévka se švestkami, nudlemi nebo houbami, doloženou máme i polévku kroupovou a ve Znojmě též mléčnou s nudlemi. Druhým chodem bývala nejčastěji houbová omáčka či čočka s chlebem. Jako třetí přišla na řadu tradiční krupičná kaše oslazená medem nebo sypaná perníkem. Zprávy hovoří rovněž o jahelné kaši se sirupem a cukrem. Neodmyslitelnou součástí večeře bylo také ovoce, a to sušené, příp. uložené. Křížaly a sušené švestky se jedly jen tak, nebo se uvařily a přikusovaly se k nim vdolky. Jablka a ořechy sloužily především jako prostředek k hádání budoucnosti. Mezi svátečními nápoji jsou nejčastěji zmiňovány káva a čaj, ty nejstarší prameny o nich však mlčí. Na stole zato musela být vždy voda z domácí studny a ve vinařských obcích pochopitelně nechyběla ani láhev dobrého vína. I na Znojemsku znali lidé vánočku. Té se zde zřejmě původně říkalo houska, později pod vlivem německých sousedů vešla ve známost spíše jako „žemlička“, „žemla“, „žemlovica“ nebo „štrycla“. Vánočky však byly menší, než jak je známe dnes, a pletly se ze tří pramenů. Ke štědrovečerní večeři dostal každý člen rodiny po jedné malé pletýnce, vánočka přes celý plech byla určena až na snídani o Božím hodu vánočním. K tradiční vánočce se brzy přiřadil i další ustálený štědrovečerní pokrm, a sice mléčný, makový nebo jablečný závin čili štrůdl. Z pečiva se pekly rovněž buchty s makovou a povidlovou náplní. V pozdějších letech se objevuje také bábovka, která je prokazatelně posledním vývojovým typem velkého obřadního pečiva doloženým v našem prostředí.

„Koleda je hezká,
ať je třeba houska,
nechť je měkká, nebo tvrdá
však ona se zlouská.“
(Vánoční koleda ze Znojemska)

K tradičním vánočním svátkům patří i ozdoby ze slámy, ořechy a světlo svíček

Mnohé jistě překvapí, že mezi výčtem pochoutek chybí vánoční kapr. Do ustáleného obřadního jídelníčku Štědrého večera však ryby začaly pronikat až poměrně pozdě. Nejdříve se setkáváme s jejich napodobováním pečivem připravovaným v hliněných formách ve tvaru ryby, poté přišly na řadu jejich levné druhy, zejména slaneček. Teprve pod sílícím vlivem městského prostředí začali také na venkově vařit rybí polévku a připravovaly se jeden nebo dva chody z rybího masa. Byla to především ryba na černo s knedlíkem nebo smažená se zelím. Druh ryb ustálen nebyl, a tak se kromě kaprů prodávali rovněž sumci, líni, candáti či štiky. Obecně se u nás ryby na Štědrý večer objevují až kolem roku 1945 či krátce předtím.

Zbytky od večeře sloužily k věštebným a magicko-ochranným praktikám. V Plavči např. vhazovali to nejkrásnější jablko do studny, aby v ní byl po celý rok dostatek dobré vody. Skořápky ořechů se vynášely obvykle do sadu, aby ovocné stromy rodily, jindy je pálili na popel a tím posypali budoucí zelniště, aby housenky neškodily. Zbytky od večeře se o Štědrém večeru přinášely k ovocným stromům a keřům. Tak tomu bylo např. ve Vysočanech, kde ještě v polovině 20. století dávali ke stromům zejména rybí kosti. I dobytek měl ke slavnostní večeři připravenu svou vlastní vánočku. Proto, aby krávy dobře dojily, dostávaly často i ořechy a kousek buchty. Pro kohouta a housera zase hospodyně schovávala kus chleba s česnekem, prý aby dobře štípali. V Trstěnicích dávali drůbeži kousek vánočky.

Po večeři přinášel dětem stromeček a dárky Ježíšek. Vánoční stromky se na znojemském venkově objevují poměrně pozdě, ty úplně první až od třetí třetiny 19. století. Když už byly, zdobily je obvykle starší děti sušeným ovocem, jablky, ořechy a na trhu koupenými perníčky a svíčkami. Dárků mnoho nebylo a v chudých rodinách pro malé děti často přichystali jen ozdobený stromeček, a tak není divu, že ty z něj krátce po Vánocích veškeré pamlsky snědly. Znojemský kraj se svými betlémy nikdy neproslavil tak jako nedaleké Třebíčsko nebo Jihlavsko. Pokud se v domácnostech betlémy přece jen stavěly, rozložily se obvykle těsně před Štědrým dnem. Zatímco je v kostelích rozebírali hned po Třech králích, v rodinách betlémy zůstaly stát až do Hromnic.

Lidé většinou o Štědrém večeru společně bděli až do půlnoci. V tuto hodinu se k modlitbě dříve budily dokonce i ty nejmenší děti. Ponocný o půlnoci troubil po celé vsi, zatímco ve všech domácnostech ještě hořela světla, což dodávalo celé obci neopakovatelnou sváteční atmosféru. V Morašicích lidé společně u kostela zpívali „Narodil se Kristus Pán“. Večerní bdění vyplňovaly i různé magické praktiky spojené především s hádáním budoucnosti. Nejčastěji se krájela červená jablíčka. Zdravé jádro nebo hvězdička šťastlivcům předpovídaly dlouhé zdraví, vyhnilé jádro nebo křížek naopak nemoc nebo dokonce smrt. Po vodě se pouštěly ořechové skořápky jako lodičky. Když se k sobě přibližovaly, mladí mohli pomýšlet na svatbu. Jestliže plula skořápka od kraje nádoby, děvče mělo odejít do světa. Pokud zůstala na místě, setrvala dívka doma. Potopená skořápka věštila smrt. Když pluly naopak od sebe, naděje na trvalý vztah neměly dojít naplnění. Lilo se olovo a přes hlavu se házely slupky jablek. Podle toho, jaké znaky na podlaze vytvořily, usuzovali chlapci i dívky na počáteční písmeno své nevěsty nebo ženicha. Přes hlavu se házel také pantofel. Když padl špicí ke dveřím, děvče se z domu vyvdalo.

O svém milém se toužily dozvědět co nejvíce především dívky, které vycházely na dvůr zaklepat na kurník. Pokud se ozval kohout, čekala je do roka svatba. Jestliže však jako první zakdákala slepice, nemohlo nešťastné děvče na svatbu ani pomyslet. Dívka také naslouchala, ze které strany zaštěká první pes. Jeho hlas věštil příchod ženicha. Po večeři zase mladá děvčata vybíhala do zahrady, třásla plotem a přitom říkala:

„Třesu, třesu bez,
ozvi se mi pes,
kde můj milý večeří dnes.“
(Vysočany)

Děvčata také náhodně vytahovala z hromad dřeva poleno. Pokud bylo rovné, slibovalo hezkého muže, pokud křivé a sukovité, muže hrbatého a kulhavého. Jindy nabrala hromádku polínek a vysypala je až ve světnici. Když byl

jejich počet lichý, na vdavky nebylo ani pomyšlení. Sudý počet měl naopak vyplnit jakékoliv přání. Zakrývalo se rovněž sedm hrníčků a pod každý se něco dalo. Obvykle hlína, prsten, chléb, růženec, peníz, obrázek dítěte a sedmý zůstal prázdný. Kdo odkryl hrneček s hlínou, ten zemřel; prsten věštil vdavky; chléb dostatek jídla a dobrou úrodu; peníz zase bohatství. Kdo odkryl prázdný hrnek, ten vypustil bídu, jež se ho pak držela po celý rok. V Mikulovicích zase dávali nažrat psu. Čí sousto si pes vzal, ten měl do roka zemřít.

V německém příhraničí patřily k tradičním pokrmům slavnostní tabule rovněž polévky, zejména čočková, aby nechyběly peníze, a česneková s nadrobeným chlebem. Z pečiva to byl makový, ořechový nebo jablečný závin, bábovka či vánočka se zapečeným sušeným ovocem. Takové vánočce z bílé mouky se říkalo Striezl nebo také Kletzenbrot čili „křížalový chléb", který je v sousedním Rakousku tradičním vánočním pokrmem doloženým již od středověku. Kletzenbrot připravovali ve tvaru podlouhlé vánočky, příp. bochníku s příměsí sušených hrušek, švestek, jablek a ořechů. Na povrchu se zdobil geometrickými vrypy, později také otiskem razítka ve tvaru kříže a se znakem IHS. Dostávala jej i čeleď jako přídavek k odměně za službu a ze zbytků jeho těsta v Dolním Rakousku připravovali také malé obětní bochánky různých tvarů určené větru, ohni a vodě. Kletzenbrot však znali i v českých obcích. Kromě poutí se pekl rovněž ve vánočním období a říkalo se mu prostě „chlebíček se sušenými švestkami". Připravoval se z mála mouky a trošky cukru, zato z velkého množství křížal a sušených švestek.

Jedlo se i vařené sušené ovoce a původně velmi oblíbená jáhlová kaše. K výše uvedeným pokrmům se později připojila také jídla z ryb, zejména slanečci a smažený kapr. Doma se pekly rovněž dva až tři druhy drobného pečiva, např. škvarkové cukroví a sušenky s přísadou „jelení soli", tj. s cukrářskými kvasnicemi. Zázvorové a jiné vykrajované pečivo našlo své místo i na vánočním stromku vedle kupovaných čokoládových kroužků, baleného cukru a papírových a později také skleněných ozdob. Pod štědrovečerní stůl se dávala ošatka plná ovsa určeného pro krávy, aby se na ně přeneslo požehnání štědrovečerní tabule. Kromě sušených švestek, uskladněných hrušek, jablek a hroznů býval k mání ještě „Bächt", oříškový dort s pěnou z jablečného moštu. Zde však spíše šlo až o pokrm převzatý později z měšťanské kuchyně. Ořechy sloužily podobně jako v českém prostředí především k věštění. Všichni se zavřenýma očima vybírali po jednom z mísy. Zdravé jádro znamenalo pevné zdraví po celý rok, pokud byl ořech prázdný, věštilo to smrt. Pouštěly se rovněž ořechové skořápky, a jestli se setkaly, znamenalo to brzkou svatbu.

Také německá mládež házela střevícem, lila olovo nebo krájela jablka. Ve Valtrovicích si mladá dívka zastrčila do kapsy jablko z vánočního stromku. To si vzala s sebou na noční bohoslužbu a před kostelem jej snědla. Kterého chlapce následně uviděla jako prvního, ten se měl stát jejím mužem. Chlapci zase zavěšovali do komína své čepice, jelikož je takto začazená čapka měla zjara přivést až ke skrytým ptačím hnízdům. Hospodář po večeři přinesl dobytku chléb se solí a do píce přimíchal usušené byliny požehnané o svátku Božího těla. Jedním z důležitých štědrovečerních obyčejů bylo také okuřování domu, stájí, chlévů a stodoly, ba všech členů rodiny, aby se jim tak dostalo požehnání. Myslivci stříleli z loveckých pušek, mládenci z klíčů naplněných prachem a hlavičkami zápalek. Štědrovečernímu střílení se říkalo „Christkindlansschiessen".

Betlém v kostele v Morašicích, 2014

Ježíšek čili „Christkindl" přicházel po večeři nadělovat rovněž německým dětem. Zjevoval se obvykle jako bíle zahalená mladá dívka, která do místnosti vstoupila „oknem" nebo „klíčovou dírkou" za zvuku zvonečků. Měla lucernu a také proutek, jímž pobízela děti k modlení. Mezi dary obvykle nechyběla jablka, cukroví a jiné sladkosti, poslušné děti dostaly také po drobné minci. Před Vánocemi se dětem vyprávělo, že „Christkindl" každou noc přichází k domům a poslouchá, zda si dobře vedou, poslouchají rodiče, pilně se učí a umí zpívat a recitovat. „Christkindl" v dětských představách strojil stromeček, který – ověnčený sladkostmi a jablky – také přinášel. Mohl nadělovat i tajně. V takovém případě dárky pod stromek položil. V některých obcích však postava v bílém šatu přicházela ještě v doprovodu Krampuse, jenž během nadílky před domem lomozil řetězy a strašil.

O štědrovečerní koledě

K všeobecně známým vánočním obyčejům patří štědrovečerní koledování různých skupin obyvatelstva spojené s vybíráním drobných darů. V českých obcích poměrně brzy vymizely obchůzky služebných lidí, jejichž dary, včetně pečiva, byly součástí jejich naturální odměny. I přesto se nám však dochovaly zmínky o štědrovečerní obchůzce pastýřů. Na Moravskobudějovicku s přesahem na Vranovsko pastýř o Štědrém dni roznášel chvojky, které si dal posvětit při posledních rorátech. U každého stavení odříkal vinš, v němž přál dobytku i polím hojného požehnání. Po jedné chvojce hodil pod stůl, kde zůstala ležet až do večeře. Poté se zastrčila ve chlévě za trám, aby ochraňovala dobytek před čarodějnicemi. Končila-li největší chvojka vidličkou, slibovala, že přibudou ve chlévě jalovičky. Měla-li trojí zakončení, předpovídala býčky. V jiných částech Podhorácka házel pastýř větvičky ve stájích ke stropu a snažil se je zabodnout. Když se větvička uchytila, chránila dobytek.

„Koledníci o půl noci,
co chcete u dvora?
Štědrého večera!
Panímáma sama vstala,
na děvečku zavolala:
´Pojď, děvečko, pojď domů
dávej dětem koledu!
Po koláči velikém
po groši širokém.´"
(Koleda z Jevišovic)

Na Vranovsku a Moravskobudějovicku dokresloval štědrovečerní sváteční atmosféru obyčej honění stáda do betléma. Když pastýř obešel s větvičkami ves, zašel si do pastoušky pro bič a troubu. Práskal bičem, troubil a přitom vyháněl ze stavení kluky, které honil po vsi. Chlapce mnohdy rodiče ze dveří vystrkovali za velikého nářku. Kluci pobíhali před pastýřem a na sobě měli chomouty se zvonci a napodobovali mečení koz a bečení ovcí. Když se náves uklidnila,

Vánoční výzdoba v kostele v Morašicích, 2014

obcházela obec pastýřova žena s nůší a sbírala jablka, bochníky chleba a koláče. V Jevišovicích organizovali průvod deputátníci z velkostatku. Z Vranovska máme doloženy také obchůzky dětí. Dědinou zde po setmění obcházela tři děvčata a chlapec ve zvláštním obleku, zpívali vánoční písničky a vybírali peníze. Představovali sv. Josefa, Pannu Marii, sv. Annu a sv. Barboru.

„Já jsem koledníček,
vy jste velká koleda,
když mně nic nedáte,
pošlu na Vás medvěda."
(*Koleda z Horních Dunajovic*)

V německých vesnicích se obchůzky lidí v obecních službách udržely mnohem déle. Na Štědrý večer ve Valtrovicích chodil pastýř, který dostával pečivo za to, že před stavením třikrát zapráskal bičem a zatroubil na roh. V Sedlešovicích býval obecní sluha troubící oblíbenou „Stille Nacht, heilige Nacht" odměňován uzeným masem čili „Gselchtes", pečivem nebo penězi. V Prosiměřicích procházel obcí za práskání biče pasák volů, a zatímco členové jeho rodiny dostávali pečivo, jeho samotného domácí častovali svařeným vínem nebo kořalkou. V Našiměřicích s obecním pastýřem na koledu chodila jeho žena s putnou na zádech a se džbánem i košem v rukou. Lidé vycházející z domů nádoby plnili různými potravinami a vínem. Stejně tak jako v některých českých obcích dokresloval Štědrý večer na německém Vranovsku obyčej „honění ovcí do Betléma".

14. Vánoční období

Boží hod vánoční (25. 12.) byl největším svátkem celého roku. Jeho oslavy však probíhaly ryze v rodinném kruhu a provázelo je rozjímání, modlitby a návštěvy kostela. Všude panovalo posvátné ticho a klid. Nesmělo se nic dělat, nezametala se podlaha, nebesedovalo se, dokonce i ve chlévě v tento den zavládlo ticho. Hospodář totiž raději přinesl dobytku dostatek píce i vody o den dříve, jen aby mohl o Božím hodu odpočívat a také hospodyně sváteční pokrmy dovařila ještě v předešlé odpoledne. Vánoční oběd měl však čistě intimní ráz a na rozdíl od častých popisů štědrovečerní večeře se o něm v národopisné literatuře a ze vzpomínkového vyprávění příliš nedozvídáme. Skončil však půst a v tento význačný svátek na slavnostní tabuli nemohlo chybět maso, a to především vepřové. Ti nejmenší se těšili z dárků a dospělí dlouhý sváteční večer naplňovali příjemnými chvílemi pod vánočním stromkem prosyceným vyprávěním, pohádkami, ale také pozorováním počasí, o čemž svědčí i četné hospodářské pranostiky vážící se k tomuto dni. Tak například pokud bylo nebe při odchodu na jitřní mši poseto hvězdami, měly následujícího roku dobře snášet slepice. Zatímco v českých obcích se lidé zdržovali návštěv, na německé vísce naopak rádi zašli k sousedům i příbuzným, aby si pověděli, jaký byl Ježíšek a často se vyrazilo i na delší zimní procházku do okolních obcí prohlédnout si jesličky umístěné v tamním kostele.

O svátku **svatého Štěpána** (26. 12.) se v kostelech od počátku 17. století světil oves, přestože ještě ve 14. století proti této „pohanské pověře" církev ostře vystupovala. Svatý Štěpán byl v prvé řadě znám jako patron koní a právě s chovem těchto zvířat souvisela kromě jejich církevního žehnání také početná skupina lidových obyčejů. Hospodáři koním po celý den věnovali zvláštní pozornost, hřebelcovali je, krmili a místy i pouštěli žilou, aby jim zajistili zdraví, ale zároveň si zabezpečili jejich poslušnost. V porovnání s Božím hodem šlo o svátek naplněný veselou až rozpustilou atmosférou. Lidé se navzájem navštěvovali a nezřídka se posedělo také v hostinci.

V průběhu vánočních svátků, nejčastěji na svatého Štěpána, na Nový rok a na Tři krále, chodívaly po koledě malé děti, které v domech dostávaly křížaly a jiné sušené ovoce, jablka, ořechy a pečivo, novějі také dýňová jádra. Koledníčci se však těšili zejména na sušené třešně, kterých bývalo vždy méně nežli ostatního ovoce. Děti koledovaly jednotlivě, nebo v menších skupinkách a dary si ponechávaly pro sebe, popř. se o ně doma rozdělily s mladšími sourozenci a svými rodiči. Vykoledované pamlsky byly vždy vítanou odměnou a zejména děti z rodin bez zahrad se ovoce nemohly dočkat. Snad i proto se vánoční koledování na české vsi udrželo až do poloviny 20. století, a to zejména mezi drobotinou z chudších rodin. Tak např. na Moravskokrumlovsku chlapci vstávali časně z rána, vzali si svůj uzlíček a dům od domu prozpěvovali koledy:

„Koleda, koleda Štěpáne!
Co to neseš ve žbáně?
A já nesu koledu,
upadl jsem na ledu;
psi se na mě sběhli,
koledu mně snědli."

Štěpánská koleda, dnes již jen společenská akce, v Hlubokých Mašůvkách, 2008

Ti nejmenší pro změnu zpívali:
„Já sem malé koledníček,
přišel sem k vám pro troníček,
troníček mně dejte,
nic se mně nesmějte!"

V Hlubokých Mašůvkách nosili koledníčci „štěstí", prut z břízy nebo větvičku chvojí, zastrčenou do hrnce, ozdobenou jablíčky, sušenými švestkami, hrachem a kousky různobarevného sukna. Na dně hrnce byl vytvořen chlév vystlaný mechem, jesličky a v nich děťátko s holubičkou. Chlapci obcházeli jednotlivá stavení a přitom zpívali: „Štěstí, zdraví, pokoj svatý vinšujeme Vám, napřed pánům hospodářům a potom dítkám". Na Jemnicku chodili pohůnci s „bejkem" a koledovali u dospělých děvčat. „Bejk" byl veliký hrnec, na němž byla svrchu motouzem přivázána blána. Uprostřed blány byl otvor a v něm umístěn svazek žíní. První pohunek nosil „bejka", druhý hrnec s vodou, v němž si třetí namáčel prsty a smýkal po žíních, čímž vyluzoval jednotvárný bručivý a houkavý zvuk. Čtvrtý vybíral koledu.

Kromě malých koledníčků však na svatého Štěpána obcházeli vesnice také pastýři a jiní obecní služebníci. Na Rouchovansku chodil s větvičkami pastýř a dával jich do chléva tolik, kolik bylo krav. Se zelenými větvičkami přicházel k jednotlivým stavením pastýř také na Moravskokrumlovsku. Nejprve hospodáři popřál: „Vinšujo dočkat se tohoto Novyho roko, abesme se radovali s Kristem Pánem a s témto malém děťátkem tade a po smrti v nebi věčným – amen." Poté ve chlévě zastrkoval za veřeje tolik smrkových větviček, kolik tam bylo krav, aby se vydařila telátka. Větévka v podobě jednoduchého křížku věštila příští „bolenku" čili jalovičku, větvička ve tvaru dvojitého křížku znamenala příchod býčka.

V tento den odcházeli čeledíni z českých i německých obcí ze služby a na službu novou nastupovali až na Nový rok. Dokonce též čeledín, který se rozhodl zůstat „na starém" po celý další rok, odcházel na zaslouženou dovolenou. Za svou celoroční práci dostal každý z nich rovněž nemalou výslužku, jejíž součástí byla vždy houska podobná té štědrovečerní. Několikadenní svobodu čeledínů vyjadřují dodnes různá úsloví, např. „Na svatého Štěpána, každý sobě za pána".

Zajímavým zvykem bylo ranní oblékání mužů. Hospodyně i děvečky si na štěpánské ráno přivstaly, aby mohly poškádlit své muže a podat jim kalhoty. Podání kalhot nebo bot manželovi snad původně vyjadřovalo ženin úmysl být poslušnou v novém roce. Každý muž, hospodář i čeledín však musel za tuto službu ženu pohostit, aby si ji „udobřil". Zejména manželé museli na Štěpána sáhnout hluboko do kapsy a ani mládenci za dárky milým dívkám dvakrát nešetřili. V tento den se v krámku dveře zkrátka netrhly. Prodávaly se šátky, pestrobarevné pentličky, různé cetky i jiné drobnosti. Žádný z mužů neopomněl vlastní panímámu také pohostit. Zašlo se do hostince na sladký likér nebo punč a bez skleničky se domů samozřejmě nevracel ani hospodář. Je vidět, že se v pozdějších dobách tento obyčej s původně závažným smyslem změnil na pouhou rozpustilou zábavu žen a dívek, které podáním kalhot spíše vyjadřovaly svou nezávislost na mužích, jež měla podobně jako čeledínská dovolená trvat až do Nového roku.

O svátku **svatého Jana Evangelisty** (27. 12.) se v kostelech světilo víno. Po příchodu domů se z něj každý z rodiny napil a zbytek se dolil do sudu s tím nejlepším vínem, které se poté pilo jen při zvláštních příležitostech, např. při narození dítěte nebo na svatbě. Takovéto svěcené víno čeští vinaři rovněž používali proti bolestem hlavy a krku. Podobné praktiky však máme doloženy i v německém příhraničí. V některých zdejších obcích se po sklizni ponechávalo na keři několik hroznů pro „vinohradní kozu" zato, že se v průběhu roku postarala o vinici a nakonec i o dobrou úrodu. Z posledních hroznů se následně dělalo tzv. „jánské víno" čili „Johanniswein", které např. ve Vrbovci považovali za nejlepší lék proti všemožným nemocem. Takovéto církevní svěcení svatojánského vína a jeho následné pití zřejmě nahradilo předkřesťanské obětiny a přípitky na počest bohů známé např. z římského a germánského prostředí. V křesťanském pojetí však moc posvěceného vína vycházela z legendy o Janu Evangelistovi, jemuž údajně neuškodilo otrávené víno přežehnané křížem.

Tři králové u venkovního betléma v Morašicích, 2005

Štěpánská koleda v Hlubokých Mašůvkách, 2008

Mláďátka betlémská (28. 12.): Křesťané si v tento den připomínají smrt neviňátek, dětí mladších dvou let, které v Betlémě podle bible nechal povraždit král Herodes po narození Ježíše Krista. V lidovém prostředí považovali Mláďátka betlémská za nešťastný den, což potvrzují i četné pranostiky, např. „Když je ráno mlha, budou umírat děti. Polední mlha věští smrt svobodným, odpolední dospělým a večerní starým." Matky ráno budily děti šleháním, vyháněly je z postelí a ptaly se jich, kolik bylo Mláďátek. Na to ty starší odpovídaly, že sedm tisíc sedm set sedm. V tomto obyčeji přetrvaly pozůstatky obřadního bití v čase zimního a jarního novoročí, které mělo zajistit dětem zdraví a sílu. V německých obcích, např. ve Vrbovci, přinášely děti svému otci pletenec z vrbových prutů ozdobený stuhami, čímž mu vlastně přiznávaly právo trestat. Při této příležitosti však zároveň slíbily, že budou poslušné, a prut tedy nebude potřeba. Je možné, že šlo o dozvuky rakouského obyčeje zvaného „frisch-und-gsund-schlagen", během nějž však naopak děti šlehaly dospělé a přály jim hodně zdraví, za což bývaly podarovány. Je zvláštní, že na dolnorakouské straně hranice tento starobylý zvyk již doložen nemáme.

Silvestr (31. 12.): Přestože jde od reformy kalendáře z 16. století o poslední den starého roku, jeho bujaré oslavy byly lidovému pojetí dlouho cizí. Venkované tento den vnímali spíše jako předvečer Nového roku, jehož příchod vítali o půlnoci vyzváněním zvonů, troubením či střelbou. S pomocí magických praktik se zato snažili příznivě ovlivnit nadcházející období podobně, jako tomu bylo i na Štědrý večer. Po bohaté silvestrovské večeři se v domácnostech věštilo, lidé vykuřovali stavení i chlévy, práskalo se bičem, hlasitě troubilo a střílelo se z pušek a hmoždířů, aby zlé mocnosti nemohly škodit. V německých obcích se takovému hlučení říkalo „vystřelovat či vyfukovat starý rok". Poslední den v roce si navíc zdejší obyvatelstvo mnohdy vykládalo jako personifikovaný zápas starého a nového roku, což se projevovalo např. i v kupletech a slovních dialozích, které v německém příhraničí často bývaly na pořadu veselého programu v místních hostincích. Podobnost mezi silvestrovským a štědrým večerem vyplývá především z kalendářních posunů počátku nového roku, jelikož až do 16. století byl novoročním dnem 25. prosinec, tedy Boží hod vánoční. Silvestrovské obyčeje doplňovaly zábavy mládeže i dospělých v hostincích, přípitky na nový rok a vzájemné návštěvy sousedů a příbuzných. Lidé se na potkání zastavovali, vzájemně si odpouštěli a práli si všechno nejlepší do nadcházejícího období. Doma se před svatými obrázky a pod křížky zapalovaly svíce za zemřelé a svíčky ozařovaly rovněž kapličky na návsi.

Nový rok (1. 1.) je od roku 1582 prvním dnem občanského kalendáře. Obyvatelé venkova tento den považovali za jeden z osudových mezníků zimního novoročí, který mohl pozitivně i negativně ovlivnit celé nadcházející období. Jak bylo na Nový rok, tak mělo být i po celý rok, který právě začínal. Lidé se proto zdráhali zlosti, hněvu a nepřátelství. Ke snídani museli všichni zasednout ke stolu společně, aby mezi nimi panovala po celý rok svornost. Všichni si ihned po ránu popřáli šťastný a veselý nový rok a podle toho, kdo první vkročil do stavení, se usuzovalo, jak bude. Dítě nebo děvče přinášelo štěstí, svobodný mládenec veselost, těhotná

Oslava příchodu nového roku na náměstí v Blížkovicích, 2014

žena nemoc. Muž předurčoval zrození chlapců, býčků, houserů a kohoutků, žena naopak přivolávala děvčátka a jalovice. Hospodyně dbaly, aby na půdě neviselo prádlo. Komu patřilo, ten by onemocněl nebo mohl do roka dokonce zemřít. Místy podávaly ženy svým mužům při oblékání kalhoty na znamení poslušnosti podobně jako na sv. Štěpána.

Zatímco mužská čeleď nastupovala do nové služby, děvečky odcházely na dovolenou, která trvala až do Tří králů. Také pro ně hospodyně přichystala sladkou výslužku. Vedle vánoček se služebné mohly těšit i na novoroční mláďě čili mláďátko, ve Vémyslicích to bylo pečivo ve tvaru dítěte v peřince. O tom, zda bylo tvarováno rukama, nebo pečeno ve formě, což je asi pravděpodobnější, se nám však již zprávy nedochovaly. Později mláďátko vystřídala obvyklá bábovka. K dalším vzácnějším formám, které se v našem kraji o Vánocích používaly při pečení svátečního pečiva, patří oboustranná štědrovečerní ryba nebo rak, popř. i srdce.

Bábovka se stala konečnou vývojovou fází obřadního pečiva v českém i německém prostředí. Na pomezí se jí říkalo „kudluf" nebo „kugluf" a pekla se o posvícení, vedle malých pletýnek na Vánoce, o masopustu i místo koblih, když měl někdo svátek, na křtiny, na svatbu i na pohřební hostiny. Zvláště v chudších rodinách se bábovka objevovala vůbec při všech svátečních příležitostech, často jako jediný slavnostnější pokrm. Později se „kuglufy" nedělávaly bez nádivek. Těsto se rozválelo na placku, dal se na něj připravený tvaroh či mák, svinulo se a peklo ve velkých měděných nebo hliněných formách.

S přáním štěstí a zdaru souvisejí také novoroční kolední obchůzky. Na Jemnicku např. roznášel pastýř jedlové chvojky, které uřízl v noci na zasněženém stromě. Některé větvičky si hospodář ponechal ve stavení, kde se zastrkovaly za obrazy, zbytek zanesl do chléva ke zvířatům. Větvičky zůstaly za obrazy i ve chlévech až do prvního vyhnání dobytka na pastvu. Ještě hluboko do 20. století chodívaly české děti koledovat s vinšem. Na Nový rok koledovaly ještě ve 30. letech minulého století také německé děti, které se svým uzlíčkem zavítaly nejprve k rodičům, po nichž následovali prarodiče, kmotři, vzdálenější příbuzní i sousedé. Malí koledníčci byli za takovou návštěvu samozřejmě odměněni. Obvykle šlo o drobné a sladkosti. Chudé děti chodily k Novému roku blahopřát také do majetnějších domácností, aby si vyprosily něco peněz a sváteční pečivo. Na novoroční koledu se vydávali rovněž místní chudí, kominíci, listonoši a strážníci. V Dyjákovičkách pekly hospodyně, pro rodinu i koledníky, zvláštní novoroční pletýnky ze sladkého kynutého těsta známé jako „Neujahrsstriezel".

Zabijačka ve Vedrovicích, 1960

První den nového roku lidé vítali slavnostně prostřeným stolem. Zejména novoroční oběd byl bohatý a mezi pokrmy nesmělo chybět především vepřové maso, prastarý symbol hojnosti a štěstí. K oblíbeným pochoutkám patřil v prvé řadě vepřový rypáček a vůbec vařené maso z vepřové hlavy, které se obyčejně jedlo s chlebem a jablečným křenem, jenž byl na území Čech znám spíše jako „vejmrda". V Mikulovicích se dokonce říkalo, že se na Nový rok má jíst vepřové, aby bylo štěstí. Z dolnorakouského příhraničí máme zprávy také o svátečním pečivu ve tvaru prasátka, které se peklo v hliněné formě. K oslavám Nového roku se zde však připravovalo rovněž pečivo ve formě ryby, a to jak z kynutého, tak i perníkového těsta.

O zabíjačkách: Pro štědrovečerní i novoroční tabuli byla příznačná hojnost a pestrá skladba pokrmů, která měla ovlivnit zdar a blahobyt v nadcházejícím roce. V lidové tradici je dávným obrazem plodnosti a blahobytu především prase, které bylo jako obětní zvíře známo jak starým Řekům a Římanům, tak Slovanům, Keltům či Germánům. V keltském prostředí zosobňoval kanec sílu, odvahu, bojový zápal i moc a postupem času se z tohoto zvířete stal symbol boha Teutata. Germáni je uctívali jako posvátné zvíře božstev plodnosti Freya a Freyje. Polabští Slované přinášeli mladá prasata za oběť Svarožičovi, bohu pozemského a snad i nebeského ohně, který se však v těchto končinách nakonec stal božstvem válečným. Nakonec i tolik známé zlaté prasátko pro štěstí vychází zřejmě z pozůstatků obdobných dávných mýtů. Vepřové maso, zejména hlava, v níž se podle víry soustřeďuje veškerá síla obřadního zvířete, se proto jedlo v přelomových dnech začínajících nové období, tj. na Boží hod vánoční, na Nový rok, ale také o masopustu nebo posvícení. Pravděpodobně proto, že na měsíc prosinec připadalo nejvíce zabijaček, Češi, Moravané a Slováci jej označovali i jako „prasinec", a to prokazatelně od 15. až do poloviny 19. století.

Muži nad zabitým prasetem při zabijačce v Boskovštejně, 80. léta 20. století

Až dodnes zůstalo vepřové maso oblíbenou vánoční či novoroční pochoutkou především v severských zemích, v Pobaltí a na evropském jihovýchodě. U Estonců a Lotyšů se vepřové udrželo ve štědrovečerním jídelníčku, Litevci je připravují na Nový rok. Na Vánoce se bez vepřové pečínky neobejdou ani v jihoslovanském prostředí a mezi Rumuny. U Srbů se po velmi dlouhou dobu udrželo dokonce i rituální zabíjení zvířete úderem do hlavy, ze sleziny se usuzovalo na mírnou či tuhou zimu na srbském i rumunském venkově. V Rumunsku vepřové navíc patřilo k významným obětním darům určeným předkům a hospodyně zabijačkovou výslužku v čase Vánoc roznášely rovněž chudým lidem a sousedům. Za podobnými příklady však nemusíme chodit daleko. V Horním Rakousku a Salcbursku se maso a zabíjačkové pochoutky z vánočního prasátka zvaného „Mettensau" podávají po příchodu z půlnoční mše ještě dnes. Takovouto „tučnou" či „obžernou" večeři, jejíž součástí bylo i vepřové maso, máme místy doloženu také na Moravě, kde se však v důsledku předepisovaného církevního půstu přesunula ještě na předcházející večer, tedy na 23. prosinec. Zatímco vepřová pečínka nesměla na novoročním stole chybět, drůbeží maso se podávat nesmělo, prý aby neuletělo štěstí. Podobně se neměly jíst ani ryby, aby štěstí neuplavalo a na Slovensku byl zakázán rovněž zajíc, aby z domu neuteklo štěstí.

Řekněme si však také něco o samotných prasatech. Od počátku 70. let 19. století se u nás zaváděla raná anglická plemena a tehdy se začali vepři vydatněji krmit. Dříve se totiž prasata po velkou část roku pásla na pastvištích, strništích a na podzim v lesích a až do poloviny 90. let 19. století se zjara přiháněli nebo dováželi bagouni z Uher, kteří se pouze dokrmovali. Jejich dovoz byl však roku 1895 omezen zpřísněním veterinárních předpisů. Na Moravě se ovšem až do konce 30. let 20. století chovalo především ušlechtilé bílé moravské prase vyhlášené jako šunkové. Prasata se podle potřeb chovatele vykrmovala na maso nebo na sádlo. Šunková prasata se krmila 9 až 10 měsíců, dokud nenabrala asi 100 kg hmotnosti. Prasata sádelná se mohla vykrmovat i dva roky a vážit až 200 kg.

Prasata se doma porážela jednou až třikrát ročně podle velikosti a možností hospodářství, většinou na podzim k posvícení a v zimě na Vánoce, masopust nebo o svatbách. U nás se v podhůří zabíjelo jednou do roka, v rovinách dvakrát nebo častěji, z toho jednou vždy na posvícení nebo na hody. Chov prasat byl však na vzestupu a před 1. světovou válkou si mohl zabíjačku jednou až dvakrát do roka dovolit i domkář, v jižních obcích se zabíjelo většinou třikrát za rok. Pro rodinu znamenala zabíjačka zabezpečení masem a sádlem přes zimu až do jara, v zimě se navíc maso rychle nekazilo, a bylo tedy více času na jeho zpracování. Původně se však zabíjelo i proto, že ještě nebyly známy pícniny a přes zimu tedy chybělo potřebné krmivo.

Prasata zabíjeli řezníci, příp. samotní hospodáři. Příprava zabíjačky a její průběh měly určitý řád. Bylo nutno nachystat dostatek krup do jelit a žemle do jitrnic, určité koření a také střeva a špejle k jejich výrobě. Předtím, než byly špejle běžně k dostání, používaly se namísto nich tenké třísky. Spařené a oškrábané prase se již obvykle vyvěsilo, vyvrhlo, rozpůlilo a pak se již obvykle zpracovávalo v kuchyni. Slovenské rodiny, které na Znojemsko dorazily po roce 1945, ovšem prasata nepařily, ale opalovaly. Krev se ihned po zabití pečlivě míchala, aby se nesrazila. Střeva bylo nutné očistit a propraт. V nádobě s vodou zůstávala na odmočení až do doby svého plnění. Nespařená kůže čili krupon se někdy stahovala a používala na ošití cepu, koše na píci či na řemeny. Ze štětin se zhotovovaly štětce a kartáče.

Při zabíjačce se v kotli vařila černá polévka s kroupami, která dostala barvu od krve. Bílá polévka z vývaru po ovaru a jitrnicích se vařila zejména tehdy, když se zabíjelo ke sváteční události, např. ke svatbě, protože byla považována za lepší. Dále se připravovaly jitrnice a jelita, místy tlačenka a klobásy, které však směrem k horám zůstávaly dlouho neznámé. Plnily se ručně nebo za pomoci různých typů strojových plničů, obyčejně pístových nabíječek a mlýnků. Základem jelit bylo maso, vnitřnosti, krev, koření a nejčastěji kroupy. Jitrnice se dělaly z vařeného masa, syrových jater, koření a někdy se do nich přidávaly také žemle. Klobásy byly plněny vepřovým sekaným masem s přídavkem koření a někdy také masa hovězího, v německých obcích se je místy nakládali do sádla, aby vydržely déle a nevysychaly. Tlačenka se dělala světlá a tmavá. Při její přípravě se vařené maso rozkrájelo, položilo do nádoby s vývarem a kořením se solí a následně se plnilo do obalů, původně žaludku a měchýře. Naplněné a zavázané tlačenky se nakonec ještě na několik minut vložily do vařící vody. Zejména z německých obcí máme zprávy ještě o huspenině („Sulz"), která se dělala ze směsi kůží, nožiček, masa z hlavy a nakrájené zeleniny naložené v pikantní marinádě.

Pokud bylo potřeba syrové maso na kratší dobu uchovat čerstvé, nechávalo se u řezníka či hostinského „u ledu" nebo se balilo do kopřiv. Většina masa a sádla se však naložila do dřevěných či kameninových nádob na dva týdny do soli a česneku k uzení. Když zanikly černé kuchyně, udilo se nejčastěji „v nothertu" nad pecí na chleba. V mnohých usedlostech se však uležené maso udilo ve zvláštní udírně, kam se zavěšovalo na háčky. Přinejmenším v německých obcích se při uzení vhazovalo do ohně ořechové listí, které mělo masu dodat příjemnou chuť a také zvýšit jeho trvanlivost. Uzené maso se věšelo na půdu, v krajovém nářečí „na podlahu", jedlo se však pokud možno čerstvé, aby zcela nevyschlo.

Na zabíjačkové hostině bylo maso podáváno s chlebem, v okolí Moravského Krumlova, např. ve Vémyslicích, připravovali rovněž tzv. „mozečkovou omáčku". Jako první jí byli pohoštěni hospodář s řezníkem, pak ostatní muži v domě včetně čeledínů. Přidávaly se k ní obyčejně také vejce, aby se dostalo na všechny, a šlo tedy vlastně o mozeček s vejci, známou a ob-

Mezi tradiční zabijačkové pochoutky patří jelítka a jitrnice

Tři králové, v současné době již vybírající peníze pro Charitu, v Morašicích, 2004

líbenou zabíjačkovou pochoutku. Ostatním členům domácnosti byl při prvním pohoštění nabídnut čerstvý ovar, tj. nakrájené vařené maso z hlavy, kolen, bůčku, ramínka, plecka a laloku. Ten se společně s kouskem jazyka, jater, jitrnicemi a jelity roznášel po příbuzných a známých, což byla většinou starost dětí nebo hospodyně. Hřbetní, někdy i vnitřní sádlo, pokrájené na kostičky, se škvařilo obvykle ihned po zabíjačce. Slévalo se do kameninových hrnců, tzv. „sádláků", a v chladu takto uskladněné vydrželo téměř rok. Určité množství sádla se škvarky se ponechávalo k maštění pokrmů a mazání chleba. K témuž účelu sloužily i protlačené škvarky. Část hřbetního sádla se ovšem konzervovala uzením na slaninu. Při krájení slaniny na vyškvaření sádla se od ní odřezávaly zbylé kousíčky masa, které se následně pekly. Na Znojemsku jim říkali „brabci". Na zabíjačkách se v minulosti dodržovaly i určité obřady a zvyky a vepřové maso bylo také tradiční součástí novoroční tabule. Uzeným a slaninou v domácnostech rovněž obdarovávali koledníky, zvláště o masopustě nebo při obchůzkách tzv. řehořského vojska.

Tři králové (6. 1.), správněji Zjevení Páně čili Epifanie, je původním starokřesťanským svátkem, při němž si věřící připomínali jednak příchod mudrců z Východu, kteří měli podle Evangelií v novorozeném Ježíši spatřit svého Spasitele, dále také Ježíšův křest v Jordánu, ale i první Kristův zázrak, proměnění vody na víno na svatbě v Káni Galilejské. Epifanie byla navíc jedním z termínů Nového roku, a to až do 2. poloviny 4. století. Počet mudrců či králů však v Novém zákoně uveden není, a tak není divu, že se zpočátku neustále měnil. Nakonec se však ustálil na třech a od 9.–12. století se začaly objevovat dokonce jejich jména: Kašpar, Melichar a Baltazar. V lidovém prostředí se Tři králové těšili zvláštní úctě jakožto ochránci proti zlým silám, špatnému počasí, nemocem a jako patroni cestujících.

Prostí venkované tento den vnímali především jako závěr období zimního novoročí a poslední z tzv. dvanácti nocí, které bývaly považovány za strašné. Byl to den osudový a přelomový, během nějž sílila moc škodlivých sil a nadpřirozených mocností, před nimiž se lidé chránili různými prostředky. Snad v souvislosti s připomínkou Ježíšova křtu se v tříkrálové odpoledne v kostelech světila sůl, křída a voda. Zejména tříkrálové vodě lidé připisovali čarovnou moc. Hospodyně s ní kropila obydlí i hospodářské budovy. Před spaním se každý svěcené vody napil, trochu se jí nalilo do kropenky u dveří a zbytek se uchovával po celý rok. Kvůli tomu, aby jí neubývalo, tak se dolévala. Tříkrálovou vodou kropili ženicha s nevěstou, ale i nemocné při zaopatřování a mrtvé. Včelaři s ní zjara pokropili své úly. Před příchodem Tří králů se hoši i děvčata koupali ve sněhu ozářeném tříkrálovým sluncem, aby byli po celý rok zdraví. Požehnanou sůl dostávaly krávy po otelení, přidávala se také před stloukáním do mléka. Kromě obřadního kropení a vykuřování mělo od domu a hospodářství oddálit vše zlé rovněž tříkrálové požehnání. Hospodář psal svěcenou křídou na dveře známé iniciály K + M + B a letopočet. Jindy obcházel dědinou učitel a svěcenou křídou popisoval dveře jednotlivých stavení sám, za což býval odměněn koledou.

„Koledníci jdou k nám, matičko milá,
a co my jim dáme, přeroztomilá.
Karel nese košíček, dáme mu tam jablíček,
Ježíškovi taky pěkný hrozníček."
(Tříkrálové koledování z Podhorácka)

Mezi Novým rokem a Třemi králi obcházeli vesnicemi též bíle oblečení chlapci s papírovými korunkami představující tři krále, kteří zpívali a koledovali. Zatímco dříve každou obcí procházeli pouze tři chlapci, ve 30. letech 20. století bída k obchůzkám donutila více skupin dětí zároveň a kromě králů putovaly dům od domu dokonce i „královny". V německých osadách obvykle koledovali tři výrostci z chudých rodin, kteří se za drobnými dary vydávali i do vzdálenějších vsí. Často šlo o děti z českých vesnic. A tři králové s hvězdou na holi, košíkem a pokladničkou koledovali i na znojemských předměstích.

Tříkrálová koleda v Přeskačích, 2012

Čarovnou moc měla noc před svátkem Tří králů také v německém prostředí. Vykuřovala se stavení, příbytek se kropil svěcenou vodou a na dveře se svěcenou křídou psaly iniciály C+M+B s letopočtem, aby přes práh domu nepřestoupilo nic zlého. Při svěcení vody v kostele si vesničané nechali požehnat i křídu, sůl, kadidlo, česnek a cibuli. Sůl s chlebem odnesla hospodyně kravám, aby dobře žraly a byly zdravy. Tříkrálovou vodou se kropily hroby a stříkalo se jí do čtyř světových stran. Prý proto, že ze všech stran světa přišli k Ježíši i bibličtí králové. Ve Valtrovicích se v předvečer svého svátku „vyvolávali" nebo „vystřelovali" tři králové. Při „vyvolávání" vyšel jeden z domácích mužů na dvůr a tradiční průpovídkou přivolával „svaté tři krále" (tj. zval je do usedlosti pojíst a zatančit si), druhý mezitím tloukl zvenku třikrát na dveře. Při vystřelování mládenec stojící venku hlasitě volal, druhý ve dvoře střílel. Obdobné obyčeje známe i z rakouské strany hranice. Lidé věřili, že jsou tři králové každoročně na cestě v době od Vánoc do Zjevení Páně, a tak je zvali k sobě domů, kde jim chystali jídlo a umetali mlat, aby si mohli zatančit.

Recepty

Obřadní a sváteční pečivo

Boží milosti z přesného těsta:

Na vál vysypeme mouku a přidáme do ní kus másla, které rukou rozmělníme na menší hrudky. Uprostřed kopečku mouky uděláme důlek, položíme do něj dva žloutky, jedno celé vejce, tři lžíce smetany, tři lžíce vína, trochu cukru a osolíme. Vypracujeme těsto, které poté rozválíme a rozkrájíme na čtverhranné nebo trojhranné kousky, jež pak smažíme na rozpáleném másle. Když jsou hotové, posypeme je cukrem a ihned podáváme (*zapsala Zuzana Pokorná*).

Boží milosti z kynutého těsta:

Ze 3 dkg kvasnic, trochy cukru, mléka a hladké mouky připravíme kvásek. Do mouky na vále přidáme 4 žloutky, ¼ l kyselé smetany, 3 lžíce rumu, vrchovatou polévkovou lžíci práškového cukru, trochu soli a na špičku nože jedlé sody. Vyválíme jemné těsto a ihned jej rádýlkem krájíme na čtverečky nebo obdélníky, které se uprostřed ještě rozkrojí. Smaží se na sádle a obalují cukrem s vanilkou (*rodinný recept zapsal Antonín Stubl/Mramotice*).

Buchty:

Rozdrobené droždí zalijeme asi 100 ml mléka, přidáme lžičku cukru a promícháme. Počkáme, než se objeví bubliny. Do mísy nasypeme mouku, osolíme a přidáme vzešlé droždí a rozpuštěné máslo. Postupně přilijeme zbylé mléko, přičemž vypracujeme měkké těsto. Poprášíme jej moukou a necháme hodinu kynout do dvojnásobného objemu. Těsto poté rozdělíme na vále na kousky, dlaní je roztlačíme a naplníme povidly nebo tvarohem a zavineme. Buchty poté naskládáme do vymaštěného pekáče a na teplém místě necháme dokynout. Nakonec je svrchu pomažeme rozpuštěným máslem a zvolna pečeme.

Příprava nádivky do buchet: Jsou-li **povidla** sladká, cukr k nim již nepřidáváme, dochutíme je pouze tlučeným novým kořením a nastrouhanou citronovou kůrou. **Tvaroh** rozetřeme na misce, přidáme do něj žloutky, osladíme jej a ochutíme troškou muškátového květu a špetkou šafránu. Tlučený **mák** povaříme ve smetaně, osladíme buď cukrem, medem nebo sirupem a podle chuti do něj přidáme špetku tlučeného hřebíčku nebo skořice a trochu nastrouhané citronové kůry (*zapsala Zuzana Pokorná*).

Jidáše:

600 g mouky (nejlépe směs polohrubé a hladké), 125 g tuku, 100 g cukru a 1 vanilkový cukr, 40 g droždí, půl lžičky soli, 2 žloutky, vlažné mléko, citronová kůra a šťáva.

Z vykynutého těsta (podobného jako na koláče) lze vytvářet figurky nebo tradiční točené tvary. Dnes jsou nejobvyklejší oválné placky. Před pečením se mohou potírat směsí žloutků, rumu, cukru a skořice. Jí se pokapané medem. Pokud je chceme připravit na slano, vykynuté jidáše potřeme rozšlehaným žloutkem a posypeme hrubou solí, celým kmínem nebo mákem (*převzato z publikace Tradiční pečivo*).

Koblihy:

500 g polohrubé mouky, 40 g tuku, 40 g cukru, 40 g droždí, 4 žloutky, 2–3 dcl vlažného mléka, 4 lžíce rumu, špetka soli, na nádivku povidla nebo dobrá ovocná zavařenina, mák či ořechová směs.

Vykynuté těsto se lehce rozválí na sílu přibližně 1 cm a kroužkem naznačí budoucí koblihy. Do středu těchto kroužků se položí nádivka a na ní přiklopí vykrojená kolečka. Opatrně se přitlačí okraje a celé koblihy se teprve vykrojí. Ještě se nechají vykynout pod utěrkou a potom smaží v oleji nebo tradičně v sádle. Vrstva tuku by měla být tak vysoká, aby v ní koblihy plavaly. Při správném postupu by měly dokonce samy „přeskočit“ a otočit se na druhou stranu. Po usmažení mají mít na bocích pěkný světlý proužek. Nakonec se posypou cukrem a vanilkou (*převzato z publikace Tradiční pečivo*).

Kraple:

1 litr mléka, 0,5 kg hladké mouky, 0,5 kg hrubé mouky, 1 kg polohrubé mouky, 70 dkg cukru, 10 dkg kvasnic, 1,5 dkg soli, 62 dkg rozpuštěného vlažného másla, 15 žloutků, citron, rum.

Kvasnice s trochou cukru vmícháme do vlažného mléka a necháme kynout. Zbytek vlažného mléka, cukr, žloutek a citronovou kůru zamícháme. Postupně přidáváme mouku, nakynuté kvasnice, sůl, máslo a nakonec šťávu z citronu a krapet rumu. Vše dobře promícháme, aby vzniklo hladké těsto. Těsto se nechá následně 1 až 2 hodiny kynout.

Na pomoučněném vále si těsto rozdělíme na tři stejně velké díly. Jeden díl vyválíme asi na 1–2 cm silnou placku. Potřeme ji hodně rozměklým máslem, posypeme moučkovým cukrem a rozinkami. Položíme na ní další rozválenou placku a postup opakujeme. Přikryjeme třetí plackou. Tyto tři vrstvy ještě trochu rozválíme, asi tak do 3 cm tloušťky. Poté těsto vykrajujeme formou ve tvaru hvězdičky nebo kytičky o průměru přibližně 5 cm. Kraple pokládáme na plech vymaštěný sádlem, popř. na pečící papír. Potřeme rozšlehaným vejcem a na to doprostřed usadíme kousek vlašského ořechu nebo posypeme drobenkou. Pečeme ve středně vyhřáté troubě. Jednotlivé vrstvy těsta by měly trochu „ujet“, v Jezeřanech-Maršovicích se říká, že by měly „smeknout“. A právě v tom spočívá kouzlo tohoto svátečního pokrmu (*Pavla Hujňáková/ Jezeřany–Maršovice*).

„Křížalový chléb“ čili „Kletzenbrot“:

2 hrnky celozrnné mouky, 1 hrnek hladké mouky, ¾ hrnku hnědého cukru, 3 lžičky prášku na pečení, 2 lžičky jedlé sody, ¼ lžičky soli, 2 hrnky podmáslí, hrnek nasekaných ořechů (použít můžete vlašské ořechy, mandle i lískové ořechy), hrnek nasekaných sušených hrušek (vhodné jsou i švestky), hrnek sekaných sušených fíků, hrnek sekaných sušených datlí, ½ hrnku rozinek sultánek, ½ hrnku sušeného rybízu, ½ lžičky rumu (není bezpodmínečně nutná), ½ lžičky mleté skořice, ½ lžičky mletého hřebíčku, ½ lžičky sušené citronové kůry, moučkový cukr na posypání.

Sušené hrušky, případně švestky, pokrájíme na menší kousky a naložíme alespoň na dvě hodiny do rumu. Mouku prosejeme a spolu s cukrem, kořením, práškem do pečiva, sodou a špetkou soli dáme do velké mísy na těsto. Do suché směsi poté pomalu a opatrně přilijeme podmáslí a důkladně mícháme, dokud se všechny ingredience nespojí v hladké těsto. Do vzniklé hmoty po částech zapracujeme nasekané ořechy, kousky nakrájeného nebo sekaného sušeného ovoce a hrušky v rumu. Z těsta vytvoříme bochánek, případně bochník, umístíme ho do kovové formy a pečeme v dobře vyhřáté troubě asi hodinu při 175 C°. Sladký kletzenbrot se podává posypaný vrstvičkou moučkového cukru a může se pomazat také máslem a marmeládou (*současný dolnorakouský recept*).

Kynutá bábovka:

50 dkg polohrubé mouky, trochu soli, 2 dkg kvasnic, ¼ l mléka, 10 dkg másla, 7 dkg cukru, 2 žloutky, trochu citronové kůry.

Utřeme máslo s cukrem a žloutky, přimícháme sůl, vykynutý kvásek z droždí, lžičku cukru, 2 lžíce mouky s troškou vlažného mléka, zbylé mléko a prosetou mouku. Těsto dobře propracujeme a necháme vykynout. Dále je rozdělíme na dvě části, vyválíme a potřeme nádivkou (tvarohovou nebo z mletého máku povařeného v mléce s cukrem a citronovou kůrou). Takto připravené části bábovky svineme jako závin a pak vložíme do formy. Necháme ještě asi hodinu kynout, na povrchu potřeme rozpuštěným máslem a pečeme ve středně vyhřáté troubě. Vyklopíme z formy a posypeme moučkovým cukrem (*převzato z publikace Tradiční pečivo*).

Martinské podkovy:

1 vejce na potření /povidlová náplň a maková náplň/ těsto: 375 ml mléka, citronová kůra, 70 g cukru krupice, 2 žloutky, 1 vejce, 700 g hladké mouky, 30 g droždí, 100 g másla, sůl, 30 g vanilkového cukru.

Ze 75 ml vlažného mléka, lžičky cukru a droždí připravíme kvásek a necháme ho vzejít. Máslo utřeme s cukrem, vejcem a žloutky. Potom přidáme citronovou kůru, sůl, vykynutý kvásek, mléko a 500 g mouky. Zaděláme těsto a přisypáváme do něj další mouku, dokud se nepřestane lepit. Necháme na teplém místě vykynout, poté z kousků vyválíme oválky, které plníme makovou nebo povidlovou náplní, zabalíme do rohlíčků a zahneme do podkovy. Dáme na máslem vymaštěný plech, potřeme ušlehaným vejcem a v předehřáté troubě na 180 °C pečeme přibližně 25 minut. Martinské podkovy podáváme posypané moučkovým cukrem (*současná varianta starého obřadního pečiva*).

Oplatky:

Na 8 dcl mléka právě tolik mouky, 210 g cukru, 1 celé vejce, 1 žloutek, dvě lžíce rozpuštěného másla, skořice, vanilka, květ.

Mouku s vodou umícháme na hladké lité těsto. Lžící jej naléváme na rozevřenou oplatečnici lehce potřenou tukem, uzavřeme a pečeme na ohni. Při pečení formou otáčíme. Upečené oplatky je nutno zatížit, aby se nekroutily. Aby byly rovné, ořezávaly se nožem a o Vánocích podávaly pokapané medem (*převzato z publikace Tradiční pečivo; podle starého receptu z roku 1750*).

Postní preclíky:

1 kg polohrubé mouky, 3 žloutky, 50 g droždí, mléko, cukr na kvásek, sůl.

Z těchto surovin se připravují netučné, skutečně postní preclíky. Lze je však i vylepšit trochou tuku do těsta. Z vykynutého těsta se vytvarují válečky a z nich stočí preclíkové tvary. Na vymaštěném plechu se hned vloží do trouby a zprudka upečou. Ještě předtím se potírají vejcem a sypou solí, kmínem nebo mákem. Pokud mají být sladké, potírají se sladkou vodou a sypou krystalovým cukrem se špetkou skořice (*převzato z publikace Tradiční pečivo*).

Šišky:

1 kg polohrubé mouky, 100 g másla, 100 g cukru, 6 žloutků, 10 g soli, 30 g kvasnic, rum, mléko, sádlo.

Zaděláme pevné, ale vláčné těsto, necháme vykynout a vytvoříme z něj větší podlouhlé bochníčky, tzv. „šišky“. Po vykynutí je smažíme ve vyšší vrstvě sádla, nejdříve vrchem dolů. Šišky smažíme prázdné, a když vychladnou, pomažeme je svrchu povidly (*převzato z publikace Tradiční pečivo*).

Trdelníky z „domácí pekárny“:

500 g polohrubé mouky, 42 g droždí, 2 vejce, 80 g tuku, 3 lžíce moučkového cukru, 250 ml mléka.

Droždí promícháme se lžící vlažného mléka a špetkou cukru. Necháme vzejít kvásek. Ze všech surovin a vzešlého kvásku vypracujeme měkké těsto, které necháme na teplém místě asi 30 minut kynout. Z těsta vyválíme tenké placky, nařežeme je na pásky a obtáčíme jimi kremrolové trubičky či užší zavařovací sklenice (možno i prázdné láhve). Trdelníky pomažeme vejcem či olejem a obalíme ve skořicovém cukru (lze použít také rozemleté ořechy smíchané s cukrem). Pečeme ve vyhřáté troubě na 180 °C asi 8 minut. Po upečení je stáhneme z trubiček a ihned podáváme (*současný recept z jihu Moravy*).

Vánočka:

750 g polohrubé mouky, 100 g cukru, 150 g tuku, 4 žloutky, 50 g droždí, 80 g mandlí nebo oříšků, 100 hrozinek, 3/8 l mléka, sůl, vanilka.

Připravíme si kvásek. Ve vlažném mléce rozpustíme sůl, cukr, tuk a nakonec do něj rozšleháme žloutky. Nalijeme do mísy s moukou a přidáme kvásek. Dobře promícháme vařečkou a potom nejlépe rukama na vále vypracujeme, až se těsto nelepí. Následně přidáme pokrájené loupané mandle nebo oříšky a rozinky. Necháme v teple kynout nejméně dvě hodiny. Vykynuté těsto rozdělíme na osm dílů a vyválíme z něj stejné prameny. Ze čtyř upleteme spodní část. Uprostřed uděláme hřbetem ruky rýhu a do ní posadíme cop ze tří pramenů. Poslední díl těsta rozdělíme na polovinu a vyválíme dva tenčí prameny, které stočíme, a nedopletené konce podsuneme pod obě koncové strany vánočky. Necháme ještě asi půl hodiny kynout, potřeme rozšlehaným vejcem a na povrchu můžeme posypat mandlemi nakrájenými na nudličky. Pečeme v dobře vyhřáté troubě a asi po 10 minutách mírně snížíme teplotu. Ke konci pečení vánočku raději překryjeme mastným papírem (*převzato z publikace Tradiční pečivo*).

Vařené cukroví:

¼ kg hladké mouky, 20 dkg tuku, 3 dkg vzešlých kvasnic, 3 žloutky.

Kvasnice se nechají vzejít a přidají se do těsta připraveného na vále. Z těsta se poté vykrajují kolečka, v jejich středu se vypíchne otvor, čímž vznikne mezikruží. Nechají se na plechu nakynout a pečou do růžova. Upečené se rychle ponoří do vřící vody a obalují se v cukru s vanilkou (*rodinný recept zapsal Antonín Stubl/Mramotice; jemnější pečivo převzato zřejmě z městské kuchyně*).

Obřadní a sváteční polévky

Houbová polévka:

Hříbky pokrájíme na tenké plátky, které poté podusíme na másle se zelenou petrželkou a trochou pepře. K osmaženým hříbkům přidáme vrchovatou lžíci mouky a zapražíme. Poté zalijeme hovězím vývarem a chvíli povaříme. Nakonec přidáme ještě zeleninu: pórek nebo chřest, k nim můžeme přidat i květák. V polévce je možno povařit také kuřecí játra a brzlík (*zapsala Zuzana Pokorná; recept zjevně ovlivněný měšťanskou kuchyní*).

Hovězí polévka:

Hovězí maso povaříme. Během vaření sbíráme pěnu, osolíme a přidáme zeleninu, tj. petrželovou nať i pokrájený petrželový kořen, celer, kousek cibule, mrkev, půlku kapusty. Je-li při mase zelenina, není potřeba šafránu, který se jinak v malém množství přidával do sváteční hovězí polévky, např. o svatbách. Namísto šafránu se někde kořenilo i zázvorem a muškátovým květem, zjevně však až v pozdějším období. Můžeme zavařit nudle, strouhání nebo i kroupy. Když se do hovězí polévky nakrájel chléb, pepřila se a přidávalo se do ní také nové koření (*zapsala Zuzana Pokorná*).

Jarní polévka:

2 l osolené vody, vrchovatá lžíce hrubé krupice, 1 nebo 2 syrová vejce, hrst jarních bylinek.

Do osolené vody dáme vařit hrubou krupici. Když je uvařená, vlijeme do ní rozšlehaná vejce, necháme přejít varem a nalijeme na talíř, ve kterém je oříšek másla a hrstka nasekaných jarních bylinek, např. mladých lístků pampelišky, kopřiv, řebříčku, pažitky či petrželky (*Olga Filová/Znojmo; polévka se připravovala v jarním období, v rodině pamětnice vždy k prvnímu jarnímu dni, tj. pouze jedenkrát do roka*).

Kaldounová polévka s rýží:

Rýže se vypere ve studené a pak ve vřelé vodě. Vařící vodou zalijeme celkem třikrát, potřetí se v ní nechá rýže půl hodiny stát. Na scezenou rýži následně nalijeme vývar z drůbků a asi půl hodiny povaříme. Nato přidáme na malé kousky pokrájená husí játra, žaludky a ostatní drůbky a okořeníme troškou muškátového květu. Polévka se zahušťovala bílou jíškou. Jindy se rozšlehalo několik žloutků s máslem a trochou vychladlé polévky a dobře promíchalo. Tato směs se poté vylila do vroucí polévky. Slavnostní, především posvícenská polévka (*zapsala Zuzana Pokorná; místo rýže se původně zavářelo spíše drobení, nudle nebo krupky*).

Zakapaná polévka:

Připravíme jíšku, kterou následně rozředíme vodou. Až začne voda vařit, přidáme do ní vejce, pokrájenou cibuli a škvarky (*zapsala Zuzana Pokorná; polévka se vařila ke svátečnímu nebo nedělnímu obědu v Dolních Dubňanech*).

Zavářky do polévek

Bramborový svítek:

Uvaříme několik moučnatých brambor, oloupeme je a nastrouháme. Do natřeného másla přidáme tři lžíce strouhaných brambor, tři vejce, tři lžíce smetany, lžíci mouky a osolíme. Z připraveného těsta upečeme na pomaštěné pánvi placičky. Pokrájený svítek dáme do talíře a přelijeme světlou zapraženou polévkou (*zapsala Zuzana Pokorná; recept převzat z měšťanské kuchyně*).

Játrové knedlíčky:

K jemně naškrábaným telecím nebo hovězím játrům přidáme trochu sádla, jedno nebo dvě syrová vejce a zahustíme strouhankou. Připravenou směs osolíme a ochutíme majoránkou, novým kořením, citronovou kůrou, třemi stroužky v soli rozetřeného česneku a vše dobře promícháme. Pokud by se knedlíčky v horké polévce rozvařily, je třeba přidat více strouhanky (*zapsala Zuzana Pokorná; sváteční zavářka převzata z městského prostředí*).

Krupicové nočky:

Do utřeného másla nebo hovězího loje přidáme dva žloutky a dvě celá vejce, lžíci studeného mléka a zahustíme krupicí. Poté osolíme podle chuti. Směs promícháme a necháme čtvrt hodiny uležet. Následně vytvarujeme z připraveného těsta nočky a zavaříme je do polévky (*zapsala Zuzana Pokorná; tradiční zavářka, zde však zřejmě převzata z měšťanské kuchařky*).

Nudle:

Na vál vysypeme mouku, uděláme v ní důlek a do něj dáme celé vejce. Těsto zaděláváme nožem, dokud neztuhne. Nato jej hněteme rukama a postupně k němu přidáváme mouku tak dlouho, než se těsto přestane k válu lepit. Poté z něj válečkem vyválíme široký a tenký list, který necháme oschnout. Připravené těsto rozkrájíme na „pentle", které položíme na sebe a pokrájíme na co možná nejtenčí nudličky. Nudle nakonec roztřeseme na vále, aby se nelepily, a zavaříme je ve vroucí polévce (*zapsala Zuzana Pokorná*).

Svítek:

V hrnečku rozpustíme máslo, do něhož následně přidáme dvě vejce. Rozmícháme a přidáme trochu muškátového květu, petrželové nati, sůl, pět lžic nastrouhané žemličky a šest lžic sladké smetany. Na pánvi rozpustíme trochu másla a vysypeme ji strouhanou žemličkou. Na pánev poté vylijeme předem připravené řídké těsto a v horké troubě necháme do zlatova upéct. Hotový svítek rozkrájíme na malé kousky a před podáváním vhodíme do polévky (*zapsala Zuzana Pokorná; recept převzat z měšťanské kuchyně*).

Svítek z kapusty:

S hovězím masem povaříme dvě kapustové hlávky. Poté je nadrobno pokrájíme a podusíme na hovězím loji. Opepříme a necháme vychladnout. Ke kapustě nato přidáme tři vejce a půlku žemle rozmočenou v mléce. Promícháme, osolíme a v pekáči upečeme (*zapsala Zuzana Pokorná; recept převzat z měšťanské kuchyně*).

Maso a ryby na svátečním stole

Hovězí/skopové maso s kroupami:

Syrové maso nakrájíme na menší kousky, vypereme ve studené vodě a necháme vařit. Při vaření osolíme a průběžně sbíráme na povrchu vzniklou pěnu. K masu následně přidáváme na kousky pokrájený celer, petržel, mladou celerovou a petrželovou nať, trochu zázvoru a šafránu. Ve druhém hrnci současně vaříme také kroupy. Když jsou povařené, přidáme je k již měkkému masu.

Namísto krup je možné přidat k ještě nedovařenému masu na plátky nakrájené brambory. Okořeníme podobně jako při přípravě masa s kroupami, pouze bez šafránu, a zahustíme jíškou. Dochutit můžeme ještě majoránkou a rozetřeným česnekem. Maso se poté podává s bramborem nebo kroupami a vývar z masa navíc poslouží jako výborná polévka (*zapsala Zuzana Pokorná*).

Kapr načerno:

4 široké porce kapra, ½ malého celeru, 1 malá mrkev, trochu petržele, 1 malá cibule, 2 lžíce másla, 1 citron, 2 kostky cukru, 1 lžíce rybízové zavařeniny, 2 lžičky švestkových povidel, 1 ½ lžíce hladké mouky, 3 až 4 lžíce strouhaného perníku, 8 až 10 sušených švestek, 1 lžíce rozinek, 8 loupaných nasolených mandlí, 8 jader vlašských ořechů, ¼ l černého piva, krev z kapra, ½ až ¾ l vývaru z kapřích hlav, 5 zrnek pepře, 4 zrnka nového koření, 1 malý bobkový list, cukr, sůl.

Na polovině z uvedeného množství másla, které rozehřejeme, zpěníme zeleninu a cibuli nakrájenou na tenké plátky, podlijeme černým pivem, přidáme kapří krev, nastrouhanou kůru z citronu, všechno uvedené koření a také sůl. Dále vmícháme rybízovou zavařeninu a švestková povidla, zředíme vývarem, promícháme a vaříme pod pokličkou asi 30 minut. Ke zvýraznění barvy přidáme asi 30 g předem do hněda zkaramelizovaného cukru.

Zatímco se omáčka zvolna vaří, připravíme ze zbytku másla a mouky jíšku, kterou zalijeme vychladlým vývarem z kapřích hlav. Rozšlehanou směs přidáme do omáčky. Pokud nechceme zahušťovat jíškou, přidáme asi 50 g nastrouhaného perníku na vaření a omáčku ještě asi 20 minut povaříme. Nakonec omáčku přecedíme, přidáme opláchnuté a předem namočené vypeckované sušené švestky a rozinky. Teprve nyní do omáčky vložíme osolené porce kapra a mírným varem je povaříme asi 15 až 20 minut. Nakonec přidáme nakrájené mandle a nasekané vlašské ořechy. Omáčku zakapeme citronem, dochutíme solí a cukrem.

Podáváme s chlebem nebo s knedlíky. Naši předkové rybu načerno připravovali vždy den předem, aby omáčka dostala výraznější chuť (*převzato z publikace Vánoce na Moravě*).

Skopové maso s omáčkou a bramborem:

Skopové maso povaříme doměkka. Poté připravíme řídkou jíšku, kterou rozředíme trochou přichystaného vývaru a povaříme. Na hrníček omáčky natřeme tři stroužky česneku a přidáme majoránku s posekanou petrželovou natí. Maso pokrájíme a vložíme zpět do hrnce. Přidáme k němu nakrájené brambory a vše vaříme

tak dlouho, dokud nezměknou. Tato omáčka se hodí i k hovězímu masu (*zapsala Zuzana Pokorná*).

Vařené hovězí maso:

Hovězí maso před vařením naklepeme paličkou, aby bylo křehčí. Když je uvařené, položíme je na mísu, posolíme a posypeme petrželovou natí. Později se hovězí maso rovněž pokrájelo a posypalo smaženou žemličkou. K takto upravenému masu se hodí každá omáčka (*zapsala Zuzana Pokorná*).

Omáčky a přílohy k masům

Jablečný křen:

3 kg jablek oloupeme, vykrojíme jádřince a nastrouháme, popř. nameleme na masovém strojku. 15 dkg křenu oloupeme a nastrouháme na jemném struhadle, popř. pomeleme společně s jablky. Křen s jablky promícháme a připravíme zálivku. Odděleně v malém hrnci svaříme ¼ l octa a odděleně 50 dkg krystalového cukru s vodou. Cukrová voda se musí táhnout jako nitka. Toho docílíme částečným vyvařením vody. Horký ocet vlijeme do jablečného křenu a přidáme cukrovou vodu. Dobře promícháme

a ochutnáme, zdali má křen pořádný říz. Mísu, přikrytou poklicí, uložíme do chladničky nebo na jiné vhodné studené místo. Pokud chceme křen uchovávat déle, směs napěchujeme do vypařených skleniček (*Josefa Sárová/Bezkov; rodinný recept zapsala Eva Jurmanová*).

Kyselá omáčka na hovězí maso:

Připravíme hnědou jíšku a do ní přidáme trochu nakrájené cibule. Zalijeme hovězím vývarem, octem a kyselou smetanou poměřenými na tři stejné díly a necháme povařit. Ochutíme troškou tymiánu nebo pokrájených šalvějových lístků, kmínem, tlučeným novým kořením a citronovou kůrou (*zapsala Zuzana Pokorná*).

Kyselý křen:

Do omáčníku vložíme lžíci nastrouhaného křenu, zalijeme do polovice vinným octem a k němu přidáme hovězí vývar, trochu cukru a osolíme. Tento křen je vhodný ke studené pečeni (*zapsala Zuzana Pokorná*).

Mléčný křen:

Máslo rozehřejeme a za stálého míchání do něj přidáváme mouku. Umícháme světlou jíšku, zředíme ji mlékem a za občasného míchání povaříme do zhoustnutí. Ochutíme solí a špetkou cukru a ještě 2 minuty povaříme. Nakonec přidáme nastrouhaný křen, aby vařením nezhořkl. Pokrm se podával s vařeným hovězím masem jako první chod o posvícení (*Marie Svoradová/Víšňové*).

Smetanová křenová omáčka:

Zvlášť povaříme dva hrnečky smetany. V jiném rendlíku rozmícháme kousek másla se lžící bílé mouky a trochou studené smetany. Záklechtku následně vlijeme do hrnce s horkou smetanou a ještě chvíli povaříme. Poté přidáme strouhaný křen, oloupané a spařené mandle, jemně dosladíme a osolíme (*zapsala Zuzana Pokorná*).

Žemličkový křen I:

Hovězí maso uvaříme doměkka. Ve vývaru pak rozvaříme na kostičky nakrájené tři rohlíky a přidáme hrst nastrouhaného křenu. Až se rohlíky rozvaří, tak pro zahuštění přidáme ještě dvě vejce. Dosolíme dle chuti a do hotového pokrmu nakrájíme uvařené maso a přistrouháme syrový křen. K žemličkovému křenu se přikusovaly „pekáče" čili vdolky (*Vojtěch Horák/Trstěnice; jídlo známé i z Morašic a Skalice se připravovalo ke svatbám a posvícením*).

Žemličkový křen II:

Tři až čtyři rohlíky, asi půl litru vývaru, sůl, asi dvě lžíce hrubé krupice, nastrouhaný křen, vejce.

Vše smícháme a vaříme, až se rohlíky rozvaří, tj. přibližně 10 minut, několikrát zamícháme. Podle potřeby zahustíme krupicí, přistrouháme trochu křenu a necháme chvíli povařit. Nakonec přidáme rozkvedlané vajíčko. Na talíři posypeme křenem dle chuti. Podáváme s vařeným hovězím nebo slepičím masem (*rodinný recept zapsal Antonín Stuhl/Mramotice*).

Žemličkový křen III:

Do vody namočíme tři rohlíky. V kastrůlku rozehřejeme trochu sádla, přidáme rohlíky, z nichž vymačkáme přebytečnou vodu, a dvě vejce a vše mícháme až do zhoustnutí. Nakonec přisypeme nastrouhaný křen a dle chuti osolíme. Tento křen se obvykle jedl o posvícení nebo o pouti k vařenému hovězímu masu či vařené slepici (*Zdenka Adámková/Znojmo*).

Luštěniny, zelenina a její nakládání

Červená řepa:

Červenou řepu uvaříme a oloupeme, pokrájíme na plátky a vložíme do hrnce. Poté ji posypeme fenyklem, nastrouhaným křenem a zalijeme vinným octem. Již na druhý den je ji možno podávat jako salát k masu (*zapsala Zuzana Pokorná*).

Kapusta:

Kapustovou hlávku obereme a promyjeme ve studené vodě. Listy následně spaříme a posolíme. Poté je vložíme do hrnce a zalijeme vařící vodou a necháme vařit. Pokud je k dispozici masový vývar, můžeme kapustu povařit i v něm. Když se kapusta uvaří, přidáme jíšku, tlučený pepř, nové koření, stroužek utřeného česneku a vše promícháme. Pokud bychom chtěli kapustu sladší, v rendlíku rozpustíme kousek másla, přidáme med a mícháme, dokud vše nezpění a nezačne vonět. Poté k máslu s medem přidáme scezenou kapustu. Podáváme s masem (*zapsala Zuzana Pokorná*).

Nakládané zelí:

Na dno vypařené nádoby, popř. škopku, položíme vinné a višňové listí s koprem. Nastrouháme zelí, osolíme, okmínujeme a dobře promícháme. Poté je napěchujeme do připravené nádoby. Když je plná, svrchu položíme celé zelné listy, na ně zbytky košťálů a poté ještě jednu vrstvu zelných listů. Nádobu zakryjeme víkem a zatěžkáme kamenem. Zelí necháme kysat v teplejší místnosti. Když zkvasí, vyjmeme svrchní listy, které bývají obyčejně prohnilé, překryjeme ve vodě namočeným bílým plátnem, které zatěžkáme prkénkem a kameny, a nádobu uskladníme ve sklepě. Stejným způsobem se nakládala také řepa vodnice, popř. tuřín (*zapsala Zuzana Pokorná*).

Pučálka:

Přebraný a vypraný hrách dáme do větší ploché nádoby a zalijeme vlažnou vodou. Uložíme na teplé místo a necháme 1 až 2 dny naklíčit. Přebytečnou vodu slijeme, aby hrách zůstal jen napůl ponořený. Na třetí den obvykle vyraší klíčky. Potom naklíčený hrách scedíme a na pánvi pomaštěné máslem krátce opražíme. Osolíme, opepříme a ihned podáváme. Můžeme připravit i variantu na sladko. Opraženou pučálku poté osladíme medem (*převzato z publikace Český rok na vsi a ve městě*).

Zelí k vepřovému masu:

Nejdříve povaříme kyselé zelí. Poté v rendlíku rozpustíme sádlo, popř. vyškvaříme na kostky pokrájenou slaninu. Do rozpuštěného sádla přidáme lžíci mouky a připravíme světlou jíšku, ve

které necháme zpěnit nakrájenou cibuli. Vařené zelí scedíme, přidáme k němu připravenou jíšku a promícháme. Dále k zelí přilijeme kyselou smetanu a vše zalijeme ještě škvařenou slaninou, máslem nebo sádlem. Až zelí vychladne, podáváme je k vepřové pečeni (*zapsala Zuzana Pokorná*).

Recepty na každý den

Chlebová polévka:

Ve vodě rozvaříme zbytky starého chleba, osolíme a zalijeme větší sběračkou smetany (*zapsala Zuzana Pokorná*).

Krupičný štrúdl:

Do polohrubé mouky dáme 2 vejce a vodou zaděláme těsto. To rozválíme na placku. Mezitím opražíme na pánvi krupici, pokapeme ji smetanou a přidáme špetku soli. Připravenou krupici rozetřeme na placku, kterou poté stočíme do válečku. Vařečkou následně od válečku oddělujeme malé kousky a ty rukou ještě zalepíme, aby krupice nevytekla. Nato je postupně vhazujeme do osolené vařící vody. Když jsou hotové, polijí se sádlem. Podávají se ke kysanému zelí a mléku (*zapsala Amálie Tušarová ze Žerůtek kolem roku 1850 dle informací její maminky; tehdy se ještě nevážilo a vše se vařilo odhadem; recept zaslala Simona Dunglová/Znojmo*).

„Makalony“ (ovocné knedlíčky):

„Makalony“ se vařily tak, jak zrálo ovoce v sadech. V průběhu sezony se tedy postupně připravovaly třešňové, meruňkové, hruškové, švestkové atd.

Do hrnku vložíme trošku másla, k němu 1 až 2 vejce, horké mléko, špetku soli a nasypeme potřebné množství hrubé mouky. Poté uhněteme těsto. To následně natrháme na kousky, zabalíme do něj ovoce a jednotlivé knedlíčky vhazujeme do vařící vody. Až „makalony“ vyplavou, jsou uvařené. Jde o typické spařené těsto (*zapsala Amálie Tušarová ze Žerůtek kolem roku 1850 dle informací její maminky; tehdy se ještě nevážilo a vše se vařilo odhadem; recept zaslala Simona Dunglová/Znojmo*).

Peciválky:

1 kg polohrubé mouky; 1 kostka kvasnic; sůl; mléko dle potřeby; 1 vajíčko; 12 dkg tuku („Hery“ nebo másla); 1 polévková lžíce oleje; 2 vařené oloupané nastrouhané brambory; cukr práškový (2 hrsti do teplého mléka na kvásek; 3 hrsti do mísy).

Veškeré ingredience vložíme do připravené mísy a uhněteme z nich těsto. Z připraveného těsta ihned, tedy bez vykynutí, vykrajujeme malou lžičkou drobné buchtičky zvané „peciválky“, které vkládáme do vymazaného pekáčku. Každou z nich pak pomažeme olejem. Upečené „peciválky“ vkládáme ještě teplé do sítka a spaříme je v hrnci ve vařící vodě. Až se spaří, poléváme je rozvařenými teplými povidly a sypeme mákem s cukrem. Hotové „peciválky“ se ještě omastí sádlem (*recept po své babičce zaslala Věra Häuslerová, Znojmo*).

Šormajzl:

250 g fazolí, 150 g krup, 1 středně velká cibule, 80 g sádla se škvarky, sůl.

Fazole den předem namočíme a povaříme v neosolené vodě, dokud nezměknou. Kroupy dobře opereme, spaříme a uvaříme v osolené vodě doměkka spolu s kouskem sádla. Scedíme, propláchneme teplou vodou a necháme v cedníku okapat. Promícháme s měkkými fazolemi, podle chuti osolíme a přelijeme drobně nakrájenou cibulí osmaženou na sádle se škvarky (*tento pokrm máme doložen ve Vémyslicích; recept je však převzat z publikace Český rok na vsi a ve městě; v německých obcích z Podyjí s cibulkou namísto škvarků osmažili slaninu a někdy také pokrájené uzené*).

Šterc:

Oloupané brambory uvaříme v osolené vodě, ta se slije, brambory se rozšťouchají a udělají se do nich obrácenou vařečkou otvory, do kterých se nasype polohrubá mouka. Chvíli se nechá zapařit, potom se promíchá s bramborami a vše se dá na plech vymaštěný sádlem, může se přidat nahoru máslo a všechno upečeme. Šterc se podával s podmáslím nebo s mlékem (*rodinný recept zapsala Eva Vizingrová/Zblovice a Vysočany*).

Švestkový štrúdl:

Bramborové řidší těsto rozválíme na placku, kterou následně posypeme krupicí a troškou soli. Ještě předtím však musíme připravit samotnou krupici. Tu nejprve osmažíme na sádle do růžova a potom na ni vlijeme hrnek vody a znovu pražíme tak dlouho, dokud voda nevyvře. Poté placku potřeme osmaženou krupicí a posypeme ji škvarky a švestkami. Štrúdl se připravuje ze sušených švestek, a proto je dříve musíme povařit ve vodě, aby změkly a natáhly se. Nato placku zabalíme, potřeme sádlem a upečeme (*zapsala Amálie Tušarová ze Žerůtek kolem roku 1850 podle informací její maminky; tehdy se ještě nevážilo a vše se dělalo odhadem; recept zaslala Simona Dunglová/Znojmo*).

Použitá literatura

AGAPKINA, TATJANA ALEKSEJEVNA: Maslenica. In: TOLSTOJ, NIKITA ILJIČ: Slavjanskie drevnosti. Etnolingvističeskij slovar. Tom III. Moskva: Meždunarodnye otnošenija, 2004, s. 194–199.

BAUER, RUDOLF: Wie im südmährischen Bauernhof Weihnachten gefeiert wurde. Südmährens deutsche Jugend 6, 1931/1932, s. 38–40.

BAYER, FRIDRICH: Geschichte der Kuhberggemeinde Deutsch Konitz. Vilshofen – Albersdorf: Selbstvlg., 1992.

BĚLÍK, VRATISLAV: Popeleční středa v Jamolicích. Od Horácka k Podyjí 9, 1931/32, s. 57–58.

BĚLÍK, VRATISLAV: Horácká chasa. Zvykoslovné obrázky a podání z Třebíčska, Náměšťska, Mor. Krumlovska, Mor. Budějovicka a Znojemska. 1. část. Třebíč: Osvětový dům B. Václavka v Třebíči, 1965.

BĚLÍK, VRATISLAV: Horácká chasa. Zvykoslovné obrázky a podání z Třebíčska, Náměšťska, Mor. Krumlovska, Mor. Budějovicka a Znojemska. 2. část. Třebíč: Osvětový dům B. Václavka v Třebíči, 1966.

BĚLÍK, VRATISLAV: Horácká chasa. Zvykoslovné obrázky a podání z Třebíčska, Náměšťska, Mor. Krumlovska, Mor. Budějovicka a Znojemska. 3. část. Třebíč: Osvětový dům B. Václavka v Třebíči, 1967.

BĚLÍK, VRATISLAV: Horácký kroj. Metodický materiál pro výtvarníky. Třebíč: OKS BV Třebíč, 1985.

BĚLÍK, VRATISLAV: Jak začíná zima. Trocha národopisu z Mor. Krumlovska. Od Horácka k Podyjí 11, 1933/34, s. 120–123.

BĚLÍK, VRATISLAV: Vánoce a koleda. Od Horácka k Podyjí 13, 1937, s. 58–63.

BĚLÍK, VRATISLAV: Velikonoční hrkání na M.-Krumlovsku. Od Horácka k Podyjí 10, 1932/33, s. 88–91.

BĚLÍK, VRATISLAV: Z národopisu Znojemska. Znojemský kalendář 1, 1935, s. 49–50.

BLATTNÝ, EMANUEL: Ze starých Vémyslic. Od Horácka k Podyjí 14, 1937/38, s. 126–127.

BRODESSER, SLAVOMÍR: Vlastivěda moravská. II. Místopis Moravy. Moravskobudějovicko – Jemnicko. Brno: Muzejní a vlastivědná společnost v Brně, 1997.

BROUČEK, STANISLAV – JEŘÁBEK, RICHARD (eds.): Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska. Praha: Mladá fronta, 2007.

BURGSTALLER, ERNST: Festtagsgebäcke. Österreichischer Volkskundeatlas. Kommentar. 1. Lieferung. Bl. 2–4. Linz: Böhlau Verlag, 1959.

BUZEK, LADISLAV: Kulturně historické pozadí mikulášských obchůzek na Moravském Valašsku. In: Moravsko-slovenské vztahy v lidové kultuře. Ostrava: Profil, 1974, s. 155–172.

DOHNAL, JOSEF: V ostatky. Od Horácka k Podyjí 3, 1926, obálka k č. 8–9.

DUFEK, JOSEF: Naše Horácko jindy a nyní. S dvanácti lit. tabulemi výšivek a půdorysy. Velké Meziříčí: tiskem J. F. Šaška, 1893.

DVORSKÝ, FRANTIŠEK: Vlastivěda moravská. II. Místopis Moravy. Hrotovský okres. Brno: Musejní spolek v Brně, 1916.

DVOŘÁKOVÁ, HANA – KÖSTLIN, KONRAD – MALOVICKÝ, VÁCLAV a kol.: Sousedé na talíři: O společném a rozdílném v kuchařském umění jižní Moravy a Dolního Rakouska: výstava//Die Nachbarn auf dem Teller: Gemeinsames und Unterschiedliches in der Kochkunst Südmährens und Niederösterreichs: die Ausstellung. Brno: Centrála cestovního ruchu – Jižní Morava, 2011.

ERBEN, KAREL JAROMÍR: Slovanské bájesloví. Praha: Slovanský ústav AV ČR, Etnologický ústav AV ČR, 2009.

FROLEC, VÁCLAV: Vánoce v české kultuře. Praha: Vyšehrad, 1988.

GOEBEL-VEITL, MARTHA: Südmährische Küche. Rezepte aus Mutters Kochbuch von daheim. Geislingen an der Steige: Südmährischer Landschaftsrat, 2012.

GÖTH, IGNAZ: Volkskundliches über die Schwalbe in Südmähren. Sudetendeutsche Zeitschrift für Volkskunde 6, 1933, s. 36.

HABUSTOVÁ, MILENA – VESELSKÁ, JIŘINA: Tradiční pečivo. Praha: Grada Publishing, 2004.

HAŇÁK, VILÉM: Vlastivěda moravská. II. Místopis Moravy. Mor.-Krumlovský okres. Brno: Musejní spolek v Brně, 1913.

HOLOUBEK, KAREL: Zábavy, zvyky a obyčeje našeho lidu. In: KRIEBEL, OTAKAR – KARÁSEK, JAN: Moravsko Krumlovsko a Hrotovsko. Moravský Krumlov: Nákladem Učitelských jednot, 1925, s. 234–242.

JEŘÁBEK, RICHARD: Masopustní maska „pohřebenáře“ v mezinárodním kontextu. Národopisné aktuality 5, 1968, s. 89–100.

KRECHLER, EDUARD: Vánoce. Od Horácka k Podyjí 4, 1927, obálka k č. 2–3.

KŘEN, ALOIS: Některé zvyky při draní peří na Velkomeziříčsku a Dačicku. Od Horácka k Podyjí 8, 1931, s. 144.

LUDVÍKOVÁ, MIROSLAVA: Chléb v životě obyvatel jihomoravského pohraničí. Časopis Moravského Musea-Acta Musei Moraviae 65, 1980, s. 213–232.

LUDVÍKOVÁ, MIROSLAVA: Integrační proces v lidové stravě v jihomoravském pohraničí. Národopisné aktuality 23, 1986, s. 1–12.

LUDVÍKOVÁ, MIROSLAVA: Každodenní strava na Znojemsku. Časopis Moravského Musea-Acta Musei Moraviae 60, 1975, s. 209–222.

LUDVÍKOVÁ, MIROSLAVA: Obchůzky se smrtkou na severním Znojemsku. Časopis Moravského Musea-Acta Musei Moraviae 53, 1968/69, s. 175–206.

LUDVÍKOVÁ, MIROSLAVA: Obřadní pokrmy na Znojemsku. Národopisné aktuality 11, 1974, s. 185–198.

MAČUDA, JIŘÍ: Znojemské vinařství od počátků do raného novověku. In: Trpké býti zdá se? Víno a vinařství v českých zemích ve středověku a v raném novověku. Sborník příspěvků z konference konané v Mělníce 2.–4. dubna 2008. Mělník: Regionální muzeum Mělník, 2009, s. 44–55.

MUNZAR, JAN: Medardova kápě aneb Pranostiky očima meteorologa. Praha: Horizont, 1986.

NEKRYLOVA, ANNA FJODOROVNA: Kruglyj god: Russkij zemledel‘českij kalendar‘. Moskva: Pravda, 1989.

NETOUŠEK, FRANTIŠEK: Pověry. Od Horácka k Podyjí 12, 1935/36, zadní obálka k číslu 4 a 5.

NOVÁKOVÁ, BOŽENA: Pálení čarodějnic. Od Horácka k Podyjí 3, 1926, zadní obálka k číslu 8 a 9.

PAVLÍK, VÁCLAV: Kaple sv. Lucie ve Znojmě. Život farností Znojma 8, 2009, s. 4–6.

PERNICA, BOHUSLAV: Rok na moravském Horácku a Podhorácku. Havlíčkův Brod: Krajské nakladatelství, 1951.

PERNICA, BOHUSLAV: Rok na moravském Horácku. Brno: Občanská tiskárna v Brně, 1938.

PEŘINKA, FRANTIŠEK VÁCLAV: Vlastivěda moravská. II. Místopis Moravy. Jaroslavský okres. Brno: Musejní spolek v Brně, 1905.

PEŘINKA, FRANTIŠEK VÁCLAV: Vlastivěda moravská. II. Místopis Moravy. Vranovský okres. Brno: Musejní spolek v Brně, 1906.

PEŘINKA, FRANTIŠEK VÁCLAV: Vlastivěda moravská. II. Místopis Moravy. Znojemský okres. Brno: Musejní spolek v Brně, 1904.

POKORNÁ, ZUZANA: Z kuchyně našich babiček aneb Co se jedlo na Znojemsku. Znojmo: Jihomoravské muzeum ve Znojmě, 1990.

PROFANTOVÁ, NAĎA – PROFANT, MARTIN: Encyklopedie slovanských bohů a mýtů. Praha: Libri, 2004.

PUCHNAR, JAN: Velký pátek ve Slavíkovicích (okres Jemnice). Od Horácka k Podyjí 9, 1931/32, s. 146.

REINSBERG-DÜRINGSFELD, OTTO von: Fest-Kalender aus Böhmen. Praha: J. L. Kober, 1862.

RYBAKOV, BORIS ALEKSANDROVIČ: Jazyčestvo drevněj Rusi. Moskva: Nauka, 1987.

RYBAKOV, BORIS ALEKSANDROVIČ: Jazyčestvo drevnich slavjan. Moskva: Nauka, 1994.

SCHMIDT, LEOPOLD: Volkskunde von Niederösterreich. Band 1. Horn: Ferdinand Berger, 1966.

SMETANA, JOSEF: Horáci v zimě. Národopisná črta z okolí Telče. Od Horácka k Podyjí 5, 1928/1929, s. 27–31.

SMETANA, JOSEF: Lucky v Sumrakově. Od Horácka k Podyjí 2, 1924/1925, obálka k č. 4.

SMETANA, JOSEF: Zvyky v Sumrakově. Od Horácka k Podyjí 2, 1924/1925, obálka k č. 5.

SMETANA, JOSEF: Zvyky vánoční. Od Horácka k Podyjí 3, 1926, obálka k č. 4–5.

SUŠIL, FRANTIŠEK: Moravské národní písně s nápěvy do textů vřaděnými. Brno: Karl Winiker, 1860.

TOUFAR, PAVEL: Český rok na vsi a ve městě. Leden – srpen. Třebíč: Akcent, 2004.

TOUFAR, PAVEL: Vánoce na Moravě. Třebíč: Akcent, 2010.

VÁCLAVÍK, ANTONÍN: Výroční obyčeje a lidové umění. Praha: Nakladatelství československé akademie věd, 1959.

VAŠKŮ, ZDENĚK: Velký pranostikon. 3000 pranostik. Praha: Academia, 1998.

VEČERKOVÁ, EVA – FROLCOVÁ, VĚRA: Evropské Vánoce v tradicích lidové kultury. Praha: Vyšehrad, 2010.

VEČERKOVÁ, EVA: Lidové obyčeje německého etnika na Znojemsku. Jižní Morava 48, 2012, s. 168–196.

VEČERKOVÁ, EVA: Vémyslické hody. Národopisné aktuality 12, 1975, s. 245–248.

VELICKÁ, LUDMILA – LHOŤANOVÁ, EVA – ČERMÁKOVÁ, LENKA – WROBELOVÁ, MICHAELA – TONHAUSEROVÁ, MARTINA (eds.): Jihomoravský kraj: města a obce Jihomoravského kraje: tradice, historie, památky, turistika, současnost. Rožnov pod Radhoštěm: Proxima Bohemia, 2008, s. 237.

VÁŇA, ZDENĚK: Svět slovanských bohů a démonů. Praha: Panorama, 1990.

VONÁSEK, JAN: Vánoční koledy ze Znojemska/Jídelní lístek o Štědrém večeru. Od Horácka k Podyjí 5, 1928/1929, obálka k č. 3–4.

VRBKA, ANTON: Bausteine zur Heimatkunde des Joslowitzer Ländchens. Znojmo: Znaimer Wochenblattes, 1924.

VRBKA, ANTON: Sitten und Gebräuche im südwestlichen Mähren. In: Znaimer Bilder aus Vergangenheit und Gegenwart 1. Znojmo: Fournier & Haberler, 1901, s. 1–29.

ZÍBRT, ČENĚK: Staročeské výroční obyčeje, pověry, slavnosti a zábavy prostonárodní pokud o nich vypravují písemné památky až po náš věk: příspěvek ke kulturním dějinám českým. Praha: Tiskem a nákl. Jos. R. Vilímka, 1889.

ZUCKRIEGL, HANS: Urbau: die Geschichte eines Dorfes im mährisch-österreichischen Grenzland, erlebt und dokumentiert von den Urbauern. Passau: Ostler – Druck, 1989.

VYDÁNÍ PUBLIKACE PODPOŘILA STAVEBNÍ FIRMA OSP, spol. s r.o.

Jiří Mačuda: Od Hromnic až do Tří králů. *Zvyky a tradice obcí na Znojemsku*

Pro Živé pomezí Krumlovsko-Jevišovicko, z.s., vydal v roce 2015 Malovaný kraj, občanské sdružení, Břeclav
Fota: fotogalerie a fotoarchivy obcí Blížkovice, Ctidružice, Hluboké Mašůvky, Morašice, Petrovice, Přeskače, Tvořihráz, Vedrovice, Vémyslice, Spolku přátel Hroznová koza a Miloslavy Klimtové; Michal Schneider, Jitka Schneiderová, Marija Mačudová, Marie Nevrklová, Andrea Dománská, Vojtěch Horák, Ilona Pergrová, Jan Brouček
Grafická úprava, sazba a tisk: Atelier FGT s.r.o.
Náklad: 1000 ks

ISBN: 978-80-87954-02-7

EVROPSKÝ ZEMĚDĚLSKÝ FOND PRO ROZVOJ VENKOVA: EVROPA INVESTUJE DO VENKOVSKÝCH OBLASTÍ